

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO II.

MCMXII.

ŠTEV. 5.

Izdajajo in urejajo :

ALBERT KRAMER, IVAN PRIJATELJ, BOGUMIL VOŠNJAK,
KAREL OZVALD, FERDINAND SEIDL, VLADIMIR KNAFLIČ

VSEBINA PETE ŠTEVILKE :

VLADIMIR KNAFLIČ :	Italijanski Trst?	Str. 433
Dr. BRANKO DRECHSLER :	Pop Šime Starčević. (Konec prih.)	„ 436
ALBIN OGRIS :	O sodobnem revolucionarnem sindikalizmu.	„ 444
Dr. KARL von RORETZ :	Wilhelm Wundt.	„ 461
Dr. BORIS ZARNIK :	O oblikah s pomešanimi ženskimi in moškimi znaki.	„ 466
Dr. MILKO BREZIGAR :	Konjunktura, kriza in depresija. (Konec prih.)	„ 480
Dr. IVAN PRIJATELJ :	Gradivo. Iz življenja kranjskega literata. (Konec prih.)	„ 492
	PREGLEDI IN REFERATI.	„ 502

Slovstvo. Jož. A. Glonar: Iz slov. slovstva. I. P. Današnji dan ruske poezije. — Politika. V. K.: Leto 1917. in bodočnost našega gospodarstva. B. V.: Anatole Leroy-Baulieu. B. V.: Dr. Karel Slanc: „Avstrijski Jugoslovani in morje“. V. K.: Italijanski Trst? — Pravo. B. V. Hoetzel, Strany v rakouskem řízení správním. B. V.: Vladimir Mazuranič: „Hrvatski pravno-povjestni izvori i naša liepa književnost“. B. V.: Dr. A. grof Coronini-Cronberg, „Posest“. — Jezikoslovje. † Dr. Karel Štrekelj. Dr. K. Glaser: „Die sprachliche Urverwandtschaft der Indogermanen“ itd. — Gospodarstvo. V. K.: Frédéric Bastiat - Milan Krešič: „Blagoglasnost u narodnom gospodarstvu“. V. K.: Teoretični socializem in socialno vprašanje. V. K.: Gospodarska strokovna literatura na Slovenskem. — Publicistika. B. V.: „Die Brücke“ (Most). V. K.: V obrambo in poduk.

Vsled nepričakovanih zaprek g. dr. Ferdo pl. Šišić, profesor zagrebškega vseučilišča, ni mogel dovršiti in nam doposlati konca svoje aktualne velezanimive razprave „Rijeka i riječko pitanje“, ter ga priobčimo vsled tega v 6. (zadnji) številki tega letnika.

„VEDA“ izhaja dvomesečno, obsega letno najmanj 36 pol in stane na leto 8 K (v obrokih primerno), dijakom enkratno 5 K.

Vladimir Knaflič:

Italijanski Trst?

Trditev, da v življenju narodov ne moremo govoriti o »prehodnih dobah«, je presplošna in zato napačna. Prehodna doba je doba, ko postanejo vse stare resnice laži in ko vse išče le po novih resnicah; doba, ko je tudi vse družabno življenje razkosano, neenotno in neorientirano, kakor da bi pričakovalo mesije. Take dobe so. Vsak čas, vsak narod jih pozna. V teh prehodnih dobah, ko ponehujе prejšnja topija, prejšnja utopija pa se bori za uresničenje, t. j. za mesto topije, je človeški rod najbolj napredoval. Tudi danes smo v taki prehodni dobi. Bogatejši smo na idejah. Socializem, individualizem, sociologija, prirodoslovje, energetika, pragmatizem, v politiki decentralizacija in avtonomnost, to so gesla nove dobe. Ona značijo vso mnogostransko svoto onih vprašanj, ki nas navdajajo in ki so zunanji izraz dejanskega napredka. Slovenci smo še bolj v prehodni dobi, nego drugi, veliki narodi, ki imajo zgodovinski razvoj mnogih stoletji za seboj. Naš narod, ki je bil nekoč zaspal, se je zbudil še le leta 1848., kakor Trnjulčica iz pravljice. Revolucionarji mi pač že dolgo nismo bili, zaspana doba od l. 1575. do 1848. bo metala še nekaj časa svojo senco daleč naprej. Pa vendar moremo trditi, da smo v eni onih velikih prehodnih dob, ki so odločilne za narodovo usodo, ker se v njih bori naša utopija, v katero verujemo, za uresničenje: Narodova samouprava v vseh strokah, samostojno notranje narodovo življenje.

Iz tega narodovega položaja si moremo razlagati činjenico, da se v zadnji dobi mnogo bolj zanimamo za Trst, nego smo se doslej. Res, to mesto ni le pognojeno z našim delom in znojem, ni le slučajno kolonija našega delavstva, ki je moralo tja s trebuhom za kruhom. Trst je več: je predmet narodovi težnji po razmahu. Tudi mi si hočemo priboriti svoj »prostor na solncu«. Seveda ne morem trditi, da je Trst naš. Izrek, da ni naš,

pa tudi ni več resničen. Last Trsta je pač le vprašanje števila in moči. Danes je danes, jutri pa je jutri, in pogumni si pridobi zemljo. Koliko je v življenju narodov doba priposestevovanja? Ali jo sploh poznamo? Če ni prav, da mi danes, ko narašča moč na zunaj, reklamiramo Trst tudi zase, je-li bilo prav, da so nam ga nekoč vzeli drugi na prav enak način s tem, da so sebi asimilirali naš pritok, kakor so nam že poprej vzeli zemljo? Taka vprašanja po pravu so torej jalova; ona pa tudi niso vprašanja po etiki. Etično je res »ne sovraži narodov«; pa tudi »ne pozablaj svoje narodnosti«. Pa tudi »oba naroda sta ravnopravna in imata pravico do svobodne tekme«. Danes so še Italijani za dve, tri glave pred nami, toda mi že tekmujemo, in to je mnogo, četudi še ne vse. Iz te činjenice same moramo črpati moralnih moči za novo tekmovanje, ki se pa v glavnem seveda ne sme kazati v boju proti tekmecu, marveč v dvignjenju lastnih tekmovalnih zmožnosti. Nam se ne sme uresničiti Pestalozzijev izrek, da pridemo od človečanstva preko narodnosti do poživinjenja, ampak narobe. Naš prirodni in zato etični narodnostni boj mora biti pozitiven, zato tudi socialen in human.

Trst je ono mesto, kamor teži velik del slovenskega narodnega gospodarstva (z ljudmi in blagom). Slovenci tvorimo danes 30% prebivalstva, Italijani pa 57%. Trst je torej mnogojezično trgovsko mesto z laško zunanostjo, laškim obiležjem in značajem, pa z rastočim slovenskim, hrvatskim, laškim in nemškim priseljevanjem in s čisto slovenskim zaledjem. To se pravi: Italijanstvo v Trstu ima tudi stvarno podlago, namreč gospodarsko moč, število prebivalstva, precejšnjo inteligenco in — zgodovino. (Da ne pozabimo tudi bližine Italije.) Vendar je italijanskost (če smem rabiti to besedo) Trsta le fikcija, kar dokazujejo ravno gori navedene številke. Za narodovo bodočnost je to velikega pomena. Dobro je, da si pokličemo to činjenico v spomin, ker najdemo v njej smeri nadaljnega napredka. Znanstvena vprašanja so v prvi vrsti vprašanja po golem dejstvu. Kadar smo to izsledili, moremo določiti nadaljne ukrepe in korake. Glavni slovenski problem v Trstu je pač organizacija denarstva, trgovine, inteligence in delavstva. Kako, t. j. v kateri organizaciji, — to je problem taktike.

Za Italijane velja v splošnem — častne izjeme so tudi pri njih — Talleyrandova beseda, da so vse pozabili in da se niso ničesar priučili. Italijan, osebno ljubeznjiv človek, je v narodnostnem po-

gledu velik separatist. Ni šoven, ali za druge narodnosti nima pravega zmisla. Tržačanova mentalnost je pa še za stopnjo nižja. Staro sociološko mnenje mešanici slovanskega in romanskega plemena ne pripisuje visoke vrednosti, urbanizem in dotok najrazličnejših sumljivih oseb v večja trgovska, zlasti v primorska mesta, se pozna tudi Trstu. Tudi naša narodnost trpi pod tem pojavom, čeprav ne v toliki meri, kakor italijanska. Slovencu se — v tem oziru hvalabogu — še pozna stara kmetija in njeni nravnostni zakoni. V tem vidim važno in veliko upanje za moč našega priseljevanja: Vse osvežujoče moči v Trstu so slovenske, dotok je naš. Ustaviti je treba le njegovo asimilacijo, potem bomo asimilirali mi. Italijan vsega tega ne vidi. Njegova žurnalistika ga v tej noetični komodnosti in slepi veri še utrjuje; »Piccolova« italijanska moč je Potemkinova vas, v katero pa Italijani Trsta — verujejo.

Dobro se je to pokazalo o priliki znanega Vivantejevega spisa.*) Vivante priznava: Slovenci so na pohodu! Italijanom odpira oči, je njihov kulturni delavec prve vrste in nam zato nevaren. Le iz splošno etičnega stališča ga moramo pozdravljati: Govori resnico. Italijani ga pa smatrajo za izdajico in ga odklanjajo.

O Trstu imamo v slovenščini samo eno večje delo (S. Rutar, Trst, dva dela, v zborniku »Slovenska zemlja«, izdala Matica). To delo še ni Trsta ocenilo tako, kakor bi bilo moralo, čeprav se že tam nahaja, rekel bi, podzavest, o našem bodočem »slovenskem« Trstu, — vsaj tako slovenskem, kolikor je sedaj italijanski: O narodnostno mešanem trgovskem primorskem mestu z večino slovanskega prebivalstva, z našim delom, kapitalom, kulturo in vplivom. Tudi nekaj člankov in brošur nam še ni moglo dati prave slike o tem mestu. Jezika večšim bralcem zato prav toplo priporočamo, naj si ogledajo Vivantejev spis. To, kar nam je dal pisatelj, bi nam bil moral dati naš človek. Toda bolje je tako, nego nič. Če si ogledamo svojo zgodovino in vse gonilne moči svojega gospodarstva (z blagom in ljudmi) v sedanji dobi, se prepričamo: Slovenci in drugi Jugoslovani imamo radi sebeohrane vzroka dovolj skrbeti, da postane Trst kedaj naš. O

*) Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico*, Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani. Firenze 1912, libreria della Voce L. 3.—

metodi, kako naj bo naše delo v tej smeri, in kako naj bo naše spoznanje, predno pride njega izvršitev, — se da mnogo govoriti. Vendar pa veljaj: Najprej premislek, potem pa nad pomislek — poizkus.

Dr. Branko Drechsler:

Pop Šime Starčević.

U povijesti hrvatske književnosti ime Šime Starčevića se i ne spominje, i ako je on po svome radu najznatnije lice naše književnosti u dopreporodno doba. V. Jagić u »Povijesti slavenske filologije« spominje njegov rad po imenu, ali ne iznosi mu sadržine, a Kerubin Šegvić u djelu »Dr. Ante Starčević« kaže: »Pop Šime nije dosada bio dovoljno ocijenjen in uvažen u našoj literarnoj povijesti, jer se ljudi ne trude, da prouče rad toga poligrafa«, ali i sam iznio je o njemu tek nekoliko podataka, koji su i netspravni!¹⁾ U tančine izradjena fizionomija Šime Starčevića objašnjava uvelike naše dopreporodno doba, koje nam je slabo poznato, ali pored toga treba da ga ovdje prikažemo za to, jer su se nekolicke njegove izrazite crte odbile ne samo u književnom radu, u težnjama, već i u značaju njegova sinovca i štićenika Antuna Starčevića.

Šime Starčević rodio se u Žitniku, u tadašnjoj krajini, nedaleko Gospića (1786.). On je bio lijepo, u duhu suvremenih ideja obrazovan čovjek. Umio je talijanski, njemački i francuski, a još posve mlad dobro je poznao hrvatske pisce iz različitih krajeva, što je dosta neobično u ono doba. Ali gdje je učio škole, ne zna se, a duhovnu je službu nastopio god. 1810.²⁾ Župnikom Pod Novim u Lici bio je god. 1812. U Kukuljevićevoj »Hrvatskoj

¹⁾ „Osnovao je čak jednu gramatiku i rječnik hrvatskoga jezika. Objelodanio je svu silu rasprava u Zori Dalmatinskoj, u Gajevoj Danici, kasnije u Nevenu“. Isp. „Dr. Ante Starčević“, st. 5. — Starčević je u istinu izdao jednu hrvatsku gramatiku, a poslije napisao je još jednu, a rječnik nije zasnovao, niti je ikada suradjivao u Danici ili u Nevenu.

²⁾ U predgovoru knjizi: „Svagdanja pobožnost“ (1854.) kaže Starčević: „Kroz vrime od nemalo punih četrdeset i četiri godine moje duhovne službe...“

bibliografiji« spominje se kao prvo njegovo djelo »Kratki nauk čudoredni vrhu dužnosti čovika, za seljane« (Zadar, 1807.). Ova je knjiga, kako se iz naslova razbira, francuski katekizam u hrvatskom prijevodu, ali od nje, koliko nam je poznato, nije nam se nigdje dočuvao ni jedan primjerak. Kukuljević valjada ni sam nije imao ove knjige u ruci, jer nije točno označio ni godinu izdanja. Ona je izašla već god. 1806., kako je objavljuje bez oznake prevodioca zadarski »Kraljski Dalmatin« (1806.). Ovaj je katekizam po zapovijedi francuskoj imao prevesti dalmatinski bratar Andrija Dorotić, ali on to ne htjede,¹⁾ a sva je prilika, da to nije ni djelo Starčevićovo, jer on je bio, kad je knjiga izašla, bogoslov prvoga tečaja, valjada u Senju, koji još nije pripadao Napoleonu.

Kad je Napoleon iza velike pobjede kod Slavkova (1809.) mirom u Schönbrunnu na dotadašnji svoj posjed, Dalmaciju i Dubrovnik, stekao još Kranjsku, austrijsku Istru, dio Hrvatske i Krajine od Save do mora, pa neke kotare koruške, štajarske i tirolske, te zaokruživši ovako svoje tekovine na slavenskom jugu osnovao samostalno organizovanu državu »Provinces d' Illyrie«, mladi je pop Šime Starčević pristao uz svoga novoga gospodara i svojim je perom podupirao njegove prosvjetne težnje u novoj državi.

Kako je doba Napoleonove Ilirije puno burnih ratnih događaja, nije ovo moglo biti i uz veoma lijepo nastojanje francusko oko pronicanja prosvjete osobito povoljno za književni rad. Pa ipak i u to doba moramo zabilježiti, da se književnost budi i da živi samo u onim hrvatskim krajevima, koji su pod vladom francuskom, dok u Hrvata pod žežlom Habsburgovaca gotovo i nema narodnoga prosvjetnog života. Kako su Francuzi u Iliriji prije svega nastojali oko pronicanja posve zapuštene materijalne kulture, a duševnoj stvarali su osnov, podižući školstvo, koje do njih koliko da i nije ovdje postojalo, prirodno je, da se pod utjecajem francuskim uz dosad svuda već konvencionalnu prigodnu poeziju počela razvijati školska književnost.

Francuze rano uvelike zanima naš život. Fortisovo djelo »Viaggio in Dalmazia« (1774.), što je romanticima prvo otkrilo

¹⁾ I. P.: Domorodna harnost. Zora Dalmatinska, 1844. str. 223. — M. Ostojčić: Fra Andrija Dorotić i njegova »Pjesma«. Špljet, 1895. str. 13.

zanimljivost našega kraja i čovjeka, izašlo je domalo i u francuskom prijevodu (1778.). Dubrovčanin Antun Sorkočević, boraveći u Parizu, izdao je na francuskom jeziku raspravu: »Memoire sur la langue et les moeurs de peuples Slaves« (1808.)¹⁾ Janko Drašković, mladi hrvatski aristokrat, živi raskošno u Parizu, povedavši sa sobom svoju domaću eksotičnu glazbu primitivnih umjetnika u narodnom odijelu. A Madame Stael u jednome romanu crta čeznuće iz kulturne Italije za divljim dalmatinskim krajevima, dok Charles Nodier, urednik službenoga francuskoga lista u Ljubljani, piše roman »Jeane Sbogar« iz našega hajdučkoga života. Francusko je dakle zanimanje za naše krajeve probudila rousseauovska težnja za primarnim prirodnim životom, jer se mislilo, da tipovi junaka suvremenih romantičkih romana žive kod nas kao obični ljudi.

Francuzi su u kratko vrijeme opstanka Ilirije prvi u Hrvata potakli rješavanje osnovnih problema našega prosvjetnog i političkog života. Nastojeći oko jedinstvene države na slavenskom jugu na osnovi narodnoj, riješili su pitanje jednog narodnog imena, istaknuvši ime ilirsko, a potakli su rješenje pitanja jednoličnoga pravopisa i jedinstvenoga književnog i upravnog jezika, stvorivši tako idejale budućnosti i osnov hrvatskemu preporodu. Marcel de Serres, koji bijaše kao naučenjak god. 1809. informatorom generalnoga štaba francuskoga, u poglavlju »Les Esclavons et de leur langage« svoga djela »Voyage en Autriche, on essai statistique et géographique sur cet empire« (Paris, 1814.), govoreći o konformnosti i ljepoti slavenskih jezika osobito ističe potrebu jednoličnoga pravopisa.²⁾

Proces stvaranja jedinstvenoga književnoga jezika kot Hrvata razvijao se pod različitim književnim, religioznim i općeno kulturnim utjecajima, dok nije prvi Napoleon ovome pitanju podao značenje političko. Protiv tradicije austrijske politike, koja je južnoslovenske zemlje mrvila i komadala, Napoleon je stvorio svoju Iliriju i politički ujedinio prekosavsku Hrvatsku sa Dalmacijom i većim dijelom Slovenije. Ova nova država radi jedinstvene uprave i nastave imala je dobiti jedinstveni jezik i jednoličan pravopis, pa se odmah počelo raditi oko rješenja je-

¹⁾ Izašla u: »Memoires de l' Acad. celtique«. Paris, 1808. Str. 21—56.
— O Sorkočevićevoj raspravi govori Dobrovský: Slovanika, II. 106.

²⁾ Dr. Prijatelj: Slovenščina pod Napoleonom. Veda, I. 125.

zičnoga pitanja v Iliriji, a jasno je izbila tendencija, da u čitavoj državi prevlada najraširenije i najprosvjetljenije narječje štokavsko. Ali ovo pitanje nije se naprećae rješavalo: u jednu ruku Slovenci su se ili protivili ovoj tendenciji (Kopitar) ili su htjeli, da se taj proces provede laganim, prirodnim tokom (Vodnik), a u drugu ruku ni kod Hrvata nije štokavsko narječje još imalo ustavljenih književnih oblik. Pod utjecajem francuskim trebalo je ovo pitanje da iznajprije riješi nauka, te su u to izišle dvije gramatike štokavskoga govora, i to F. M. Appendini-a: »Grammatica della lingua Illirica« (Dubrovnik, 1808.), posvećena Marmontu, te Šime Starčevića: »Nova ričoslovica ilirička« (Trst, 1812).

Appendini stoji na stanovištu, da Slovjeni na jugu govore samo jednim jezikom, i taj jezik on zove ilirskim. Ali u užem smislu jezik ilirski mu je »dalmatinsko-bosansko« narječje, koje smatra najdotjeranijim od svih slovjenskih narječja. Na ovome je osnovu izgradjen dubrovački književni jezik sa svojom velikom kulturom. Appendini živo ističe potrebu jedinstvenoga književnog jezika i jednoličnoga pravopisa, ali tu moraju pobijediti Dubrovčani. On poznaje Jambrešićev i Bjelostijenčev rječnik, ali na njih neće da se osvrće, jer su oni »più propri pei Carno Croati, che per gl' Illirici propriamente detti«. Spominje gramatiku Adama Bohoriča, no drži kranjsko narječje sintaktički i leksikografski iskvarenim. Dubrovačkom pijaristu poznat je gramatički rad Kašića, Dellabelle, Tome Babića, fra Lovre Sitovića Ljubuškoga, Mikalje i fra Josipa Gjurini-a, a od leksikografa navodi Mikalju, Dellabellu, Voltidža — no najvažniji mu je suvremenik Stulli, jer je bio najbliži njegovu dubrovačkom stanovištu. »Il dialetto Ragusino — kaže konačno Appendini u predgovoru svoje gramatike — è rispetto alla lingua Slavo-Illirica cioè, che fu l' Attico per la Greca, o cioè, che è il Toscano per l' Italiana.«¹⁾ Appendini napisao je svoju gramatiku i posvetio je Marmontu, da učini dubrovački književni jezik općenim u Iliriji, i Francuzi su doista bili skloni ovoj ideji, ali je nijesu izveli naprećac, jer je ovo namitanje Dubrovčana našlo protivnika nesamo medju Slovencima, koji su htjeli sočuvati svoj govor, već i medju Hrvatima štokavcima Napoleonove Ilirije.

¹⁾ Appendini; Grammatica: Prefazione ai colti amatori delle lingue, str. VII—XXIV.

Kako je u ovo doba degeneracije Dubrovnika asimilirani rodjeni Francuz Bruères des Riveaux (1774.—1827.) bio branić Hrvatsva i narodnoga osjećanja bivše slobodne republike, tako je Talijanac F. M. Appendini bio branić dubrovačke prosvjetne tradicije, ali nije mogao pobijediti, jer su protiv nje izneseni novi principi prema suvremenom, novom shvatanju narodnoga jezika.

Protiv Appendini-a ustade Ličanin, mladi pop Šime Starčević. On je u Trstu izdao svoju »Novu rečoslovicu ilirsko-francesko« (1812.), što ju je po nalogu francuske vlade, po Mozinovoj francuskoj gramatici na njemačkom jeziku, priredio »za potrebovanje vojničke mladosti ilirskih država«. No važnije je od ove njegova: »Nova ričoslovica ilirička« (Trst, 1812.), najsajnije i najdublje hrvatsko gramatičko djelo u prvoj polovici XIX. stoljeća, kojim je suzbijen naučno Appendinijev dubrovački separatizam, prikriven težnjom za jedinstvom jezika.

Starčević je u Hrvata preteča Vuka Karadžića. On doduše spominja Reljkovića, Došena, Velikanovića, Kanižlića, Voltidže, Marka Dobretića, fra Jerolima Filipovića, Stulli-a, Dellabella i Kašića, ali književni jezik neustaljenih oblika nije ga mogao zavesti, i on se obazirao na čist narodni govor svoje kršne Like, pune jezičnoga blaga, a pored toga, čini se, poznavao je govor iz usta narodnih po različitim hrvatskim krajevima. Starčević piše svoju gramatiku »u nezrilom viku od dvadeset i sedam ne-svršenih godina«,²⁾ ali je napisao djelo, koje ima značenje prvoga rega u istoriji razvitka hrvatske gramatike i književnoga jezika.

Starčević veli, da nije imao za svoje djelo »izgleda«, jer nije bilo ovakve gramatike, kakvu je on htio napisati. On je uvjeren, da gradi iznova, pa mu je dosta, ako je »poduminte za kuću strahovite veličine samo noekresane pripravio, koje vištim i naučenim u jeziku Ilirijancim na tesanje za sagradjenje i uzdignuće željnoga hrama« ostavlja, kako kaže u predgovoru, imitirajući ovakve riječi iz Kačićeva predgovora »Razgovoru ugodnomu«. A cilj je njegova rada, koji treba dotjerivati: »ne bi li i mi na izgled ostalih naroda kojom srićom kuću vlastitu uzidjali, to jest jezik slavni očistili, zakonom utemeljili, naucim od nas pisanim uresili i nakitili, da ga se ostali većom željom, nego

²⁾ Š. Starčević: Ričoslovica, str. 113.

mi njihove silom, učiti ustrse. Eto juče narod ustadoše, koji se prva krunam diče, nauke svake vrste u svojim jezicim prosto pišu, kad mi, u nika doba osamnaest kruna imajući, još ni temelje od jezika postavljene ne nahodimo, ako ne štogod, i to vele čipo, ne od Ilirijanaca, nego — žalosti — od inostranaca sastavljeno.« Stvoriti osnove hrvatskome jeziku značilo je Starčeviću stvoriti općeni književni jezik, poredčega bavi se on i reformom pravopisa, i valja priznati, da nije ova dva teška pitanja tako skladno riješio ni jedan od gramatika, što ih je u to doba zanimao taj problem.

Starčević navodi riječi biskupa Marka Dobretića, koji govori o velikoj različitosti naših narječja, pa onda protiv ovoga cijepanja narječja po pokrajinama ističe jedinstvo narodnoga govora. On, tražeći u gramatici osnove narodnoga jezika, ne vidi ovih različitosti, i zato drži, da nije potrebno narječje jednoga kraja narinuti svima. Njegova je gramatika ustuk Appendinijeve, kome Starčević prebacuje osobito tuđji duh, zastarjele oblike i riječi, pa tuđe fraze. Protiv dubrovačke ijekavštine on se odlučuje za ikavštinu. Ilirički jezik nije »na jednoj krpici zemlje prilipljen«, pa zato ne može dubrovački književni idiom steci ono mjesto, koje mu daje Appendini. »Za imati jedan čisti i uredjeni jezik ilirički ne bi zadosta bilo, da bi se toliko ričoslovica učinilo, koliko vredje dubrovničke stanovnika zatvoraju, ako se od drugih država ne poznade. U svima dobro poišteš cilovitost, ali u jednoj ne najdeš izvrstnost, kad se vendar o. Appendini ustrsi naučiti Talijane jezik ilirički pod imenom samoga dubrovničkoga, koj se ostalim za temelj postavlja.«¹⁾ Starčević poredjuje govor obrazovana Dubrovčanina sa prostim Kotaraninom, Primorcem, Slavoncem i Bošnjakom, gdje ovi ne dolaze u doticaj s studjim življem, »nego u svojoj prostosti sami medju se opće, kako se nahodi u više sela«, pa se odlučuje za ljepotu i čistoću govora prostoga čovjeka.²⁾ Iz ovakih misli i dobra poznavanja narodnoga govora izvijaju se osnovi Starčevićeve gramatike, u koju su mjesto preživjelih, arhaističkih gramatičkih oblika ulazili noviji, općevitiji, narodniji, mjesto tuđjega duha narodni duh, mjesto neodređenih pravila, stvorenih prema gramatikama tuđjih jezika, određeniji jezični zakoni.

¹⁾ Š. Starčević: Ričoslovica, str. 103.

²⁾ Ib. str. 104.

Starčević traži apodiktično jednoličan i jednostavniji pravopis, držeći da se to može i mora provesti. »Ništa ne manje sudio bi, da se Dubrovnik, Dalmacija, Bosna, Slavonija in Hrvatska, kako se u govorenju mnogo medju se ne razlučuju, ako razloge, a ne isprazne i tašte običaje domovine, zagrle u slovo-složju ujediniti mogu. Inglezi, Spanjoli, Francezi i Ugri istim se slovima služe, i sve ako svi po svim vilajetima jednako ne govore, vindar jednako pišu, zašto mi Ilirijanci ne bi mogli učiniti to isto? U pravopisu nije Starčević htio drugo nego »judve davno od učenih iznadjana jačim samo povrditi razlozim.«¹⁾ Ali ni tu ne pristaje uz Dubrovčane, ne lhtijući da bude »mojemuča talijanska«. »Da su Dubrovčani mnogo knjiga ilirički upisali, ne može setajati, ali da u ime pravopisanja ne učiniše koliko Slavonci i Bošnjaci, valja prosto ispoviditi. I zato isto priliči, da ovi razboriteje i temljitije pišu nego oni.«²⁾ I Appendini se jadao u predgovoru svoje gramatike, da radi pravopisa dubrovačke knjige nè vole ni u Dalmaciji čitati, a Starčević mu odgovora, neka upita Bošnjake, Slavonce, Primorce i Hrvate, kako im se svidjaju dubrovačke knjige, »dobiti će isti, i još može biti nepovoljniji odgovor.«³⁾

Starčević protiv Dubrovčana ističe dva načela svoje ortografije: latinsko slovo nè smije svojinarav promijeniti, i drugo: »razložitije je pisati jednim nego dvama slovima.«⁴⁾ On dakle hoće da sačuva prvobitno i evropsko značenje latinskim slovima i ne će da preko nužde jedan glas označuje sa dva slova. Njegov je pravopis ovo:

c	z	s	č	ž	š	ć	dj	lj	ń
c	z	s	cs	x	sh	ch-tj	dj-gj	lj	nj

To je dotjerani slavonski pravopis, kojim se služio i Voltidži u rječniku, a dosta je racionalan i jednostavan. Starčević je slavonski pravopis gdješto i dotjerao. On nije prihvatio za — š znak sc, već je analogno prema ć = ch uveo opravdaniji znak — sh. Pored toga zabacio je Starčević svakojake zališne pravopisne egzotičnosti, na pr. da se iza kratkoga vokala udvostručuje konsonant. Starčevićev pravopis, ne samo što se

¹⁾ Š. Starčević: Ričoslovica, str. 18—19.

²⁾ Ib. str. 19.

³⁾ Ib. str. 104.

⁴⁾ Ib. str. 20.

tiče slova, već i čitava načina pisanja, najdosledniji je i najjednostavniji i hrvatsk pravopis prije Gaja.

U dotadašnjim hrvatskim rječnicima i gramatikama nauka o akcentu, duši jezika, ili nije nikako obradjena ili od svega najnedostatnije. Kako je poznato, i Vuk, s toliko shvatanja čistoga narodnoga govora, u »Rječniku« imade samo tri akcenta, jer nije osjećao razlike između brzoga i sporoga akcenta, pa se u povijesti slovanske filologije drži, da je točnu razliku između oba kratka akcenta proveo i time utvrdio nauku o četiri naša akcenta tek Gijuro Daničić, i to u drugom izdanju Vukova rječnika. Daničić je u istinu utvrdio nauku o četiri akcenta već u raspravi: »Nešto o srpskijeh akcentama«, što je izišla u Miklošičevoj »Slavische Bibliothek« (1851.), ne spominjući rad svoga predšasnika u tom pravcu, ali nauka mora danas reći, da je nauku o četiri akcenta prvi iznio i kritički utvrdio već Šime Starčević, samo je to nepoznato. On ističe, da se naukom o akcentu najviše bavio fra Jerolim Filipović u »Pripovijdanju duhovnom nauka krstjanskoga« i Stubli u rječniku, ali ne smatra njihovu nauku utvrdjenom. »Ja indi s onom istom smionosti, kojom sam do sada od mnogih odstupljivao, ne za što god novoga ludo izvesti, nego samo za jezik izvrstitiji učiniti i zakonom istinitim utemeljiti, odstupljujem i ovde po ništo od naših ričoslovaca.¹⁾ Starčević razlikuje četiri akcenta i ovako ih obilježava: »jedan je posve kratak«, to je naš brzi, a ne označuje ga nikakvim znakom (pas, nebo, did); »drugi je mako uzdignut pak brzo spuštana«, čime je vrlo dobro označena fizionomija našega sporoga akcenta, a bilježi ga znakom ^ (na pr. govôriti, toliko, grihôta); »treći je malo potegnuta na duglje«, to je naš silazni, a bilježi ga znakom ` (na pr. kâran, pîtâm, vèžem); i napokon »četvrti je posve raztegnuta«, naš uzlazni, a bilježi ga jednako kao i mi (na pr. kârati, vézati, písati). Starčević je opazio i važnost kvantitete, pa je bilježi istim znakom kao i silazni akcent, ali ako ona dolazi iza brzoga ili sporoga akcenta, onda se u njega ne označuje akcent nikako, već samo kvantiteta, upravo kao i u Vukovu rječniku, jer jednome ni drugome još nije jasna potpuna razlika između akcenta i kvantitete. Starčevićeva gramatika, remek-djelo književno u Napoleono-

¹⁾ Š. Starčević: Ričoslovice, str. 113.

voj Iliriji, odnosi se prema Appendinijevoj kao budućnost prema prošlosti: on je više cijenio govor s usta norodnih negoli tradicije književne, i u tom je pravcu tražio osnove jedinstvenom književnom jeziku; ujednostavnio je pravopis, shvatio u cjelini akcent jezika, a djelomično i kvantitetu, pa jednome i drugome odredio stalna pravila. (Konec prih.)

Albin Ogris:

O sodobnem revolucionarnem sindikalizmu.

(Konec.)

Taka vzgoja je predpogoj za uresničenje glavne programne točke sindikalistov, popolne razlastitve in uničenje buržoazne družbe in države. Ali med tem, ko se zadovoljujejo socialisti z železnimi četudi počasi delujočimi evolucionirajočimi zakoni, zastopajo člani C. G. T. katastrofalno teorijo nove vrste, ki se razlikuje od socialno-demokratske v tem, da zameta gospodarske prognoze in smatra končni »Krach« za navaden »Staatsstreich«. Edino sredstvo v dosego tega cilja je po njih mnenju splošna stavka in okoli te splošne stavke se suče skoraj vsa uradna sindikalistna filozofija, po svojem avtorju takoimenovani sorelizem, h kateremu so prispevali čeprav nehoti mnogi moderni znanstveniki (Bergson, Duguit, Leroy, Nietzsche itd.).

Georges Sorelove »Reflexions sur la violence« so za našo dobo epochalno delo. Saj je on sindikalistični Marx. Marx je ponesel Hegla, Sorel pa Bergsona. Dve filozofiji, dva svetovna nazora si stojita tukaj nasproti. Tu je ognjišče krizne elipse. Socialni demokrati so racionalisti, intelektualisti, sindikalisti pa pragmatisti, ljudje zgolj utilitarističnih stremiljenj. Marksist bo dokazoval resničnost svojega katehizma, sindikat bo hvalil inspiracijo neposredne akcije. »Biti sam« in ne čredno bitje, je najvišja njegova zapoved, se osredotočiti na samega sebe in stvariti v izsiljeni svobodi svoje novo pravo, novo moralo, novo kulturo in nov svet, vsebina filozofije »bajke«. Kajti v začetku je bila bajka.

Ni veliko čudo, da so si izbrali protivniki intelektualistnih demokratov ravno Bergsona za svojega duševnega patrona.

Anarhistni individualnosti vznešenih prekucuhov je morala na vsak način prijeti teorija neposrednje izkušnje slovitega mistika na Collège de France. Bergsonov svet čistega časovnega trajanja, njegova dinamična kontinuiteta v duševnem in socialno razvojnem dogajanju, intuitivno gledanje istinitosti, nerazločljiva celokupnost vseh razvojnih momentov, član vitale in vstvarjajoča evolucija, to so obenem tudi idejni temelji Sorelove stavke. Bergsonov indeterminizem in nauk o svobodi volje sta dala filozofiji direktne akcije globlji zmisel. Ne železni zakoni razvoja, človeška volja dela zgodovino. Svoboda je dejstvo, le da si je velika množina ne zna pridobiti. Kajti velike mase obstojajo iz ljudi-avtomatov, ki delujejo le na zunanje, izključno po konvencionalnih šablonah.

Intuitivni individualist pa živi v *durée réelle*; *temps inventeur*, on je vstvarjajoč umetnik, in vstvarjajoča evolucija (*l'évolution créatrice*) vstvarja z njim popolnoma originalne ideje. Življenje ne poteka po vedno istih načelih, ono je iznajdljivo. Vitalistne struje segajo tudi v socialno politiko. Sukus te filozofije si je izposodila sindikalistična teorija. Motorične sile običajnega socializma so utopija, sindikalizem pa bo zmagal z bajko. Bajka (*mythe*) so po Sorelovem mnenju predstave boja. V obliki boja si predočujejo ljudje zmago svojih načel. Prvotni kristjani so pričakovali veliki boj med Kristom in Antikristom in vsa privlačnost verskih sekt je obstojala v tem, ker so mislili, da je usodepolni trenutek pred vratmi. V križarskih vojnah, v reformaciji, na Napoleonovih vojnih pohodih, v vseh revolucijah poslednjih stoletji igra *mythos* bojne zmage novih načel nad starimi glavno psihološko vlogo. Bajka je pa v nasprotju z intelektualistično, abstraktno utopijo izraz ljudske volje, spontane ideje vsihičenih množin, produkt vstvarjajoče evolucije, ideje, ki je ne narekuje hladni razum, temveč čustvo. V sublimininalnih sferah je njen izvor. Brez bajke se ne vstvari nič velikega. Glavna bajka sindikalistov je splošna stavka, ki bo definitivno pokopala vse, kar nosi znake buržoazne kulture. In ta pol versko mistična pol zgodovinsko sestavljena ideja daje njihovemu delovanju ono bojevito vehemenco in samozavestnost, ki jih loči od buržoaznih socialistov. Ona je tudi jasen izraz verske krize, ki jo preživlja sodobni socializem, kajti ta bajka je obenem religija proletarca, njegova eshatologija; J. Dolléans je konstru-

iral iz sindikalizma celo religijo.¹⁶⁾ Kakor nekdanj krščanski hiliasti pričakuje sindikalist neke nove družbe, ki bo večna in po svojem bistvu neizpremenljiva, za katero se pa mora, kakor kristjan za nebesa, temeljito pripraviti. Pomen te bajke leži v njeni motorični sili. Socialistična bajka splošne stavke in revolucionarnih katastrof bi morala zavzeti po Sorelovem mnenju mesto religije t. j. globlje notranje življenje. Znakov fatalizma seveda tudi tej polu-religiji ne manjka. Tako se mora zgoditi, in samo mi proizvajalci - sindikalisti bomo odločevali o usodi narodov! Tako govorijo irracionalni motivi podzavestne intuicije proletarca. Vsaka diskusija je brezplodna. Ti nisi naš, ti si bourgeois — intelektualec in nas ne moreš razumeti; take slišijo po navadi njih teoretični nasprotniki. Mistiki pravijo ravno tako. Gonilne sile zgodovinskega razvoja niso bile iz razuma porojene teorije, ne praktični računi, ampak goreče opojne slike, domišljivo razvnamajoči zanos. Nezavedno hodimo za novimi cilji, naše nade nam odpirajo same nove vrednosti in končni sodnik je uspešno dejanje. Pragmatistična romantika Wellsovega vzorca plete svoje niti v pestro tkanino teh modernih hiliastov. To je demokratični imperializem kateksohen.

Odločilni činitelj je sila. Zato velja samo zavedno razredno stališče. Razredni boj do zadnje posledice. In da ta razredna zavednost ne zbledi, je treba načelno odklanjati vse, kar pride iz drugega tabora, od meščanov. Kajti samo dva tabora sta po sindikalističnem mnenju: meščanstvo in proizvodjalni proletariat, fronta je obrnjena proti vsem intelektualcem. Izobrazba je kapital in s pomočjo tega kapitala tlači razumništvo iz srednjega stanu delavske parije. Intelektualci so najožji zavezniki vladujočih in kapitala, njih socialna ideologija je v diametralnem nasprotju s proletarskimi težnjami. Ta idée-maitresse pa ne stoji samo na papirju in tudi ni izključna last sindikalistov. Kdor je opazoval notranje gibanje naprednejših socialistnih struj, je moral opaziti zadnje čase latentni odpor organiziranih sodrugov zoper akademične voditelje. Oni so tuji in poznajo večinoma le svoj žep. Najdoslednejši v tem so ruski sindikalisti, po svojem prvoboritlju tako imenovani mahajevci in boljševiki (Bazarov, Lunačarskij) in pa ameriški sindikalisti. Ta odpor raste v zavednih središčih od leta do leta. Zato se mi zdi nekam čudno, da so se

¹⁶⁾ Mouvement Soc. 1906: Le caractère religieux du socialisme.

zaljubili zadnje leto mnogi slovenski akademiki v nemške marksiste in nadaljujejo eksegezo večinoma že davno mrtvih teoremov. Čemu se vsiljevati, kjer bi bil eksodus prej ali slej od časovnih razmer prisiljen? Kdaj se bomo otresli sociološkega dogmatizma, ki je prevzel skoraj vso mentalnost našega izobraženstva? Čemu nam služi idolatrija verbalnih socialistnih gimnastov? In slednjič, nimamo li mi intelektualci svojo lastno razredno borbo, ki se razločuje od proletarske? Toda o tem drugič drugod. Bipolarnost površnega socialista, t. j. marksistnega socialista ter globljega sindikalistno vstvarjajočega »jaz« je porabil Sorel za razlago nove proletarske kulture in družbe. Potemtakem se razredna borba ne sme omiliti, temveč poostri, dokler ni končni konflikt le vprašanje trenutka. Stavka naj sledi stavki, demonstracija demonstraciji, kajti mythos ne sme zbledeti. D i n a m i k a velikih ljudskih gibanj se mora izkoristiti. Splošna stavka bo svoječasno samoumevna stvar, sedaj služi kot vodilna ideja sindikalistične apokalispe, ona je proletarski šibolet. Ampak to velja tudi za mentalnost vsakega posameznika. Sindikalizem noče avtomatov po vzorcu naših sodrugov, ki sanjajo v blaženi apatiji »o kolektivističnih nebesih z velikanskimi vrči piva in kupi zelja in klobas«, on zahteva svobodne ljudi z lastno izkušnjo in lastno iniciativo, ki izvršujejo sindikalistni program brez nadzorstva. »L' atelier sans maitre« je Sorelov ideal. Doba posredovalcev je minula, nekdanji volilec čuti voljo do gospodovanja. »Dol z maskami«, kliče emfatični Minskij. »V zgodovino stopa razred, ki proglašá nedvozmiselni »Jaz«. Dosihdob so nastopali le razredi z ideološkimi maskami brez svoje individualnosti. Kazali so se, kakor da delajo za druge, sanjali o bratstvu vsega človeštva, medtem pa varali sebe in druge. V tem so si vsi enaki, fevdalci, duhovščina, absolutisti, liberalci in radikalci. To je bil »Jaz« privilegiranih slojev, teoretičnih materialistov. Zdaj pa stopa prvič na areno sredi filantropske maškerade egoistni sindikalistični razred, ki skrbi edino le za sebe in riskira edino sebe, ki ima svoj lastni »Jaz«. Maškerada je končana. Z maskami dol. Z naprej imajo pravico skrbeti za občni blagor le oni, kojih razredni »Jaz« je v soglasju z »Jaz« vsega človeštva. Kdor hoče v bodoče govoriti o proletarskem »Jaz«, mora postati proletarec, Kdor hoče biti apologet sindikalizma, mora živeti sindikalistno življenje... kajti maškerada je končana in doba posredovalcev, jerofov, advokatov in zaščitnikov je minola.«

Ta ekskluzivnost sindikalistnega »Jaz« mora seveda zanikati vse, na čemer sloni sodobna družba. Kajpada mora biti v dobi državne vsemogočnosti ona glavni predmet njegove mržnje. Marksisti hočejo dobiti državo v svoje roke, neo-marksisti pa jo kratkomalo zanikajo. Prvi so se sprijaznili z duhom države, drugim je horror horribilis, kajti država je družba privilegiranih intelektualcev, ki so slučajno močni dovolj, da branijo svoje korito pred pohlepnostjo drugih intelektualcev, ki hrepene ravno tako po državni oblasti. Z eno besedo, država, to so intelektualci in proti njim in meščanskim kapitalistom je vendar naperjena ost sindikalistnega revolucionarizma. Razlika med absolutistno in demokratično državo sindikalistu ni jasna. V enem in drugem slučaju se država istoveti z oligarhijo. V tem soglaša C. G. T. in njene drugodržavne filijalke z anarhizmom. Sergio Canunzio skuša sicer¹⁷⁾ postaviti v tem oziru kot razložek neko priznavanje socialne avtoritete od strani sindikalistov, toda o njeni kakovosti in organizaciji ne pove besede. Ali dočim govorijo anarhisti o državi kot o nečem zelo reelnem, za sindikalista država sploh ne obstaja. Obstojajo le privilegirani sloji, politiki, poslanci intriganti. Iz buržoazne politične metafizike ni izhoda. Narod se je zasanjal v neko iluzorično, čisto teoretično enakost pred zakoni in državo, politiki poznajo po stari revolucionarni šabloni iz l. 89. in 48. samo abstraktnega državljana, dejanski interesi socialno diferenciranih skupin pa najdejo v parlamentu le slučajno in še to vsled kompromisne politike borno svoje zastopstvo. Politične stranke ne vidijo stanov, razredov. V tem oziru sloni tudi socialnodemokratični program na abstraktno-racionalistni podlagi liberalizma in pozna v prvi vrsti le političnega človeka, volilca, potem šele delavca. Po demokratičnih načelih atomizirana družba mora biti v takih odnošajih samo igrača v rokah vladajočih in vsi upi v državno pomoč in njeno socialno zavest in pa vera v njeno reelnost samo le fikcija generacij, vzgojenih in živečih v dobi racionalistnega idealizma. Brezumno je torej govoriti o socialni regeneraciji potom države. Kot fikcija ona sploh ne more skrbeti za blagor širših narodnih mas, od vladajočih pa, ki vzdržujejo to fikcijo, ni pričakovati toliko nesebičnosti, da bi iz lastne volje skrbeli za zboljšanje delavskega standard of life. Skratka, misel »uporabe države in

¹⁷⁾ Le Mouv. Soc. N. 226. 1910.

njenih organov za socialne preuredbe je ravnotako fantastična kakor uresničevanje Fourierovih kimer«. Boriti se proti državifikaciji bi bilo nezmislno. Ona bo izginila sama, ko bo pometel razred proizvajalcev s kasto vladujočih, kapitalistov in intelektualcev z vsemi njih političnimi in administrativnimi organi. Država, to so vladujoči. In če bi skrbela država za delavske interese, sindikalist mora njeno pomoč odklanjati, zato ker pomenja državna pomoč le še hujše zaslužjenje. Meščansko upravo morajo nadomestiti od delavstva samega vstvarjene naprave. Sindikalisti morajo sezidati nov družabni red od spodaj navzgor in ne narobe kakor dosedanji politiki. Na avtonomiji delavskih organizacij mora vzrasti čisto novo družabno pravo in nova morala, predvsem pa nova lastninska pravica. Sindikalistna družba ne bo stala zgolj na skupnosti idej in čustev, njena podlaga bo »absolutna istovetnost materialnih interesov«. Na razvalinah kapitalizma vzraste svobodna in prostovoljna asociacija proizvajalcev. Ekonomski federalizem je parola bodočnosti. Solidaričnim sindikatom pripade proizvodnja, delavske borze se polaste trgovine in aprovizacije. S tem bo izkoriščanje izključeno. Seveda, ko gre za bodočnost, so mnenja o kakovosti bodočega lastninskega prava različna. Najsimpatičnejša je še teorija Christian Cornelissenova, ki zastopa razširjenejši municipalni socializem v tem smislu, da bodo imele delavske organizacije glede bodoče oblike proizvodnje in konzumcije odločilno besedo in da izgine vsa hierarhija pri oddajanju in kolektivnem izvrševanju dela. Sicer se pa sindikalisti ne spuščajo v daljše prognoze. Na vsak način pa je stališče »sindikatski zadoščaj samemu sebi« premagano. Zato sindikalistom praktično ne gre toliko za tehnično popolnoma nove odredbe. Zadostuje, ako iztisnejo kapitaliste iz njihovih pozicij in se nadomesti kapitalistni obrat s kolektivistnim, sicer bo pa v odločilnem trenutku vstvarjajoča evolucija opravila po svoje. Ker so pa sindikalisti prepričani o breznađnosti legalnega uresničenja te družabne reforme, so mislili najti v revolucionarnem antietatizmu izhodišče iz sodobne zagate. Revolucionarna propaganda in demonstrativno nasilje naj pripravi v prebivalstvu ugodno razpoloženje, stanovske delavske organizacije, proučevanje socialne strukture, naobrazba in postopna osamosvojitve proletariata potom lastnih institucij naj pospeši popolni fiasko strankarske politike. Tako naj se odtrga od države kos za kosom, dokler ne napoči dan splošne razlastitve. Da se pa

sindikalisti izognejo nevarnosti, kateri so podlegli politični socialisti, namreč sparlamentiranju svojega revolucionizma, se proglasujejo (od shoda v Bourges 1904 sem) za izvenparlamentarne in skušajo odvrniti pri volitvah tudi kolikor mogoče mnogo drugih volilcev od izvrševanja svojih »suverenih« pravic, kar se jim tudi v obilnem obsegu posreči. Načelo »Zanesi se nase« velja tudi tukaj. Sindikalisti morajo, ako naj se njih aristokratična sposobnost v bodočem izkaže, skušati izvesti svoj program vsaj deloma že v sedanjosti. Z ustanavljanjem šol, knjižnic, vpeljavo delavskih izkazov in statistiko, s socialnim zavarovanjem, pravnimi razsodišči za delavce itd. morajo iztrgati tudi polagoma agende iz rok in se postaviti na lastne noge. To velja predvsem glede šolstva. »Z nepretrganim razširjevanjem delokroga in njegovim povečevanjem bodo dospeli končno do tega, da bodo tvorili državo v državi in zidali za bodočnost, ki ne more pasti z nebes«,¹⁸⁾ in »The Industrial Syndicalist«, glasilo angleških sindikalistov je pisal za časa letošnje premogarske stavke: »Mi moramo združiti delavce vseh industrij in zediniti vsa podjetja. Mi hočemo vstvariti državo v državi, delavsko demokracijo proti kapitalistični oligarhiji.« In ta pozitivna točka sindikalistnega programa je za obstoječi red najnevarnejša. Zraven cerkve bi se vtihotapila v državo še tretja država. Ampak to bi še vseeno ne bil začetek konca. Vse centralizujoča vlada je zato sindikalistom zelo napoti. Svojega radikalnega protidemokratizma ne skrivajo. Po njih mnenju tlači demokracija »ta negacija organizacije« socialno diferenciacijo. Višek ironije je pa parlamentarna vlada in matematično razdeljena narodova suverenost. Nad zbegani narod samovladarja spuščajo nietzscheovske aforizme in proglašujejo pravico bistrogledih manjšin, ki znajo vsiliti svoje mnenje in reforme vsaj oni nezavedni masi, ki je prelena, da bi se povzpela do srečne misli. »Teorija, taktika in metoda naše stranke« piše Couget, »niso navdahnjene prav nič od demokratičnih idej, one so njih negacija ... Sindikalistne izvrševalne metode niso izraz soglasja večin, ki se izražajo z empirično proceduro splošne volilne pravice. Sindikalistna teorija zameta mnenje nezavednežev; le ti so človeške ničle, ki se postavljajo na desnico zavednih enot.«

Sindikalisti izvajajo iz svojega antietatizma posledice. Njegov korolarij je antimilitarizem in antipatriotizem, dve glavni točki njih programa. Jedno načelo je od drugega neločljivo. Vo-

¹⁸⁾ H. Lagardelle: Die synd. Beweg. i. Fr., Arch. f. S. u. S. 1908.

jaštvo je le orodje v rokah vladajočih. Armado tvorijo sinovi proletarskih rodbin, vlada pa jih izigra pri vsaki priliki proti proletarcem, če le-ti niso zadovoljni s suženjskimi verigami. Proletarec mora streljati na proletarce-tovariše, sorodnike, starše. Zato je samoumevno odprava armade cilj sindikalistne propagande. Za čas njenega obstoja pa se mora pridobiti za sindikalistično pravdo. Vzbuditi v vojaku mržnjo do službe in vojne, vzgojiti v njem čut solidarnosti s svojimi tovariši-civilisti in ga zrevolucionirati je velika zadača antimilitaristne prpagande. C. G. T. ima v svojih uradih natančne imenike vojakov-somišljenikov, vtihotaplja v vojašnice svoje časopise in brošure, jim pošilja zastopnike in denarno podporo, zbrano od prostovoljnih prispevkov. Te metode se poslužujejo z uspehom tudi drugonarodnostni sindikalisti, posebno Čehi in Angleži. Da delo ni brez uspeha, dokazuje pomorska dezerterska statistika in od viničarske stavke sem znani dogodki. Saj je zagrozil svoječasno sam Briand, da se znajo obrniti bajoneti v usodnem trenutku ne proti stavkujočim demonstrantom, pač pa v čisto drugi smeri. »Napraviti iz mladih ljudi antimilitariste se pravi, pridobiti jih za se jutrajšnje bajonete.«

Sicer pa koristi vojaštvo sploh samo vladajočim, kateri ščuvajo narod proti narodu. Kdor pa nima ničesar od narodne obrane, nima tudi ničesar od domovine. Domovina je fikcija meščanstva.

»Domovina, pravjio, je celota tradicij, narodova dedščina, del naše zemlje; ona je kraj, kjer živimo in kjer nahajamo zadoščenje našim potrebam.

Ampak kaj mi je do moralnih tradicij naše dežele in njene dedščine, ko so mi nedostopne in jih ne razumem; in najmanjši košček te zemlje ni moja lastnina, jaz moram prodati svoje delo, da zadostim najnujnejšim potrebam. Zato za mene ne obstoja nič od vsega, kar tvori za nekaternike domovino. Jaz ne morem biti patriot.«¹⁹⁾ To so kričeče barve nove internacionale po vzorcu plamtečih Bakuninovih manifestov, obnovitev starega gesla: »Proletarci nimajo domovine«. Bebel se ogreva na stare dni za prusko armado, Hervé se ogreva v mesijanskih sentencah proti bratomoru. Debate stuttgartskega shoda so gotovo še vsem v spominu. Proti fikciji narodne skupnosti stavijo cegetisti razredno solidarnost. Zato je sklenil shod C. G. T. v Marziliji (1908): »Zvezni zbor v Marziliji . . . priporoča pouk mladih ljudi, za to da

¹⁹⁾ Victor Griffuelhes: L' action syndicaliste.

bodo, ko oblečejo vojaško obleko, dobro prepričani, da ostanejo kljub temu člani proletarske rodbine in da je njih dolžnost, ne uporabljati v borbah med kapitalom in delom svojega orožja proti svojim bratom delavcem.«²⁰) V enako apodiktični obliki se je izrazil tudi shod v Amiensu (1906). Da pa sindikalist ne pade v zanjke demokratičnega šovinizma in s tem v oboroževanje armade, mu je treba predočiti vedno in vedno republikansko državo, kakoršna je. Sodobna demokratična država je monarhični bistveno enaka, splošna volilna pravica in enakost pred zakoni je humbug. »Demokratična oblika nas ne sme premotiti: oblast ni izgubila ničesar, ko je prišla iz roke kralja k parlamentu, na svoji sili in koncentraciji; nasprotno, mogli bi reči, da je bolj z eno o č e n a, bolj osredotočena, močnejša ko nekdanj. Demokracija se smatra za e n o i n n e d e l j i v o, ona sovraži vsako nasprotujočo oblast bolj ko nekdanja monarhija.«²¹)

Ko sindikalizem ne pričakuje ničesar od države in demokracije, ko je sovražnik armade in zamika domovino, ne more biti drugačen, ko radikalno revolucionaren. Pa programna revolucionarnost podaja C. G. T. pečat ilegalnosti in ima vlada vsaki čas pravico, da jo razpusti. Diskutiralo se je o tem v ministrskem svetu že dostikrat, ampak vlada se je še vedno zbala. Zapomnila si je Pelloutierove besede. Pred 1884 zakrivljeni grehi monarhije in republike se sedaj maščujejo. Samo da je to gibanje manj eruptivno a tem nevarnejše, kot nekdanji politični izbruhi. To ni več staro ekstatično vstajno razpoloženje blanquistov in Bakuninovih organizacij, ki stavi barikade (kar je v modernih mestih z dolgimi širokimi ulicami skoraj nemogoče). Nova revolucionarnost obstoja v vzgoji, v dolgi praktični predpripravi za zadnjo splošno stavko. Do tedaj pa mora biti obsejan že ves svet s sindikati, delavstvo (vsaj glavni del) inteligentno, strokovno, administrativno, trgovsko itd. dovolj izobrazeno, tako da bo kos vsem težkim nalogam, ki jih stavlja komplicirana administracija velikih podjetij. — Zato bo revolucija morda le delo par dni. Vrste kapitalistov in intelektualcev se bodo med tem že zelo zredčile in vse bo tako krasno pripravljeno, da bo treba samo nekaj zamenjave oseb, nakar se bo ostalo samo uredilo po sindikalističnem receptu. Kajpada je ta račun zelo pomanjkljiv.

*

²⁰) Al. Zévaès : Le synd. cont. 145.

²¹) E. Berth : Les nouveaux aspects du socialisme.

Revolucionarni sindikalizem je obratna stran demokratične kolajne, pretiran korektiv teoretičnega, političnega panegalitarizma. Kritik v Times ga stavi (27. III. 1912) zraven komunističnega in kolektivistnega kot nov tip socializma, kar ni napačno z ozirom na teorijo lastninske pravice vseh treh tipov. Intransigenca razrednega boja naj popravi, kar so zagrešili parlamentarni socialisti. Sindikalisti so videli grandiozno neskladnost v vrstah meščanskih demokratov in njih malenkostne spore, strahopetnost podjetništva, ki se je umikalo korak za korakom in dovoljevalo socialne reforme, videli so sentimentalno filantropijo, s katero obsipajo intelektualci proletariat, in tudi mnogoktere lepe sanje o »socialnem miru«, spoznali so, da je to vse le dekoracija in naši Ahilovo peto nasprotnika. Današnje meščanstvo in lažidemokracija se jim zdita ravno tako neumna ko plemstvo XVIII. veka«. Na strahopetnosti je zidana demokratična država, markantne osebnosti so redke. Kje so nekdanji podjetni konkvistadorji z železno pestjo in levjo okrutnostjo? Na njih mestu sodijo marionete s škarjicami za kupone in z večnim strahom za dobro konjunkturo. In edino sredstvo, da se izkoplje družba iz tega močvirja, je po Sorelovem mnenju sindikalistna revolucionarnost. Ona mora vzdramiti kapitalistno zaspanost in poostri razredno borbo do skrajnega, tako da se bo ogenj vnel ob ognju. Nikjer ne sme zavladati dulce far niente. »Passioner les consciences« kakor je rekel Blanqui. To je cilj razredne borbe, vloga »nasilja«. Demokratična država, upor ignorance proti znanosti, vlada črednih instinktov nad zavestjo energičnih manjšin se mora zrušiti. In potem? Kaj to sindikalista briga? Evolucija je vstvarjajoča! Sindikalizmu je malo za sistematično, on vidi samo tendence. Sinteze bi iskali v tej doktrini zastonj. Pa imperialistična filozofija družji v Franciji kakor drugod najnasprotnejši stranki v državi. Boj proti demokraciji za vsako ceno, kritika liberalnega individualizma, revolucionarne metafizike, jakobinske države in pa naglašanja pravice močnejšega družji Sorela, Mourrasa, Chamberlaina, Le Mouvement Socialiste in L'Action Française. Ekstremni nacionalisti in socialisti gredo Nietzschejeve steze in se bojuje skupno proti abstraktni politiki Rousseau-Blanquijevega človeka. Comte s svojim klicom po silnem diktatorju je duševni boter prvih, poslednji so vzeli mnogo iz Proudhonove dedščine.²²⁾ Socialna teorija obeh je za-

²²⁾ Več gl. Guy-Grand: Le procès de la démocratie in La philosophie syndicaliste.

snovana na kolektivnih bitjih, homogenih skupinah. Narodna skupnost v hierarhični obliki je predpogoj prvim, drugi pa vidijo v sindikatu in razredu organične podstave bodočega reda. V demokraciji vidita obe struji le posamezne monade. Diferencirane socialne skupine so po njih mnenju edino živa, napredka zmožna bitja, vse drugo je juridična laž. Momras, Deherme, Barrès itd. hočejo veliko narodno celoto z imperialističnimi težnjami, Cornelissen, Mann, Lagaredelle i. dr. pa močne ekonomske federacije kolektivistnega kolorita. Ponekod se vračajo reminiscence na Lassallove Produktionsgenossenschaften. Kajti dandanes je treba samo pregnati kapitaliste iz tehnično dovršenih podjetij in se tam nastaniti z kolektivistno urejenim obratom. Družbena struktura se mora izpremeniti sama ob sebi, ž njo pa tudi oblika države. In tukaj se približujejo sindikalisti takozvanemu juridičnemu modernizmu (ako naj raztegnemo ta Burkhardov terminus na javno pravo). Revolucionarci so prišli tem potom do idej, kakor jih zastopa n. pr. M. Leroy (Les transformations de la puissance publique 1906, La loi 1908, Syndicats et services publics 1909, in sociolog Ostrogorski (Démocratie et l'organisation des partis politiques 1903.) Pojem suverenosti zapušča liberalno-demokratske pretiranosti. Nad ideološkim pravom iz jakobinskih časov se dviga pravo homogenih organizacij, ki vodi k proporcionalni in profesionalni reprezentaciji, h zastopstvu interesov in stanov in k eliminaciji čisto lokalnega in političnega parlamentarizma. Narodne volje ne izražajo več volilne mase oziroma njene parlamentarne delegacije, samozavestne, stanovsko-federirane skupine naj določajo v sporazumni zvezi, kaj je zakon in pravica, Administrativno slepomišenje naj se umakne javni kontroli. Puste politične tirade naj preženejo interesni zbori, doba naše države se bliža koncu, pričenja se doba razredov. Povsod vidimo težnjo, nadomestiti individualno pogodbo s kolektivno.²³⁾ Nova stanovska, sindikalistična aristokracija naj prevzame vlado in administracijo, mesto demokratičnega prava z njenim fetišizmom reglamentacije bo zajamčilo sindikalistično pravo posamezniku kakor skupinam več pravic in večjo svobodo. Skratka, na vidiku je sinteza najširše individualne avtonomije in najdoslednejše

²³⁾ Gl. Edm. Villey : Les nouvelles forces sociales, Rev. d'économie politique 1907, 721.

korporacije. Avtoriteta se razdroblja. Borba se prenese tudi formalno raz političnih na socialna tla. Sila, ki je činitelj svetovnih prevratov, bo našla novo polje. Življenje se ne bo pogreznilo v marazem. Še obstoja šola junaštva, permanentno bojno polje, proletarska borba.« (Lagardelle.)

Okvir te zgolj informativne črtice je preozek za daljše razglabljanje sodobnih privatno-javnopravnih problemov. Ali dočim imajo novi od pravnikov pohajujoči sistemi mnogo zdravega v sebi, pomenijo sindikalistične novotarije kvečjemu kubistične socialne slikarije, tako malo sistema in zaokroženosti nam nudijo

Kvečemu bi mogli najti v Pedro Doradovih »Herezijah« malo sistematične stavbe, ampak še to je bolj pravniški impresionizem. Sicer pa preživljajo vsi najtemeljitejši pravniški pojmi akutno krizo, tako da bi bila tozadevna prognoza nehvaležno opravilo. Zdi se, kakor da hoče pojemati pomen zakonodaje v parlamentih. Močne socialne skupine si vstvarijo svoje zakone same. Ampak da ne misli kdo, da pojema radi tega tudi potrebnost juristov!

*
* *

Da bo zelo težko nadomestiti meščanske javnopravne naprave, ki so se deloma izkazale zelo dobro, vedo sindikalisti sami najbolje in oni vedo tudi, da bo uspeh le tedaj na njih strani, ako bodo močnejši. Pa socialna romantika, razredno nadčloveštvo je zelo vabljivo. Sindikalisti že davno niso osamljeni. Kakor so bili duševni vodje prve internacionale meščanski intelektualci, prihajajo tudi sindikalistični propagandi zavezniki iz razumniškega tabora, ki bi se poprijeli novega nauka z vso vnemo, ako bi hotela C. G. T. izločiti iz svojega programa malo intransigence. Navsezadnje pa bodo smeri socialnega razvoja same izločile marsiktero napako iz tega konglomerata in tedaj bomo še le mogli postaviti bilanco. Sindikalizem bo premagan, ko bodo njegove pravične zahteve za družbo življenjska nujnost. Moderna na sociološki metodi sloneča pravna veda odpira v bodočnost perspektive, kjer se kaže v velikih potezah obnovitev na stanovskih interesih in razrednem zastopstvu zraslega družabnega reda. Na prirodnem pravu ustanovljena demokratska država je izpolnila na evropskem zapadu svojo vlogo in je nehala odgovarjati izpremenivši se socialni strukturi. Nova država ne bo

matematično sestavljena svota enakopravnih posameznikov, temveč organsko, svobodno in stanovsko organizirani razredi si bodo razdelili kontrolo nad občnim redom. Dr. Fr. Beroltzheimer imenuje bodočo državo kratkomalo: »der neuständische Staat« in »der Klassenstaat des zwanzigsten Jahrhunderts.«²⁴⁾ Po raznih emancipacijah preteklega stoletja se mora izvršiti konsolidacija skupin v državi in letà se bo potem pomladila. Širokozasnovane obrtniške, industrijalne, srednjestanovske, delavske itd. organizacije bodo razdelile državno moč. Karteli, sindikati in trusti naših dni so prehodne oblike bodočega reda.²⁴⁾ Že dandanes poslanec dejanski ni več zastopnik vseh svojih volilcev, temveč v svojem okraju najmočnejše ekonomske skupine. S fikcijo čistega narodnega zastopstva se moramo ločiti. Mladi Guygrand vidi, čeprav ne prikriva svoje skepse, v omenjenih asociacijah zibelko reprezentacije interesov in funkcij, izraz pragmatistnega prerajanja naše družbe,²⁵⁾ in Paul Cloarec²⁷⁾, ki ne prijemlje sindikalističnih teorij baš s svilenimi rokavicami, vidi ravnotako v bodočnosti federacijo stanovskih sindikastov kot edino logično in tradicionalno posledico vsega razvoja. Taisto mnenje zastopa Paul Deschanel.²⁸⁾ Tudi Léon Duguit podpira svoje pravniško-sociološke nauke ob osnovi objektivnega in eliminaciji subjektivnega prava, decentralizacije in dekompozicije države ter proporcionalnega zastopstva itd., sindikalističnim teoremom zelo slični argumenti.²⁹⁾ Na podlagi Durkheimove sociologije trdi Duguit, da prihajajo razne socialne skupine po socialni solidarnosti, ki izvira iz njih stanovske enotnosti, do zavesti svoje pravice, do avtonomnega delokroga in do spoznanja medsebojne socialne odvisnosti (interdépendance). Potom sindikalne politike pridobivajo tudi določeno pravno strukturo, vodstvo v delu socialnega dela in omejujejo čimdalje bolj akcijo

²⁴⁾ Gl. Dr. Fritz Beroltzheimer: System der Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie, B. III. Philosophie des Staates str. 232 e. squ.

²⁵⁾ Fr. Beroltzh. ibidem str. 237.

²⁶⁾ Gl. Guy-Grand: Le procès d. l. d. in „La philosophie syndicaliste, 1911.

²⁷⁾ S. Cloarec: Idées modernes, Essai de Politique positive, 1912 str. 199—218.

²⁸⁾ Le syndicalisme et le gouvernement parlementaire, mednarodna anketa v Revue Bleue 1912.

²⁹⁾ Gl. L. Duguit: Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'Etat 2. izd. 1911. str. 105—157.

centralne vlade. »Samo iz sindikalnih skupin obstoječa zbornica more stvoriti protiutež oblasti posameznike zastopajoči zbornici, akopram je izbrana po proporcionalnem sistemu.³⁰⁾ Nova, stanovsko organizirana država bi bila potemtakem zmodernizirana federacija stanovskih interesov srednjega veka, ki je morala, ko je bila izpodkopana od royalističnih in pozneje od meščanskih vplivov, podleči revoluciji. Tako nam nudi socialni napredek zopet obliko spirale.

Kakor iz naslova razvidno, reformistni sindikalizem ne spada v črtico in zadostuje da se omeni o njem toliko, da je enak mnogim drugim znanim kompromisnim tvorbam in da ima v Franciji nasproti revolucionarcem v C. G. T. težko stališče.

Hibe teh novih teoremov smo omenili deloma že zgoraj. Sindikalistični teoretiki hočejo biti antiracionalisti. Le da se poslužujejo racionalistne metode ravno tako pridno kakor nasprotniki in zajdejo ravno tje, kjer bi se radi izognili, k utopiji. Predvsem delijo apostoli neposredne akcije s običajnimi socialisti pred-sodek, da je produktivno zgolj materialno delo in podcenjujejo preveč potrebnost vsega, kar diši po intelektualnosti. Sicer pa človek ni samo proizvajalec, on je tudi konzument, rodbinski oče, politik, se zanima za vedo, religijo itd. Sindikalistno stališče je toraj pretesno. S socialističnimi pravoverniki jih družijo tudi dogma o izključnem nasprotju dveh edinih razredov, kapitalistov-intelektualcev in proletariata. V spisih sindikalistnih filozofov se nam predočuje facies hippocratica socializma, zasnovanega na povišanju razrednega načela v absolutnost. In iz tega enostranskega razrednega stališča pohajajoči antipatriotizem ne more biti drugo ko pusto rezonerstvo. Saj je pojem domovine širši, ko slučajno mesto našega rojstva. Ona vsebuje vse mnogostoletne naše tradicije, ki so nam prešle v mladih letih v meso in kri, našo kulturo, splošno narodovo mentalnost, vse delo in trpljenje naših predkov in našo mladost. G. Barrès ni vedno sentimentalen. Domovina, to so naši mrtvi, ne pa »naš kovčeg« kakor zveni frivolna fraza socializma v novi izdaji. Mnogobrojnih srednjih slojev njih mesijanska ekstaza ne zapazi ali meče z intelektualci v jeden koš. Ravno tako ni neupravičen Et. Buissonov očitek, da je priznavanje direktne akcije kot edinega sredstva za emancipacijo preenostranski. (Soz. Mon. 1908). Od prve internacionale je tudi ona vera v naravno človeško dobroto in nepokvarjenost, na ka-

³⁰⁾ L. Duguit: Ibidem str. 131.

teri sloni vsa možnost udejestviti sindikalistne nakane. Negacija kterekoli vlade diši po anarhistnih sanjah. Sicer pa, kako je mogoča ekspropriacija brez centralne vlade in zastopnikov? Upanje, da bo še tako stroga disciplina mogla nadomeščati podjetniško podvzetnost kapitalizma, je bilo zrušeno že neštetokrat v teoriji in praksi. Obenem se pa tudi ne more trditi, da je organizacija kakor C. G. T., ki hoče absorbirati vse, najboljšo poročstvo delavčeve svobode. Ona nasprotuje svobodi dela. Izgjev opozarja na enostransko pojmovanje ekspropriacije, ki ni le ekonomsko opravilo, temveč mora biti obenem tudi pravna, in na nesposobnost sindikalističnega režima glede vzdrževanja mednarodnega in izvenpolitičnega reda. Toda to so le nekteri glavni grehi.

V.

Vzlic svoji teoretični pomanjkljivosti je našel revolucionarni sindikalizem v Franciji pristaše tudi v srednjih stanovih. Uradniški, učiteljski in kmečki sindikati so prizadjali vladi že mnogo preglavice. Tozadevno so ta pereča vprašanja še vsa nerešena, zlasti kar se tiče uradništva, s katerim razpolagajo v Franciji poslanci v svojih okrajih prav po mandarinski. »Administrativni proletariat« je prevzela nevoljnost. Zato so se jeli združevati najprej poštni uslužbenci v sindikatih (les amicales). L. 1899. so ustanovili »Syndicat des ouvriers des Postes, Télégraphes et Téléphones, (P. T. T.), ki se je pridružil l. 1904. la Fédération générale des associations professionnelles des employés de l'Etat (90.000 čl.). Po tem vzorcu so jeli ustanavljati slične amicales tudi učitelji; da ni šlo morda za pedagoške krožke, o tem se je izrekel 1900 njih pariški shod zelo jasno. Kmalu so se jeli združevati celo po zakonu iz l. 1884 in l. 1904 se je pridružil varški učiteljski sindikat celo k C. G. T., čeprav jih ona kot intelektualce brez razredne zavesti ni sprejela rada in se zadovoljila po burnih debatah z izjavo simpatije. Varskemu sindikatu so sledili drugi, l. 1906 pa se je ustanovila čisto v revolucionarno sindikalistnem duhu Fédération nationale des syndicats d'instituteurs in Clemenceau si v marcu 1907 že ni mogel drugače pomagati, kakor da je predložil zbornici zakonsko predlogo o uradniških društvih. Temu sledi slovito odprto pismo (plakat) »Lettre ouverte à M. Clemenceau« in pa slučaj Négre. Vprašanje še čaka rešitve in še letos ima vlada veliko sitnosti z revolu-

cionarnimi učitelji. S poštarji stvar ni šla tako gladko. L. 1909 so stopili v stavko, sabotaža se je izkazala za prebivalstvo tedaj kot nekaj izredno sitnega. Zato jim je morala obljubiti vlada nov statut, ki ga pa čakajo P. T. P. še danes. Kalamiteta pa je dosegla svoj višek, ko je proglasil Syndicat national des chemins de fer v oktobru 1910 stavko za uslužbence severne železnice, kateri so se pridružili vsi drugi. Briand jih je povabil kratkomalo kot rezerviste k vojaškim vajam in predložil naslednjega leta zbornici zakonsko predlogo, ki predpisuje za upravo privatnih železniških podjetij večjo državno kontrolo in prepoveduje železniškim uslužbencem stavko. Debata o stavkovnem pravu še dolgo ni končana in se zato ne bomo spuščali vanjo.³¹⁾ Toliko pa se sme z ozirom na sedanje pravno stanje reči, da je razmerje med javnim uradnikom (uslužbencem) in državo drugačno, ko razmerje delavca do privatnega podjetnika. Vsi pravniki večjega pomena so taistih mislij, (Laband, Duguit) in na tej misli slonijo tudi novi zakonski projekti kakor tudi izrek državnega sveta od 7. avg. 1909: »Stavka je dovoljeno dejanje, toda ona ni dovoljena, ako je posledica med uradniki dogovorjene službene odpovedi. S tem da je uradnik službo prevzel, se je podvrgel vsem dolžnostim, ki izvirajo iz javne uprave in se je odrekel vseh pravic, katerih izvrševanje je nezdržljivo z normalnim in nepretrganim obratom za narod potrebnih naprav.« Ravno tako se je izreklo tudi prizivno sodišče ob priliki poštne stavke l. 1910.³²⁾ Da je to vprašanje zelo pereče, ni v dobi neprestanih neposrednih in simpatijskih stavk potreba dokazovati.

Če se govori o revolucionarnem sindikalizmu, se misli po navadi samo na francoski sindikalizem. To je bilo do gotovo meje upravičeno, dokler ni našel posnemanja drugod ali se porodil brez vpliva iz enakih razmer. Na vsak način pa ne smemo metati ruski, ameriški in laški sindikalizem s francoskim v taisti koš. V Italiji, kjer vsled pomankanja organiziranega industrijalnega proletariata neposredni Bakuminov revolucionizem ni tako kmalu izginil in kjer so po 74. letih malonisti še zavračali kompromise, kaže l. 1882 ustanovljeni Partito Operaio že očitvidno znake današnjega sindikalizma. Radikalna revolucionarna propaganda, dosledno odvrčanje vseh elementov iz razumništva in delavsko

³¹⁾ v. gl. Ch. Gide — Vandervelde: Le droit de grève, Alcan.

³²⁾ gl. Gaston Yèze: Gesetzgebung, Rechtsprechung u. Litt. d. öff. Rechtes w. d. J. 1910 v Jahrbuch des öff. Rechts. Band V. 1911.

samorazredno stališče spominjajo precej na C. G. T.³³⁾ Italijanom je bilo torej treba starejše tradicije samo izpopolniti. Ko je pa bil boj za koalicijsko pravo (1895—1901) izvojevan in je l. 1903 socialna demokracija podpirala liberalno ministrstvo, je šlo sindikalistično žito v klasje.³⁴⁾ Teoretično podlago je dal ital. sindikalizmu A. Labriola. Organizacija po francoskem vzorcu se pa ni obnesla, ker je prišla 1906 ustanovljena Confederazione del Lavoro kmalu revizionistom v roke.³⁵⁾ Laški sindikalizem je, kakor bo od časa poljedelskih stavk zgornje Italije še vsem v spominu, bolj agrarnega značaja. De Ambrisovi časi nepremišljenih in radi tega ponesrečenih vstaj so dandanes seveda nemogoče, zato zida sindikalistna struja tem uspešneje na notranji organizaciji. V C. G. L. pa vlada ministerjalni ton Turatijevih tovarišev, socializem prazniškega navdušenja in lepo stiliziranih manifestov.

V Angliji poznajo sindikalizem še le pet let pod imenom Industrial Syndicalism. Letà ima svoj izvor deloma v l. 1905 v Chicago ustanovljeni sind. federaciji »Industrial Workers of the World«, ki je pa bolj posledica antagonizmov med dobro plačanimi izurjenimi delavci in velikimi množicami nezmožnih tujcev. Parlamentarne angleške razmere, vedno razsežnejše stavke in malouspešnost politike, kakor jo je razumela Labour Party, je pripravila temu gibanju rodovitna tla. V The Social-Democratic Federation in celo v Fabian Society je zavel radikalnejši duh in odkar se je vrnil iz Avstralije Tom Mann, se razširja »the devilish spirit of syndicalism« zelo hitro, tako da je igral v letošnji stavki premogarjev in prevoznih delavcev že precejšnjo vlogo. V Trade Unions že leta sem ne vlada več ekstremno-reformistni duh. Novi nauk se je zakoreninil in sejal razpor. »Tradeunionisti se zelo motijo, ako hočejo ostati v soglasju z gospodarji. Cilj industrijalnih zvez mora biti razredni boj in stremljenje, izkoristiti vsako priliko za napad na neprijatelja«,

³³⁾ več gl. Rob. Michels: Entwicklung der Theorien im modernen Sozialismus Italiens kot predgovor k Ferri: Die revolutionäre Methode v zbirki Hauptwerke d. Sozialismus.

³⁴⁾ v gl. L. Bissolati: D. Verhältnis d. soz. Part. zu d. Gewerk. i Ital. S. M. 1910.

³⁵⁾ Idejno genetični in zgod. razvoj laškega sind. gl. Ferri: Die revol. Methode, Giuseppe Prezzolini: La teoria sindacalista, Perrella 1910 Napoli, inform. članek v La Grande Revue 25./I. 1911.

(Ind. Syndicalist št. 3.) in »glup je, kdor misli, da more vlada izmisliti nekaj, kar bi ne bilo le za vladajoči razred.« »Industrijalni sindikalizem hoče vzgojiti delavce take, da bodo zmožni sami voditi proizvodnjo, ko se ga polasté.« V takih in enakih sentencah so se gibali govori in članki časom letošnje stavke. Tudi antimilitarizem je procvet. To je doneslo Mannu 6 mesecev ječe. Revolucionarni sindikalizem je v letošnjem angleškem časopisju zraven Home Rule oni tema, ki se ponavlja sleherni dan. Interesantni Tom Mann, Guy Baimann in Ben Tillet so najizrazitejši reprezentanti angleškega sindikalizma. Ta iste teorije zastopa v Nemčiji »Die freie Vereinigung deutscher Gewerkschaften«, v Španiji še od barcelonskih nemirov znana »Solidaridad Obrera«, na Nizozemskem je organiziral sindikalistno delavstvo njegov mednarodni tajnik Chr. Cornelissen okoli »National Arbeidssekretariat«, na Češkem se je pa izcimila iz l. 1903. ustanovljenega sindikata rudokopov (Vohryzek) v par letih francoski C. G. T. precej sorodna organizacija.

Dr. Karl v. Roretz:

(Napisano za »Vedo«.)

Wilhelm Wundt

(rojen 16. avgusta 1832 v Neckaravi na Badenskem).

V dobi takozvane klasične filozofije — v dneh kakšnega Descarta, Leibnitza itd. — še ni stalo zapadnoevropsko svetoznanje v znamenju boja zoper eksaktno znanost, torej tudi ne posebe zoper prirodoslovje. Takrat so delali dotični misleci ne samo v metafizični svoji delavnici, ampak marljivo tudi v hramovih posameznih ved, ali so vsaj pazljivo prisluškovali, obvladujoč in uporabljajoč pozitivno znanje svojega časa.

Pozneje se je to močno izpremenilo. Posebno o pokantovski dobi nemške spekulacije se mora reči, da je rezultate ved jedva še privzemala v svrhu verifikacije filozofskih téz, a svoje filozofije ž njimi ni utemeljevala.

Slabe posledice te odtujitve filozofije od ved so znane. Hegelova smela beseda, s katero se je drznil razlagati neskladnost med filozofskimi trditvami in znanstvenimi dejstvi, češ, »t e m

slabše za dejstva«, ta beseda je rodila zlo. Baš ob njej je izdihnila skoro potem Hegelova šola. Umrta je klavrne smrti splošnega neupoštevanja.

Prišel pa je skoro potem čas, ko sta filozofija in znanost zopet sklenili pretrgano zvezo: in da je ta doba v Nemčiji napočila in sistematično zavladovala, to je v veliki meri zasluga moža, ki je slavil dne 16. avgusta letošnjega leta svoj osemdeseti rojstni dan — Wilhelma Wundta.

Res je, da so v XIX. stoletju že pred Wundtom imeli pred očmi podobne tendence mnogi odlični miselci: imenovati se mora zlasti Hermann Lotze, zdravnik, psiholog, metafizik, potem Friedrich Albert Lange, znani zgodovinar materijalizma in — last not least — fizik, psihofizik in prirodni filozof Gustav Theodor Fechner. Vendar je pri vseh teh treh možeh to stremljenje po filozofski svetovni sliki na znanstveni podlagi bolj ali manj zatemnjeno: pri Lotzeju vsled nekega bogoslovskega nagnenja, pri Langeju vsled prikritega povratka k stari teoriji dvojne resnice, pri Fechnerju vsled njegove posebne napol mistične osnovne note. Šele Wilhelm Wundt menim, da je prvi jasno in razločno izrekel in proglasil: da bo filozofija bodočnosti samo ona, ki bo znanstveno orientirana, da filozof ne razpolaga z nobenimi drugimi metodami poznanja, nego z onimi, ki so se že v posameznih vedah rabile in obnesle, in da mora zavoljo tega filozofska svetovna slika v svojem okviru vsebovati in obdelovati rezultate posameznih ved.

Ta pomembna zahteva pa je mogla tudi samo zato vzbuditi najživahnejši odmev, ker je prihajala iz ust moža, ki je bil že po svoji izobrazbi takorekoč premozgal vse eksaktno znanje svojega časa. Wundt je bil izkrajja medicinec, potem je prišel v ozke stike s fiziologijo — za katero se je 1857 v Heidelbergu habilitiral —, nato se je že jako rano poglobil v probleme fizike in spisal 1866 o njenih aksiomih znanstveno delo, naposled je posvetil svoje najboljše moči, sledeč Fechnerjevi pobudi, končni obdelavi psihologije na fizioloških podlagah.¹⁾

Uprav njegovo delovanje na polju eksperimentalne psihologije, ki se zlasti odlikuje po izredno srečni, pogosto uzorni organizacijski sposobnosti, je razglasilo njegovo ime med širokim

¹⁾ Dobro uvaja v Wundtovo življenjsko delo knjiga: R. Eisler: W. Wundts Philosophie und Psychologie. Leipzig 1902. Dalje monografija Edmunda Königa v 13. zv. Frommannovih „Klassiker der Philosophie“.

občinstvom. In to po pravici. Zakaj čeprav Wundt ni, kakor se pogosto meni, pravi začetnik poizkusne (t. j. pod sistematičnimi variacijami opazovalnih pogojev delujoče) psihologije — ta polni naziv bi pristojal vendar samo Fechnerju — vkljub temu je njen soustanovitelj in krepak pospeševatelj. Iz Wundtovega l. 1875 v Leipzigu ustanovljenega »psihološkega zavoda« so raznesli mnogoštevilni učenci metodiko svojega mojstra po vsem izobraženem svetu, ustanavljajoč po njegovem zgledu laboratorije in poizkuševalnice: imena kakor Külpe (Berlin), Meumann (Leipzig), Kiesow (Turin), Kirschmann (Toronto), Münsterberg (Cambrige) označajo najznatnejše njegove učence na poizkusno-psihološkem polju, Hellpach (Carlsruhe) in v izvestnem zmislu tudi Kraepelin (München) pa uporabljata njegovo metodo v psihiatriji.

Wundtova poizkusna metodika se ne da na tem mestu žalibog niti v osnovnih potezih označiti. Namesto tega naj morebiti rajši mimogrede opozorim na dva njegova psihološka stavka, ki sta trajno vplivala na psihološko mišljenje Wundtove dobe. Prvi je njegov nauk o »aperpepciji«, drugi o volji kot psihičnem prafenomenu. Wundtov nauk o aperpepciji stoji v zavestnem nasprotju z angleško-škotskim naukom o vseмогоčnosti asociacijskega mehanizma, ker poudarja analitično-sintetično obdelavo asociacij potom aperpeptivnih procesov, ki jih spremljajo dejanstvena čuvstva, medtem ko je volja, delujoča v takih aktih aperpepcije, prvotna energija zavesti, s čimer se odpravlja trditev prejšnjih psihologov, češ da ni volja nič drugega nego vsota mnogoštevilnih, nehotenih aktov refleksa. Ta dva nauka tvorita torej dve markantni točki v psihologiji Wundta in njegovih učencev.

Še en dragocen produkt iz Wundtove psihološke delavnice naj se tu ob kratkem omeni: njegova narodna psihologija,¹⁾ v kateri je v duhovito-samostojnem nadaljevanju dela Lazarusa in Steinthala obrazložil psihičen razvoj človeških občestev in njih stalnih produktov: jezika, mita in običaja! Baš v zadnjih letih je obdeloval jubilar posebno to stran svoje psihologije s posebno skrbjo.

V svojem filozofskem delovanju se je držal Wundt vsekdar gori poudarjanega principa o neprestanem stiku s točnimi ve-

¹⁾ Ogromno delo v treh knjigah je napravil sam avtor nedavno v okrajšani obliki enega zvezka dostopnejše širšemu občinstvu.

dami. In s tega stališča se je samostojno bavil v občudovanja vredni mnogostranosti skoro z vsemi posameznimi oddelki filozofskih disciplin. Tako nam je dal velikansko stavbo logike (1. izdaja 1880—83), ki sedaj v 3 zvezkih obravnava tehniko formalnega mišljenja v splošnem in posebe metodično-spoznanjsko-teoretske podlage posameznih ved. Zlasti ti poslednji oddelki kažejo toliko informiranost v specialnoznanstvenih preiskovanjih, kakršne je po tem, kar sem gori povedal, zmožen samo Wundt.

Podaril nam je tudi s finim čutom pisano etiko (1. izd. 1886), v kateri je izkušal v zmyslu razvojnega univerzalizma ugotoviti dejstva in zakone npravnega življenja. Njegova etika je prosta vseh individualističnih in utilitarističnih elementov.

Krono pa je dobilo njegovo filozofsko mišljenje v njegovem »Sistemu filozofije« (1. izd. 1889). Motil bi se, kdor bi iskal v tem delu kako jarko kričečo znamko v obliki ene vsiljive ideje, kakor je obvladovala sisteme starejših filozofov, kakšnega Schellinga ali Schopenhauerja. Iz oznake v uvodnih stavkih gori je to tudi povsem umevno! V Wundtovi filozofiji naletimo celo pogosto na misli, iz katerih se da sklepati, da so v neki meri vplivali nanj izvestni miselci. Tako je on uvedel takozvane »razumske ideje« kot »idejno izpopolnitev« empirične resničnosti, priznavajoč jih izrecno za nedokazljive, v čemer so videti jasni sledova Kantovega duha. A vloga, ki jo odkazuje Wundt v svojem sistemu »volji« — seveda že precej neromantični volji — odkriva lahko naslanjanje na znane nauke Schopenhauerjeve.

Na ta način ima metafizika v Wundtovem zmyslu naslednjo pozicijo: metodološko se mora staviti predvsem na temelje eksaktnih ved, pri čemer se vsekakor vzdržuje še zahteva, da se zida tudi dalje preko teh temeljev. Baš podaljšavanje teh od posameznih ved zarisanih osnovnih črt preko konkretnega znanstvenega izkustva je prava naloga filozofa, ki pa se mora tu posluževati iste metodike, ki se je že tam v znanosti izkazala za pravo.

Kako si Wundt to prolongacijo preko konkretne dejanstvenosti končno misli, se dá deloma ugeniti že iz povedanega: vsa dejanstvenost mu je koncem koncev samo razumljiva in razložljiva kot skupno delo isto voljnih sil, ki vsaka od sebe streme po uresničenju smotrenosti. Volja posameznika, ki se nahaja v socialni voljni občini, vložena takorekoč v občno voljo, postane tako tip dejanstvene zveze

sploh. Iz tega sledi torej dojem sveta kot stopnjevane zaporednosti enot volje — nekak metafizični voluntarizem, čigar zarodek smemo danes že iskati v Wundtovem psihološkem voluntarizmu. — Za religiozni problem izvira iz tega koncepcija ideje božanstva kot ideja najvišje svetovne volje, napram kateri stoje posamezne volje v takem razmerju kakor empirične oblike napram socialni občni volji: udeležujejo se je, ne da bi v njej povsem izginjale. Wundtova metafizika je torej nekak kompromis med teizmom in panteizmom in se po navadi označuje kot panenteizem.

Wundtov vpliv na filozofsko in psihološko mišljenje naše dobe, ki se dá jedva dovolj visoko ceniti, je bil vsplošnem jako ugoden. Ako se mu morajo v kljub temu tu in tam očitati škodljivi postranski učinki, staviti jih je pač na rovaš onemu gori omenjenemu eminentno organizatornemu, t. j. šolskovzgojnemu značaju njegovega delovanja. — Obstaja Wundtova šola najdoločnejšega kova!... To bi še ne bilo nič slabega. Vsaka šola pa naravno pospešuje nastajanje specifičnih šolskih mnenj, iz njih pa se le prelahko rodi dogmatizem in nestrpnost napram vsakim drugačnim nazorom. Poslednjega očitka se žalibog ne dá semtertja oprostiti tudi imponirujoča osebnost našega slavljenca, kateri vobče nikakor ne manjka velikih obzorji. Prehitro in preostro je večkrat kritično odklonil tendence, ki so bile tuje toku njegovih misli. Pogosto ne brez tehtnega vzroka! Tako je n. pr. z vso pravico vihtel ostri nož svoje kritike nad izvestnimi izrastki one pretirano hipnotistično-spiritualistične smeri, ki se je izkušala iz Francije zanesti v nemško filozofijo, po pravici je tudi grajal na resen in stvaren način fantastično romantiko S. Freudove psihoanalize. — A le malokdo mu bo sledil, kadar n. pr. kratkomalo odklanja tendence takozvane würzburške šole (Külpe, Ach, Waff i. dr.), ki se v duhovito zamišljenem preiskovanju bavi specialno z višjimi psihičnimi funkcijami! Tu govori pač glavar šole, ne pa objektivni preiskovatelj.

Wilhelm Wundt pač ne spada, kakor bi morebiti rad mislil ta ali oni njegov prevnet pristaš, v vrsto onih čisto sekularnih genijev, ki orjaško mečejo v svet svoje silne misli. Temu nasprotuje že nekoliko trezen dih, ki veje iz njegovih spisov. Ne: Wundt je v prvi vrsti vsekakor širokopotezen arhitektoničar modernega svetoznanstva. On je mož, ki iz čedno izkle-

sanih in brezpogrešno sestavljenih kamenov eksatnega znanja v neumornem delu gradi zid za zidom našega svetoznanskega poslojja. V njem se je — morebiti zadnjič za Goethejem in Humboldtom — združila v tesni zvezi kvintesenca sodobnega znanja. Zavaljo tega se zdi tudi pred vsemi drugimi sposoben — v nasprotju z mišljenjskimi pesniki starejših dob — biti naš vodnik pri tem, po čemer dandanes filozofi najbolj vroče hrepenimo: pri stavbi in dograditvi r e s n i č n o znanstvene filozofije.

Dr. Boris Zarnik:

O oblikah s pomešanimi ženskimi in moškimi znaki.

V zadnjih letih je posvetila biologija posebno pozornost spolnim razlikam, ki se opazujejo pri raznih živalih in rastlinah. Prvotno postoji spolna razlika v tem, da so plodne žleze različno razvite; v moškem spolu so moda, a v ženskem jajčniki. Pri najnižjih živalih je to edini znak, ki loči spola, vsi drugi organi so pri obeh spolih ustrojeni popolnoma enako. Pri višjih živalih pa nista samo spolni žlezi različni, nego kaže tudi mnogo drugih telesnih delov različno obrazbo; posebno pri vretenčarjih in pri žuželkah je vnanja razlika spolov zelo izdatna, n. pr. razlika perja pri petelinu in kokoši, cela obrazba telesa moža in žene, klešče rogača in mala čeljust rogačice itd. Te spolne razlike, ki niso v neposredni zvezi z obrazbo spolnih žlez, zovemo s e k u n d a r n e s p o l n e l a s t n o s t i.

Kaj povzročuje v razvoju te spolne razlike, kje je iskati vzroka, da se razvije pod čisto enakimi vnanjimi pogoji enkrat moško, a drugikrat žensko bitje, ta problem je znanost v bistvu že rešila: število elementov, iz katerih sestojе jedra stanic, takozv. k r o m o s o m o v, je različno v obeh spolih in sicer sta navadno v ženskih stanicah poleg drugih kromosomov še dva takozv. h e t e r o k r o m o s o m a ali x-k r o m o s o m a, a v moških samo eden.¹⁾ Kromosomi so, kakor uči citologija, ona snov, ki

¹⁾ Primeri v tem oziru tudi moj članek „O modernih strujah v biologiji“ v I. letniku te revije in moj sestavek „O čineteljih, ki določajo spol“ v letošnjem letniku „Carniolae“ ter tam navedeno literaturo.

prenaša dedne lastnosti; v njih so združeni geni, kakor zovemo nositelje posameznih dednih znakov. Shema kromosomov ženskih stanic bi bil $n + 2x$, a moških $n + x$, ako znači n vsoto navadnih kromosomov in x heterokromosome. Pri tvorbi spolnih stanic se število kromosomov razpolovi, nastopi takozvana redukcija. Navadni kromosomi so po svoji kvaliteti paroma enaki; pred zorenjem spolnih stanic se ti enaki ali homologni pari zvežejo in se pri prvi zoritveni delitvi tako razdele, da se vezani pari ločijo, tako da dobi vsaka stanica le pol normalnega števila kromosomov. Zrela jajca imajo torej $\frac{n}{2} + x$ kromosomov; pri razvoju moških spolnih stanic pa preide heterokromosom pri redukciji samo v polovico semenskih stanic, tako da nastanejo dvoje vrste spermijev s konfiguracijo kromosomov $\frac{n}{2} + x$ in $\frac{n}{2}$. Ako oplodi jajce spermij prve vrste, nastane žensko bitje, a v drugem slučaju moško, kakor nam to predočuje sledeča formula:

$$\text{jajce } \left(\frac{n}{2} + x\right) + \text{spermij } \left(\frac{n}{2} + x\right) = n + 2x \text{ (žensko bitje),}$$

$$\text{jajce } \left(\frac{n}{2} + x\right) + \text{spermij } \frac{n}{2} = n + x \text{ (moško bitje).}$$

Učinek teh heterokromosomov je pa mnogo težje pojmovati, kakor njih morfološko porazdelitev. Najlepše nam tolmači proces določitve spola nazor, ki ga je izrazil Gulick in ki ga je večina znanstvenikov sprejela. Po Gulickovem nazoru so oni posebni x -kromosomi nositelji ženskih lastnosti. Poleg teh kromosomov sta pa po Gulickovi teoriji v moških kakor v ženskih stanicah med navadnimi kromosomi dva elementa, ki sta nositelja moških znakov; ako te moške kromosome zaznamujemo z y, bi bil shema ženskih stanic $m + 2y + 2x$, a moških $m + 2y + x$. Določitev spola bi bila torej prikazen, slična pojavom dominancie in recesivnosti, ki jih opazujemo pri mendelskem podedovanju:¹⁾ x -kromosomi, nositelji ženskih znakov, so jačji od y -kromosomov, nositeljev moških lastnosti, ali kakor pravimo, oni so moškim epistatiški, dočim so moški hipostatiški; ako nastopita dva ženska kromosoma poleg dveh moških, tedaj nadvladajo ženske lastnosti, moške ostanejo recesivne; ako je pa poleg dveh moških en sam ženski kromosom, tedaj podleže slednji, pokažejo se moške lastnosti. Pri vsakem spolu so torej latentne tudi lastnosti drugega spola, kar se ujema z raznimi opazovanji, ki nam kažejo, da se pri starih ali kako

¹⁾ Prim. moj članek „O modernih strujah v biologiji“.

drugače oškodovanih individvijah časih pojavijo v večji ali manjši meri znaki drugega spola.

Kakor sledi iz poizkusov o dednosti, je pri nekaterih živalih, v prvi vrsti pri metuljih, razmerje obratno, tu so nositelji moških lastnosti epistatiški, a ženskih hipostatiški. Določitev spola leži zatorej tu v jajcu, shema moških stanic je tu $m + 2y + 2x$, ženskih pa $m + y + 2x$, razvijajo se dvojna jajca $\frac{m}{2} + y + x$ in $\frac{m}{2} + x$, dočim velja za vse spemije formula $\frac{m}{2} + y + x$.

Le mala peščica živali kaže glede določitve spola druge razmere, n. pr. čebela in nekateri črvi; tu gre za posebna prilagodjenja na gotove življenjske pogoje.

Že dolgo časa je znano, da se časih pojavijo pri bitjih, ki so v normalnih razmerah ločenega spola, forme, ki vsebujejo v sebi lastnosti obojega spola. Navadno so pri tem mešane le sekundarne spolne lastnosti, dočim so spolne žleze enotne; seksualni znaki pa v veliki večini slučajev niso enakomerno pomešani, tako da bi nastale intermediarne tvorbe, nego gotovi deli teh form kažejo moško, a drugi žensko izobrazbo. Take forme z mešanimi spolnimi znaki nazivamo ginandromorfe, dočim so hermafroditni tvorbe z intermediarno mešanimi spolnimi lastnostimi in pred vsem s plodnimi žlezami, ki proizvajajo ženske in moške spolne stanice.

Pri človeku so ginandromorfi že dolgo časa poznani. V Pompejih so našli mnogo podob in kipov, ki predočujejo take človeške izrodke — moške z ženskimi prsini in slične. Nekaj let sem izhaja poseben časopis, ki se bavi s proučevanjem takih prehodnih seksualnih stopenj. Večina teh oblik kaže mešane sekundarne spolne znake, moške z ženskimi prsi, z ženskim ledjem, ženske z moškim stasom ali pa z brado; tudi na spolovilih je časih opazovati prehodne oblike, vendar je tu vzrok atipiške izobrazbe navadno ta, da so spolni organi zaostali v razvoju — spolne lastnosti tu niso mešane, nego ohranjen je le stadij embrionalnega razvoja, na katerem sta moško in žensko spolovilo, ki se razvijata iz istih prvotnih osnov, še manj različni. Pravi hermafroditizem z mešanimi spolnimi žlezami, z jajčnikom in modom v eni tvorbi, so pri človeku le v malo slučajih opazovali. Mnogo pogostejši kot vnanji morfološki ginandromorfizem je pa pri človeku mešan spolni čut, h o m o s e k s u a l n o s t; baje ima do 3% ljudi v tem smislu pervertiran seksualni nagon.

Tudi pri raznih drugih vretenčarjih so opazovali slične tvorbe, posebno pogosto se pojavlja pravi hermafroditizem, torej mešane plodne žleze, pri krastačah in žabah. Weber je popisal nekega ščinkovca, čegar desna stran je bila popolnoma moška — oblika, perje kakor tudi spolna žleza so bili moški —, a leva stran je bila ženska.

Ginandromorfizem so nadalje večkrat proučavali pri žuželkah; ravno ti slučajji so posebne važnosti, ker je tu analiza mnogo ložja kot pri vretenčarjih, tudi so pri žuželkah spolne razlike mnogo izrazitejše. Klasičen slučaj ginandromorfizma žuželk so Sieboldove dvospolne čebele. Von Siebold je namreč opisal čebele, ki so kazale mešane znake trota in delavke. Te čebele so se razvile v nekem ulnjaku čebelarja Eugsterja in sicer iz jajc matice italijanske čebeline pasme, ki so jo oplodili trotje nemške rase. Kakor znano, so čebele-delavke ženskega spola, one so krnjave matice. Sieboldove čebele pa kažejo morfološke lastnosti trota in delavke na najrazličnejši način pomešane. Pod vodstvom g. tajnega svetnika Boverija in mene je raziskala gdč. Mehling natančno te Sieboldove čebele, ki so jih hranili v monakovskem zoološkem muzeju; res čudovito je, kakšne kombinacije je tu opaziti: polovica glave je časih trotova z velikim očesom, a druga polovica je prava glava delavke, ki je mnogo manjša od trotove, tako da je cela glava postrani in izgleda, kot da je potlačena; tudi spolovila kažejo mešane tvorbe, na eni strani bodalo delavke a na drugi strani kurec trotov; spolne žleze so navadno na eni strani moške, a na drugi strani krnjavi jajčniki, kakor jih imajo čebele-delavke.

Tudi pri drugih kožokrilcih (osah in divjih čebelah) sta našla Dalla Torre in Friese nekaj sličnih tvorb in Wheeler pri mravljah.

Slično kakor so nastale Sieboldove čebele pri križanju dveh pasem, je dosegel Toyama pri križanju japonskega in evropskega svilnega prelca ginandromorfne gosenice; najčudnejše je tu razmerje spolov in znakov rase. Toyama je križal japonskega samca z evropsko samico. Ta evropska pasma ima progaste gosenice a japonska gladke. V zarodu so se pokazale nekatere gosenice, ki so bile na levi strani progaste in so imele osnovo ženske spolne žleze, da desni strani pa gladke z osnovo

moškega spolnega organa. Spol in znaki rase so bili torej tu v isti zvezi kot pri roditeljskih formah.

Pri metuljih nastopa ginandromorfizem večkrat v taki bilateralni obliki. V zbirki zoološkega zavoda v Würzburgu hranimo malega nočnega pavlina (*saturnia pavonia*), ki je na desni strani samec a na levi samica; seveda so tu tudi proporcije iste kakor pri normalnih metuljih. Samec je namreč precej manjši kot samica, zato je ginandromorf popolnoma nesimetričen, na desni strani ima majhne peroti in tanek život, na levi pa velike ženske peroti in debel ter daljši život, ki je radi tega malo na desno stran zakrivljen. Tudi *Standfuss* je popisal več sličnih ginandromorfnih metuljev.

Vprašanje je, kako pač zamorejo nastati take ginandromorfne in hermafroditske oblike; kakor sem gori razložil, so kromosomi, ki določujejo spol, tako urejeni, da se pri navadni oploditvi razvije ali samec ali samica — *tertium non datur*; ako ima spermij akcesoričen kromosom, je plod ženski, ako ga nima, se pa razvije moško bitje. Navadna normalna oploditev nam torej ne daje nikakih podatkov, kako razlagati ginandromorfizem.

Glede *Sieboldovih* čebel je izrekel *Boveri* mnenje, da je vzrok njih postanka neka anomalija pri oploditvi. Za določitev spoja pri čebelah in pri drugih socialno živečih kožokrilcih, kjer je ženskih delavk mnogo več kakor samecev, velja načelo, da se razvijejo iz oplojenih jajc samice, a iz neoplojenih samci, kakor je to prvi dognal čebelar *Dzierdzon*. Pri kopulaciji vsprejeme matica moško seme v poseben mešiček, ki se nahaja na spolovilu; v tem mešičku hrani potem seme več let sveže. Ko leže jajca, zamore iz tega mešička pridati nekoliko semena, ki jajce oplodi, ali pa pusti mešiček zatvorjen in jajce ostane neoplojeno. Moški plod ima seveda radi tega le pol foliko kromosomov kakor ženski.¹⁾ *Boveri* je opazoval pri oploditvi jajc morskega ježka, da se časih razdele, še predno se je jedro spermija jajčnemu jedru zadostno približalo, tako da se spoji spermijevo jedro le z jedrom ene pri delitvi jajca nastale stanice, dočim ostane druga stanica neoplojena. *Boveri* je mnenja, da so *Sieboldove* čebele nastale na sličen način, da se je jajčno jedro prekmalu

¹⁾ Zorenje moških spolnih stanic se vrši tu na poseben način, tako da se število moških kromosomov ne razpolovi nego dobe spermiji isto število, kakor moške telesne stanice. Le pri zorenju jajca se število kromosomov razpolovi, tako kot pri drugih živalih.

razdelilo in se je spermijevo jedro združilo samo z enim potomskim jedrom jajca. Posledica je bila, da je dvostanični stadij plodu imel različni jedri. V eni stanici je bilo samo jajčno jedro, ki ima polovico števila ženskih kromosomov, kajti pri zorenju jajca se število kromosomov razpolovi; število kromosomov je bilo torej v tej stanici isto kakor v stanicah plodu trota, ki se, kakor rečeno, razvije iz neoplojenega jajca; iz te stanice so torej nastali oni deli ginandromorfa, ki imajo moške lastnosti. Druga stanica prvotnega plodu je pa imela jedro, ki je nastalo iz združitve semenskega in razdeljenega jajčnega jedra, konfiguracija kromosomov je bila zato ista, kakor jo ima oplojeno jajce, iz katerega se razvijejo delavke ali matica. Iz te stanice je torej nastal ženski del ginandromorfa.

T. H. Morgan je pa izrazil gledé ginandromorfinih čebel drugo teorijo. On meni, da so nastale Sieboldove čebele iz jajc, ki sta jih oplodila dva spermija. V gotovih abnormnih slučajih se vrineta namreč lahko dva spermija v jajce. Pri jajcih morskega ježka je to večkrat opazovati; tu se potem časih pri-rerri, da se le en spermij združi z jajčnim jedrom, a drugi ostane osamljen; ker dospe z vsakim spermijem v jajce po en centrosom, ki se potem razdeli, tako da nastopijo pri prvi delitvi kar štiri centrosomi, se tako jajce spontano razdeli v štiri stanice. Dognali so, da pri tem mnogokrat dobita dve stanici samo jedri, ki pohajata od jedra osamljenega spermija, a drugi dve stanici jedri, ki sta nastali iz delitve združenega jajčnega jedra in jedra drugega spermija. Morgan sodi, da je postanek Sieboldovih čebel povzročil sličen proces. Oni dve stanici, kojih jedri sta potomca osamljenega spermijevega jedra, imata isto število kromosomov, kakor jih imajo stanice trotove, dočim imata stanici z jedri, pohajajočimi od združenega jajčnega in spermijevega jedra isto kombinacijo kromosomov, kakor normalni ženski plod. Iz prvih dveh stanic se razvijejo moški, a iz slednjih dveh ženski deli ginandromorfov.

Kateri nazor zadene pravo, ali Boverijev ali Morganov, je seveda težko odločiti. Mislili smo, da bi bilo to možno z natančno analizo Sieboldovih čebel, ki so bastardi italijanske in nemške rase. Kakor rečeno je bila matica italijanske pasme, troti pa nemški. Po Boverijevem nazoru pohajajo jedra moških delov ginandromorfa zgolj od jedra matice. Ako je ta teorija prava, bi morali kazati moški deli Sieboldovih čebel samo

lastnosti italijanskih trotov, ženski deli pa mešane lastnosti italijanske in nemške delavke, kajti ti deli naj bi bili nastali iz združenega jedra jajca italijanske matice in spermija nemškega trota. Ako pa je Morganov nazor pravilen, bi morali imeti moški deli samo znake nemških trotov, ker naj njih jedra pohajajo od osamljenega spermija nemškega trota, ženski deli pa bi morali imeti mešane lastnosti obeh pasem. Toda žal so razlike nemške in italijanske čebelne pasme premajhne, da bi jih bilo mogoče strogo ločiti. Moška čeljust je kazala v nekaterih slučajih znake nemškega trota, kar bi govorilo za Morganov nazor, toda v drugih slučajih je bila zopet drugačna; razun tega pa čebelne pasme tako variirajo, da ni nobenih zanesljivih morfoloških razlik. Edino barva je dosti različna, toda Sieboldove čebele, ki so bile 50 let v alkoholu, so žal barvo popolnoma izgubile. Ta problem torej ostane v tem smislu nerešen, ena kakor druga teorija sta enako verjetni.

Pred kratkem je pa izvršil in proučil Rich. Goldschmidt nekaj poizkusov, ki pomenijo za nauko ginandromorfih popolnoma novo fazo. Goldschmidt je delal svoje eksperimente z nekim metuljem, gobovim prelcem (*lymantria dispar*). Gobov prelec je metulj srednje velikosti z jako izrazitimi sekundarnimi spolnimi znaki. Samec je temnorjave barve s tankim životom, samica pa ima svetlormenkaste peroti, debel život ter je mnogo večja od samca. Na Japonskem živi posebna pasma tega metulja (*lymantria japonica*), ki je precej večja in krepkejša od evropske; spolne razlike so tudi tu jako izdatno. Goldschmidt je križal evropsko in japonsko pasmo ter je na potomstvu opazoval jako čudne izpremembe. Ako je križal evropskega samca z japonsko samico, je kazala prva generacija potomcev normalne samce in samice, ki so se po svojih znakih držali sredine med obema pasmama. Ko je pa to generacijo med seboj oplodil, je dobil zopet pol samcev in pol samic; dočim so bili tudi ti samci vsi normalni, je bilo pa normalnih le $\frac{5}{8}$ samic, $\frac{3}{8}$ samic so bile pa ginandromorfne. Pri križanju japonskega samca z evropsko samico so bile pa že v prvi generaciji vse samice ginandromorfne, samci pa so bili normalni; druga generacija je bila zopet enaka kot pri prvem poizkusu, samci in $\frac{5}{8}$ samic so bili normalni, a $\frac{3}{8}$ samic ginandromorfi. Preglednejše nam kaže te rezultate sledeči shema:

I. dispar ♂ × japonica ♀

1. gen. normalni ♂♂ in ♀♀
2. gen. normalni ♂♂, $\frac{2}{3}$ normalnih ♀♀, $\frac{1}{3}$ ginandr. ♀♀.

II. japonica ♂ × dispar ♀

1. gen. normalni ♂♂ in ginandromorf. ♀♀
2. gen. normalni ♂♂, $\frac{2}{3}$ normalnih ♀♀, $\frac{1}{3}$ ginandr. ♀♀.

Ginandromorfizem je omejen tu samo na sekundarne spolne lastnosti, spolne žleze so bile vedno ženske, zato zamoremo govoriti tu o samicah. Ginandromorfizem se kaže v razni meri, od oblik, ki se komaj razločujejo od normalnih samic, do oblik, ki so v vseh zunanjih znakih enake samcem, je bilo najti vse prehode. Najmarkantnejši znak ginandromorfov je njihova barva. Peroti so vedno mnogo temnejše kot pri normalnih samicah in pri najskrajnejših oblikah celo temnejše rjave kot pri samcih; nadalje so ginandromorfi mnogo manjši od normalnih samic. Dočim imajo normalne samice paličaste tipalke, kažejo ginandromorfi češljaste tipalke, kakor jih imajo samci. Telo ginandromorfov je ozko in stisnjeno, kakor ga opazujemo pri samcih; ker se pa v notranjem pozneje razvijejo ženski spolni organi, jajčniki, in sicer v isti velikosti kot pri normalnih samicah, zadobi telo, ki je za toliko maso premajhno, čudne nabrekljne; razvoj notranjih in vnanjih organov je torej popolnoma nesomeren. Kopulacijski organi, ki jih je tudi prištevati sekundarnim spolnim znakom, kažejo pri ginandromorfih vse prehode od ženskega spolovila, ki sestoji iz dveh zaklopnic, do moškega, ki kaže 3 kaveljčaste prijemalke in kratek suličast kurec. Posebno zanimivo je, da so bili tudi instinkti ginandromorfih samic abnormalni. Dočim normalne samice nikoli ne odlete, ako se jih skuša prijeti, nego se še krepkejšo oprimejo podlage, razširijo ginandromorfne samice, ako se jih dotakneš, peroti in takoj odlete, slično kakor store to samci. Tudi spolni instinkti so pri ginandromorfih pervertirani; Goldschmidt je enkrat opazoval, kako je poizkušala izvesti ginandromorfna samica na normalni samici kopulacijski akt — torej lesbiška ljubezen pri metuljih!

Ako upoštevamo druga izkustva glede dednosti pri metuljih, zamoremo iz proporcij, ki jih kažeta število ginandromorfov in normalnih potomcev, dokaj jasno umevati vzroke postanka teh čudnih tvorb. Iz Goldschmidtovih poizkusov je sklepati sledeče: Ker so spolne žleze pri ginandromorfih normalne, sledi, da

prenašajo pri podedovanju sekundarne seksualne znake drugi elementi kakor tvorbo spolnih žlez, da je torej v spolnih stanicah neka posebna snov, nek poseben gen, ki prenaša znake spolne žleze, in drug gen, ki je nositelj sekundarnih spolnih lastnosti. Vendar pa v normalnih slučajih vedno opazujemo, da se spol (ako tako zaznamujemo posest moške ali ženske spolne žleze) in sekundarni znaki dotičnega spola skupno podedujejo, iz česar zamoremo sklepati, da morata biti ona dva gena, nositelj spola in nositelj sekundarnih lastnosti, vezana drug na drugega, da sta torej oba združena v enem kromosomu. Kakor sem zgoraj omenil, velja za določitev spola pri metuljih za ženski spol formula xxy in za moški $xxyy$ (navadnih kromosomov tu ne upoštevamo). Ako zaznamujemo gen za žensko spolno žlezo z f in za moško z m , nadalje ono snov, ki prenaša ženske sekundarne znake, z g in ono, ki prenaša moške sekundarne znake z a , bi bil shema za x -kromosom gf in za y -kromosom am , formula za spolne kromosome ženskih stanic je torej $gf\ gf\ am$, a za moške stanice $gf\ gf\ am\ am$. g mora biti seveda slabejši od a , hipostatičen, kakor tudi f od m , zato se pri kombinaciji $gf\ gf\ am$ pokažejo ženski spol in ženski znaki, pri kombinaciji $gf\ gf\ am\ am$ pa moški spol in moški znaki.

To so zgolj empirična dejstva, izražena grafiški. Toda kako naprej?

Gotovo so kromosomi japonske rase nekoliko drugače ustrojeni kot pri evropski; japonska rasa je krepkejša in večja. Kaj bi bilo, ako je tudi množina in jakost dednih snovi, genov, nekoliko večja? Ta srečna ideja, ki jo je izrazil Goldschmidt, nam popolnoma razloži postanek ginandromorfov. Kakor rečeno, je g (nositelj ženskih sekundarnih znakov) slabši od a (nositelja moških sekundarnih znakov), on je z ozirom na a hipostatičen. Da se razumljivejše izrazim, hočem zaznamovati to razmerje s številkami. Vzemimo, da ima a 36 potenčnih enot, g pa samo 20. V kombinaciji gga je torej 40 ženskih in 36 moških potenčnih enot, prve prevladujejo, ako je pa tudi a dvakrat zastopan, je razmerje $gg:aa = 40:72$, tu dominirajo moški geni. Pri japonski rasi je proporcija jakosti gotovo tudi enaka, samo da imata g kakor a več enot, primeroma $g = 25$ in $a = 45$. Dokler se japonska rasa med seboj plodi, se lastnosti ravno tako porazdele kakor pri evropski rasi, razmerje je $gg:aa = 50:90 = 40:72$. Poskusimo pa postaviti proporcijo za križanje evropske in japonske pasme!

Radi jasnosti hočem zaznamovati gene japonske rase z velikimi črkami A in G. Ako križamo japonskega samca in evropsko samico, dobimo z ozirom na sekundarne spolne znake sledeči rezultat. Od genov za sekundarne znake ima japonski samec v spermijih AG, a evropska samica ima dvojna jajca: ag in g; iz prvih nastanejo samci, iz drugih samice. Rezultat oploditve je AG + ag in AG + g. V prvem slučaju je $A + a = 45 + 36 = 81$ in $G + g = 25 + 20 = 45$, torej $(A + a) > (G + g)$, nastanejo normalni bastardni samci. V drugem slučaju (AG + g) imamo pa $A = 45$ in $G + g = 25 + 20 = 45$, razmerje bi bilo $A : (G + g) = 45 : 45$, t. j. G + g sta ravno toliko močna kot A, ga ne bosta mogla premagati, nego kakor bodo ravno vplivi, se bo pojavil tu moški tu ženski znak, nastal bo ginandromorf. Navedene številke naj služijo seveda le za primer, da je lažje umeti to razlago; razmerje potenc je v istini najbrže mnogo bolj zamotano. Kar se pa tiče genov m in f, sta pa pri evropski in japonski rasi najbrže enaka, kajti glede spolnih žlez ni opaziti pri križanju teh dveh ras nobenih abnormalnih izprememb.

Ta nazor o različni jakosti genov japonske in evropske rase je seveda samo hipoteza, toda vsi poizkusi se krijejo najlepše s postulatni te hipoteze.

Naj mi cenjeni bralec dovoli, da mu tu za en poizkus, za križanje japonskega samca in evropske samice, izvedem grafiški shema, v dokaz, kako točno odgovarja hipoteza dejstvom. Ako pa cenjeni bralec ni voljan slediti tem, morda nekoliko duhomornim grafiškim izvajanjem, jih tudi lahko preskoči ter naj se zadovolji z zagotovilom, da opazovana dejstva v vseh bistvenih točkah odgovarjajo zahtevam Goldschmidtove podmene.

$$\begin{array}{r}
 \text{japonica } \sigma \times \text{dispar } \varnothing \\
 \text{Am Am Gf Gf} \quad \text{am gf gf} \\
 \\
 \text{spolne stanice} \quad \text{Am Gf} \times \begin{array}{l} \text{am gf} \\ \text{gf} \end{array} \\
 \hline
 \text{1. gen.} \quad \text{Am am Gf gf} + \text{Am Gf gf} \\
 \quad \quad \quad (\text{bastardni } \sigma \sigma) \quad \quad \quad (\text{ginandromorf. } \varphi\varphi)
 \end{array}$$

Ker je vsake vrste jajce polovica, bo torej pol samcev in pol samic, ki so po naših premisah vse ginandromorfne, kajti A ima približno toliko potenčnih enot kakor G in g skupaj. Poizkus res kaže, da nastanejo same ginandromorfne samice, kar smo že tudi goraj omenili. Spolne stanice te prve generacije bodo imele pa

različne kombinacije dednih lastnosti, kajti kromosomi kopulirajo pri tvorbi semenskih stanic v dvojnem smislu ali $\frac{Am}{am} \frac{Gf}{gf}$ ali pa $\frac{am}{Am} \frac{Gf}{gf}$. Isto tako pri zorenju jajca $\frac{Am}{gf} \frac{Gf}{gf}$ ali $\frac{Am}{Gf} \frac{gf}{gf}$. Dobimo torej sledeče spolne stanice:

spermiji		jajca
am gf		Am Gf
Am Gf	×	Am gf
am Gf		gf
Am gf		Gf

Ker je vsakih spolnih stanic čvetero vrst, je mogoče 16 kombinacij; verjetnost za postanek vsake teh kombinacij je ista, zato je pričakovati v enakem številu potomcev s sledečimi 16 razporedbami spolnih kromosomov.

1. am Am gf Gf	}	samci	9. am gf gf	}	samice
2. Am Am Gf Gf			10. Am Gf gf		
3. am Am Gf Gf			11. am Gf gf		
4. Am Am gf Gf			12. Am gf gf		
5. am Am gf gf			13. am gf Gf		
6. Am Am Gf gf			14. Am Gf Gf		
7. am Am Gf gf			15. am Gf Gf		
8. Am Am gf gf			16. Am gf Gf		

Debelo tiskani so po premisah ginandromorfi, kajti razmerje potenčnih enot je $A : (G + g) = 45 : 45$ in $A : (g + g) = 45 : 40$; kombinacija Am Gf gf bi bili ginandromorfi s pomešanimi moškimi in ženskimi znaki, a Am gf gf ginandromorfi s pretežno moškimi sekundarnimi lastnostmi. Od 8 vrst samci je torej 5 vrst normalnih, a 3 vrste bi bili ginandromorfi. Grafiško izvajanje nas torej privede do istega rezultata, kakor ga je opazovati pri poizkusu z živimi metulji, kajti kakor sem že gori omenil, je bilo v drugi generaciji $\frac{5}{8}$ samci normalnih a $\frac{3}{8}$ ginandromorfni. Samci so bili pri poizkusu vsi normalni, kar je razvidno tudi iz grafiške skice.

Na tak način zamoremo grafiški izvesti načrt za razne kombinacije in v celem se vse te teortične dedukcije krijejo z rezultati poizkusov; Goldschmidt namreč ni izvršil samo gori omenjenih poizkusov, nego je križal tudi individije druge generacije in ginandromorfe z normalnimi individiji evropske in japonske rase in povsodi je bilo potomstvo tako, kakor ga je bilo pričakovati po premisah teorije. Vse torej najlepše soglaša z

Goldschmidtovim nazorom, da so vzrok ginandromorfizmu različno velike potence genov križanih ras.

Razun lastnih poizkusov je proučaval Goldschmidt še material umrlega entomologa Brakeja, ki se je tudi mnogo let bavil z gojenjem gobovega prelca. Ta material je posebno radi tega zanimiv, ker je to prvi eksperimentalni slučaj, ki nam kaže, v kakem zmislu deluje na zarod incestno pljojenje. Brake je gojil japonskega prelca skozi več generacij v incestu, t. j. da so se potomci istih starišev zopet plodili med seboj. V poznejših rodovih te incestne kulture japonskega prelca so se pokazale ginandromorfne samice; ginandromorfizem je tu nastopil kot posledica incesta. Ta pojav se zamore le tako tolmačiti, da je incest toliko pomanjšal potence genov ženskih sekundarnih znakov, da so podlegli genom moških znakov.

Samica ima dvojna zrela jajca, s spolnimi kromosomi Am Gf in Gf; jajca poslednje vrste se razvijajo v ženska bitja. Ako je gen G oslabeled, ako se je njegova potencia pomanjšala — radi večje jasnosti hočemo zaznamovati oslabele gene z grškimi pismeni, tako da imamo za tako jajce znak γf — ako nadalje tako jajce oplodi spermij, ki ima še krepkejše, ali normalne gene, dobimo kombinacijo Am Gf γf . Ako je γ toliko oslabeled, da vsota $G + \gamma$ ni mnogo večja od A, se morajo pokazati tudi moške lastnosti, se razvije ginandromorfna samica.

S tem pojmovanjem se krije tudi važni rezultat, da je dosegel Brake pri križanju japonskega samca 8. incestne generacije z evropsko samico moške ginandromorfne. Te forme so samci, ki imajo mesto temnorjavih peroti krila z rjavimi in svetlo rumenimi (barva samice) povprečnimi progami; nadalje se kopulacijski organi približujejo v svojem ustroju več ali manj ženskim spolovilom. Grafiško izvajanje nam kaže, da dobimo v drugi generaciji tudi kombinacijo Am Am g γ gf (št. 8 grafiške tabele na str. 476.); geni A japonske rase so oslabljeni, zato ne morejo kljubovati v toliki meri genom g; pokazati se morajo radi tega ženski sekundarni znaki.

Največjega praktičnega pomena so nedvomno poizkusi, ki nas uče, kake posledice ima incest. To je prvo eksperimentalno dejstvo, ki nam s popolno jasnostjo predočuje škodljivost incesta. Vsi prejšnji poizkusi v tej smeri namreč niso imeli nobenih vidnih rezultatov. Že različne živali so plodili skozi več generacij v in-

cestu, posebno miši; toda opaziti ni bilo nikakih sigurnih abnormalnih izprememb. Tako je zamogel Morgan še pred par leti reči, da incest ni v nobenem oziru škodljiv. Pri miših in morskih prašičkih so pač sekundarni spolni znaki tako minimalni, da je abnormalne kombinacije teh znakov le težko opaziti.

Nekako instinktivno se je človek že vedno skušal izogniti incestu. Morda, da so zakonom, ki prepovedujejo in kaznujejo incest, res podlaga slaba izkustva v tem oziru, toda mogoče je pa tudi, da izvirajo iz starih verskih vraž naših pradedov, kajti v nekaterih deželah je bil incest dovoljen in je tudi še dandanes nekaj navadnega. Tudi na Grškem je bil v starem veku dovoljen zakon med brati in sestrami; jako zanimivo je, da je bila v Greciji homoseksualnost silno razširjena, še celo stari grški modrijani se niso sramovali svojih nenaravnih strasti. Morda je iskati vzroka tej perverzности v incestnem občevanju prednikov. Ako se ozremo na današnje kulturno človeštvo, najdemo tudi posebno kasto, kjer se skoro vsi zakoni sklepajo med najbližnjimi sorodniki, in ravno v tej kasti najdemo največ perverzij seksualnega nagona, kar so razne sodnijske razprave zadnjih let pokazale v obilici. Goldschmidovi metulji nas uče torej marsikaj zanimivega in pomembnega i za dobrobit človeškega potomstva.

Da oslabe pri potomcih incestnih kopul nekateri dedni znaki, je iskati vzroka v medsebojnem vplivu kromosomov. Kajti kromosomi so edina snov, ki prehaja od očeta na potomstvo. Ako upoštevamo kombinacije kromosomov, kakor se razvrste pri tvoritvi spolnih stanic, nam kaže račun, da imamo za ustroj jedra spolnih stanic brata in sestre nešteto možnosti, ki fluktuirajo od popolne identičnosti obojnih kromosomov do popolne neenakosti; seveda sta to samo dve mejni točki. Najverjetnejši je slučaj, da je v spolnih stanicah brata in sestre polovica kromosomov identična. Za bratranca in sestričino imamo tudi še isti mejni točki, toda največjo verjetnost ima tu slučaj, da je osmina kromosomov identična. V tej enakosti homolognih kromosomov je iskati vzroka oslavljenju dednih elementov. Morda je ravno kopulacija identičnih homolognih kromosomov oni moment, kjer geni oslabe, popolna enakost najbrže zadržuje rast kopuliranih kromosomov. Na tem polju čaka še citologijo mnogo važnih in zanimivih problemov.

Vzrok ginandromorfizma s pomešanimi sekundarnimi spolnimi znaki je torej oslavljenje genov, ki so nositelji teh znakov,

ter njih kombinacija z neoslabljenimi geni; Goldschmidtovi poizkusi so nas o tem jasno poučili. Toda velika večina ginandromorfov drugih živalskih vrst nima samo mešanih sekundarnih znakov nego tudi mešane spolne žleze. Vprašanje je, jeli se sme postanek teh form tudi tako razlagati. Po mojem mnenju ima tudi za mešan spol Goldschmidtova teorija precejšno verjetnost; kakor zamorejo oslabeti geni za sekundarne znake, tako je mogoče, da pod drugimi pogoji oslabe geni spolnih žlez.

Mnogo živali je, ki sploh nastopajo samo v hermafroditški obliki. Pri nekaterih formah n. pr. pri trakuljah, jeternih motiljih in drugih črvih ploščarjih je hermafroditizem gotovo primarna prikazen. Druge višje organizirane oblike, polži in drugi dvo-spolni mehkužci, so se pa nedvomno razvile iz živali, ki so ločenega spola. Ravno novejše citološke raziskave, pred vsem moje študije o genezi spolnih stanic mehkužcev, kažejo, da so te dvo-spolne forme pravzaprav po celem ustroju ženski organizmi, ki imajo pa poleg ženskih tudi še moške spolne žleze. Iz tega zamoremo sklepati, da je bil izhod filogeniji takih dvospolnih živali ginandromorfizem, ki se je iz katerih koli vzrokov pojavil pri nekaterih samicah. Posebni življenjski pogoji so potem te oblike pri selekciji protežirali, dočim so samci polagoma izumrli. Gotovi hermafroditški raki, takozvani cirripediji ali vitičnjaki, so dandanes baš na stadiju, ko so samci postali že popolnoma nepotrebni; le tu pa tam se pokaže še kak samec, dočim se navadno plode le hermafroditške samice med seboj.

Za ginandromorfne čebele pa Goldschmidtova razlaga najbrže ne velja, kajti tu je določitev spola drugačna kot pri metuljih; kakor sem že omenil, nastanejo pri čebelah iz oplojenih jajc samice, a iz neoplojenih, partenogenetski se razvijajočih jajc samci. Za te forme zadene zatorej skoro gotovo pravo nazor, da je abnormalna oploditev vzrok mešanim spolnim znakom.

Isto velja tudi za takozvane bilateralne ginandromorfe, ki so na eni strani ženskega a na drugi moškega spola, kakor n. pr. že omenjeni ščinkovec in dvospolni mali nočni pavlin. Že celi ustroj govori za to, da sta bili prvi dve stanici ploda različni, zato sta tudi desna in leva stran, ki sta se razvili neodvisno druga od druge iz prvotnih dveh stanic različno ustrojene, dočim so pri Goldschmidtovih ginandromorfih spolni znaki po celem telesu mozaiku podobno pomešani.

Iz navedenih izkustev razvidimo, da je znanost o dednosti v zvezi s citologijo v zadnjih letih že dokaj poglobila biološko pojmovanje različnih oblik, ki so prej veljale za patološke, obenem pa otvorila živinorejcu kakor tudi socialnemu higieniku mnogo novih važnih perspektiv.

Dr. M. Brezigar.

Konjunktura, kriza in depresija.

(Dalje.)

Gospodarski cikel in cene.

Vsako menjavanje blaga in dela se odigrava s posredovanjem denarja, oziroma surogatov, kakor čekov, menic, bančnih nakaznic itd. Vsekakor je podlaga, na kateri temelji veljavnost surogatov, edinole denar. Prejmeš ček namesto plačila, v upanju, da prideš ž njegovo pomočjo do denarja. Kakor smo videli, vpliva vsaka izprememba v gospodarstvu na denar; radi tega smo uporabili denar oziroma njegovo absolutno ceno — diskont — za eno izmed meril gospodarskega cikla.

Denar pa ne reagira le na gospodarske izpremembe, ampak posega aktivno v gospodarstvo in igra važno ulogo v konjunkturi, krizi in depresiji; zlasti odločilno nastopa v času visoke konjunktуре. Takrat se prav mnogo kupuje in prodaja, cene so visoke. Zato pa rabi gospodarstvo mnogo več denarja nego prej. Občutimo tedaj, da nedostaja gospodarstvu denarja, ki se ne dobi tudi za visoko ceno. Kako je to, da gospodarstvu naenkrat nedostaja denarja?

V prihodnjem zasledujemo denarni tok, kake okolnosti povzročajo pomanjkanje denarja ob visoki konjunkturi in na kakšen način povzroča pomanjkanje denarja krizo.

Vsaka uporaba in vsako založenje denarja veže na eni strani investirano svoto v dotično na novo ustanovljeno podjetje tako, da zastopa slednje ono svoto denarja, kateri je založen vanj. Namesto denarja imamo kot ekvivalent novo zgrajeni predmet. Kje je pa oni denar, ki je bil založen o ta predmet? Gotovo je obdržal tudi potem, ko se je izdal za ta nov predmet, svoje prejšnje go-

spodarske lastnosti, in obdržal je tudi svojo prejšnjo absolutno kupno možnost. Založeni denar se mora torej nahajati v neizpremenjeni množini v gospodarstvu, ako podmenimo, da ni zapustil državnih mej — to je gospodarske enote — kar prav lahko storimo, ne da bi trpel nadaljni razvoj teorije.

To je prva stopnja gospodarske metamorfoze, ki obstaja v sledečem:

Denar se izpremeni v blago, preide v roke drugega lastnika, ostane pa v neizpremenjeni množini v gospodarstvu.

Sedaj si pa pogledjmo nadaljni gospodarski razvoj. Producent novega predmeta ga hoče prodati, ker ga je produciral z namenom, da ga odda, ne pa da ga uporabi v svojo rabo. Če ga nese na trg, bo zahteval zanj ekvivalent, in sicer — ker služi edino le denar v današnjem gospodarstvu kot prometno sredstvo — po tržni ceni določeno svoto denarja. Vprašanje, koliko bo zahteval zanj in koliko dobi, naj ostane za sedaj nerešeno.

S tem, da je producent oddal svoj proukt na trgu in dobil denar zanj, je dovršen tudi zadnji del produkcijske metamorfoze, koje oba dela se kažeta v obliki: Denar — blago — denar.

Poglejmo si to metamorfozo, katero smo ravnokar zasledovali v teoriji v luči iz gospodarstva vzetega izgleda.

Kapitalist-proizvajalec izda za produkcijo kakoršnega si že bodi predmeta 1000 in sicer 200 za stavbena tla, na katerih producira in za v to potrebno poslopje, torej na kratko za nepremičnine; 200 izda za stroje in za gonilno moč, 300 za surovine in za druge pritikline, ki so potrebne pri produciranju blaga in slednjič izplača delavcem 300 na mezdi. Namesto denarja ima sedaj blago, ki zastopa ravno isto gospodarsko vrednost. S tem je dovršen prvi del metamorfoze: Kapitalist-proizvajalec je izpremenil denar v blago.

Kje pa je sedaj ta denar? Nekaj ga ima prejšnji lastnik nepremičnin, en del prejšnji lastnik strojev, en del prejšnji lastnik surovin in ostanek delavci.

Vsekakor je za produkcijo efektivno izdani denar še vedno v gospodarstvu, izpremenil je samo svojega lastnika. Recimo, da je pogodil proizvajalec tržno potrebo, t. j. da je proizvedel tako blago, ki najde brez težkoč kupca na trgu. Ker rabi tedaj gospodarstvo producirano blago, najde takoj odjemalca, ki ponudi ekvivalent za blago v denarju. Proizvajalec je prišel do za-

željenega cilja, ker je izpremenil blago zopet v denar, za čemur je stremil že začetkom produkcije. S tem je dovršen tudi drugi del metamorfoze. Proizvajalec je izpremenil blago v denar. Metamorfoza se je izvršila v obliki: Denar — blago — denar.

Če hočemo priti do spoznanja, v kakem razmerju se nahaja pomanjkanje denarja napram krizi, zasledujmo gospodarstvo, v katerem uporabljajo producenti in konzumenti samo svoj denar, ne pa tujega. V tem slučaju bi bila vsaka kriza nemožna, denarna kriza še celo popolnoma izključena, ker ne morejo nastati denarne obveznosti, katerim bi se ne moglo zadostiti, saj je v tem slučaju kredit popolnoma izločen iz gospodarstva.

Kriza bi mogoče pretila radi nadprodukcije, a rekel sem, da producenti producirajo le toliko in takšno blago, kakor ga absorbira trg brez težkoč. S tem sta izločena oba faktorja, ki sta povzročila, kakor nas uči gospodarska zgodovina posebno zadnjih sto let, skoro vse krize tekom tega časa.

V našem sicer fingiranem slučaju nikakor ne more nastati kriza vsled pomanjkanja učinkovitega denarja. — Kajti po našem produkcijskem razvoju mora imeti kapitalist-proizvajalec v rokah za produkcijo potrebni denar, ki je ob enem ekvivalent iz produkcije izhajajočega blaga. Šele takrat, ko si je pripravil v to potrebno svoto, se je lotil produkcije.

Potom produkcije je prešlo ravno toliko denarja v gospodarstvo, kolikor bo zahteval proizvajalec za blago na trgu in ker se denar ne izgubi in ne izgine, mora imeti gospodarstvo potrebno svoto, da odkupi proizvajalcu to blago. Proizvajalec mora torej vsekakor priti zopet do svojega denarja, katerega je založil v produkcijo in radi tega ne more nastati kriza.

Naj povzamem vse zgoraj stavljene fikcije:

1. Prodajalec razpolaga s celo za produkcijo potrebno svoto, ki je njegova lastnina.

2. Proizvajalec proizvaja le toliko blaga, kolikor ga zamore kupiti in konzimirati gospodarstvo (nadprodukcija je izključena.)

Vkljub tem fikcijam bi lahko nastala kriza vsled izven-gospodarskih vzrokov, n. pr. radi vstaje, vojne itd. Ti pojavi pa so popolnoma drugačne narave, so »eksogeni pojavi«, zato jih moramo izpregledati. Vsaka kriza pa, ki bi izvirala iz gospodarstva samega, je izključena. Gospodarstvo ne vzgojuje nobenega elementa, ki bi bil sovražen mirnemu in nemotenemu teku in bi bi ga spravil v nered.

Kako pa nastane kriza in ali je sploh mogoča kriza, ki bi jo povzročilo gospodarstvo samoobsebi? To vprašanje moramo rešiti, posebno pa se moramo ozirati na one pojave, ki so integralni del današnjega gospodarskega ustroja ter ob enem povzročevalci kriz.

V prejšnjem vzgedu smo fingirali, da zamenja proizvajalec v proizvodjalni metamorfozi: denar — blago in blago — denar tako, da je slednja svota denarja enaka prvi, t. j. da izkupi ravno toliko, kolikor je izdal. Pri današnjem gospodarskem sistemu stremi pa proizvajalec za tem, da bo slednja svota denarja nekoliko večja, nego prvi, v produkcijo založeni znesek. Proizvajalec hoče producirati in prodati z dobičkom. Pri normalnih razmerah to tudi doseže; proda blago nekaj dražje, nego je stala produkcija njega. Če generaliziramo ta pojav, pridemo do zaključka, da morajo dati konzumenti proizvajalcem večji ekvivalent v denarju za blago, nego so dali proizvajalci tekom produkcije gospodarstvu. Kajti v našem vzgedu je proizvajalec založil v produkcijo 1000 in ta svota se je razkropila med posamezne proizvodjalne faktorje. Proizvajalec pa zahteva pri sedanjem gospodarskem ustroju za isto blago ne le 1000, ampak vrhu tega tudi nagrado za produciranje, n. pr. skupni znesek 1200. Tedaj je gospodarstvo primorano iskati si drugega denarja izven onega, katerega je dobilo potom produkcije, ako hoče kupiti blago pri proizvajalcih, ki zahtevajo več, nego so dali gospodarstvu.

Da bo še bolj jasno, v kakšnem razmerju stoje proizvajalci s svojimi zahtevnimi cenami napram odjemalcem in kake posledice ima to za gospodarstvo, naj razjasnim še v sledečem:

Podmenimo, da znaša vrednost vseh produktivnih sredstev jedne gospodarske jednote 1000 milijonov. S to svoto začne gospodarstvo producirati. Vzemimo, da traja čas enkratnega produktivnega obrata pri vseh mogočih produkcijah eno leto. V poteku enega leta se torej izpremeni ves ta produktivni kapital v znesku 1000 milijonov v blago. Proizvajalci pa ne bodo hoteli dati tega blaga za 1000 milijonov, marveč bodo zahtevali n. pr. 1200 milijonov. Gospodarstvo pa je v ravnokar minulem obratnem letu dobilo samo 1000 milijonov, tako da mu primanjkuje 200 milijonov, če si hoče nabaviti vse potrebno gospodarsko blago;

tega si pa mora nabaviti, ker je sicer izključeno redno gospodarsko življenje.

Ni naša naloga preiskovati, od kod pride potrebna svota 200 milijonov, katere mora dati konzumirajoče gospodarstvo čez v produkcijo investirano blago. Radi popolnega pomanjkanja natančnega tozadevnega statističnega materijala, je nemogoče striktno dokazati, koliko dobijo proizvajalci za produkte enega obratnega leta več, nego so izdali oni za proizvodjanje. Gotovo pa je, da producirajo v upanju na dobiček.

Za sedaj naj še enkrat v enem stavku, — ki je sicer problematičnega značaja in se še mora mnogo utesniti, pa vendar zadene jedro — izrazim, kar nameravam dokazovati:

Vsakokratna v gospodarstvu se nahajajoča denarna sredstva so manjša, nego ona svota, katero more dati gospodarstvo kot tržni ekvivalent za vsakokratne produkte.

Ilustrirajmo in oživimo ta problematični stavek s statističnimi podatki iz praktičnega gospodarskega življenja. Pri sedanji nedostatni statistiki je sicer možno izračunati, koliko denarja je v prometu, namreč koliko bankovcev, koliko zatega in koliko srebrnega denarja — novci iz manj vrednih kovin kakor je srebro, ne pridejo v poštev — izključena pa je ta možnost glede statistike o množini vsakokrat v gospodarstvu nahajajočih produktov in o njihovi vsakokratni ceni, od katere je odvisen dobiček. Tu nam zmanjkajo statistična tla popolnoma in posluževati bi se morali le približnih cenitev posameznih veččakov, ki so pa popolnoma nezanesljive in ne morejo služiti za podlago kakemu znanstvenemu delu. Ne ostaja nam nič drugega, nego opirati se na posamezne činitelje, ki so merodajni za določitev cen različnega blaga in za določitev visokosti dobička, katerega dosežejo proizvajalci pri prodaji svojih produktov.

Kakor smo že videli, je dosegla depresija pretečenega gospodarskega cikla svoj najnižji nivo leta 1902/03, od tedaj naprej je pričela konjunktura, ki je trajala do leta 1907, v Avstriji pa še skoro celo leto 1908.

Povprečne cene najvažnejšega industrijskega produkta, to je železa, so bile tekom te konjunkturne dobe sledeče:

leto	1902	1903	1904	1905	1906	1907
železo v palicah 1000 kg franko Dunaj	180 K	195 K	195 K	195 K	210 K	217 K
surovo železo, Cle- veland 1000 kg Middlesbrough fr.	49·2 sh	46·2 sh	43·6 sh	49·3 sh	53 sh	55 sh
lito surovo železo v Düsseldorfu 1000 kg	59·4 M	56 M	56 M	56·8 M	69·4 M	78 M
surovo železo, Pittsburg (Ame- rika) 1000 kg	20·6 dol.	19 dol.	13 dol.	16·3 dol.	19·5 dol.	22·8 dol.

Vsporedno z vedno večjimi cenami, postaja tudi množina železa, katero producira vsak delavec, vedno večja, tako da rabi proizvajalec ob času konjunktura relativno manj delavcev, nego ob času depresije.

Posamezni delavec je izkopal sledeče množine železne rude (v meterskih stotih):

leta	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
v Nemčiji	4582	5102	5079	5364	5600	5539	5300	5770
na Švedskem	2759	3630	4060	4249	4290	4490	4210	4003
v Avstriji	3255	3474	4046	3990	4341	4860	4860	4580

Na splošno moramo reči, da raste proizvodna zmogljivost posameznega delavca, čim bolj se bližamo letu 1907, ter da pada leta 1908 ali 1909. Proizvajalec profitira ob času konjunktura ne le na višjih cenah, ampak tudi na večji proizvodni zmogljivosti delavcev. Kajti težko bi bilo trditi, da konzumirajo poviški na mezdi delavcev, ki tvorijo največji odstotek proizvodnih stroškov, vse večje dohodke, ki so v zvezi z konjunkturo.

Sicer pa pogledjmo kar naravnost dobičke velikih podjetij, ki se pečajo s proizvodnjem železa in premoga.

Prepričali se bomo, da so udeleženi v prvi vrsti proizvajalci na večjih tržnih cenah svojih produktov. Pogledjmo si dividende nekaterih največjih industrijskih podjetij v Avstriji in v Nemčiji. Dividenda je namreč merilo rentabilnosti. Številke, navedene pri

posameznem podjetju, nam zaznamuje njegovo dividendo, bodisi absolutno, bodisi v odstotkih:

leto	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Alpine-Montan družba	20 K	24 K	30 K	38 K	40 K	36 K
Praška železna industrija	140 K	150 K	170 K	180 K	160 K	160 K
Mosteški premog	28 K	28 K	30 K	38 K	42 K	42 K
Rudokop v Gelsenkirchenu	10 %	11 %	11 %	12 %	9 %	9 %
Plavži v Rombachu	8 %	12 %	14 %	14 %	9 %	5 %
Phoenix ake. družb. za rudarstvo in plavže	8 %	10 %	15 %	17 %	11 %	9 %

Ravno isti pojav zasledimo tudi tukaj: L. 1907 tvori meje; do l. 1907 se vzdiguje dividenda, potem pa pada. Naštel bi lahko še celo vrsto drugih podjetji, ki kažejo isti pojav, da so bili namreč dobički vedno večji, čim bolj se je bližalo leto 1907. — Izbral sem namenoma zgornja podjetja, ker proizvajajo premog in železo, ki sta najglavnejša faktorja naše industrije. Toliko premog, kolikor železo se proizvajata v takih množinah, da je vsaj v pretežni meri izkupiček iz teh dveh predmetov odločilen za merilo podjetniškega dobička sploh.

Brezdvomno so postajali tedaj vedno večji podjetniški dobički od leta 1904 do leta 1907.

Znano je, da se cene izpreminjajo, t. j. da padajo in se vzdigujejo. To valovanje cen nam kažejo sledeče številke:

Index — Number	
leto 1900	75
1901	70
1902	69
1903	69
1904	70
1905	72
1906	77
1907	80
1908	73
1909	74
1910	79
1911	80

Te številke so sestavljene po Sauerbeckovi metodi, ki obstoja v sledečem: Statističar Sauerbeck je zasledoval cene 45 v gospodarstvu najvažnejših vrst blaga, kakor: železa, premoga, lesa, pšenice itd. in sicer leto za letom v dobi od 1867. do 1877. Najprej je konstatiral srednjo ceno posamezne vrste blaga, n. pr. železa, za celo to dobo, potem ceno druge, tretje vrste itd.; končno je seštel vse srednje vrednote cen vseh teh 45 vrst blaga in postavil to skupno svoto v jednačbi $e n a k o 100$.

Če hočemo sedaj izračunati, ali so cene višje ali nižje nego v dobi od 1867 do 1877, seštevajmo srednje vrednote cen katerega si bodi leta vseh teh 45 vrst blaga in ako postavimo to svoto na tretje mesto v jednačbi, pridemo potom navadne aritmetične operacije do zgorenjih številkk, ki tvorijo četrto mesto v jednačbi. Potemtakem so bile cene najvažnejših gospodarskih predmetov leta 1910 za 21 jednot nižje nego v desetletni dobi od 1867 do 1877.

Poglejmo si natančneje izpreminjanje teh številkk. Leta 1910, ki je ravno zaključilo konjunkturo predidóčega desetletja, kaže Index-Number 75. Cene padajo do leta 1902 na 69 in leta 1903. se ne izpreminjajo prav nič. Cene padajo od viška konjunktura do depresije vedno bolj in bolj, in ko dosežejo najnižji nivo, ostanejo nekaj časa na njem; radi tega sta životarili leti 1902. in 1903. v znamenju depresije na nizkem nivoju. Potem je sledil čas konjunktura. Dve leti 1904. in 1905. se cene polagoma dvigajo; vse drugačno lice pa kaže leto 1906., ki povzdigne cene za 5 jednot. Ta skok je bil gotovo previsok. Gospodarstvo ni moglo pomnožiti v teku samo enega leta svojega relativnega bogastva za celih 5 jednot, t. j. za 6'9%. Da bi bilo možno efektivno zadovoljiti proizvajalce, bi morala imeti vsaka posamezna gospodarska jednota na razpolago 6'9% več denarja, nego ga je imela leta 1905. Le v tem slučaju bi lahko računali proizvajalci z okolnostjo, da bodo njihovi odjemalci v stanu kupiti in poplačati vse blago leta 1906. za 6'9% dražje nego leta 1905., ter da bodo imeli oziroma da si prislužijo tekom tega leta vkljub tem večjim izdatkom tudi prihodnje leto, to je l. 1907. še toliko denarja, da bodo mogli kupiti vsaj toliko blaga, kakor leta 1906.

Po kaki ceni pa bi morali odjemalci kupiti blago, ako bi bil ravnokar opisani skok cen normalen ter tudi vnaprej stalen? Cena blaga bi se dooločila v tem slučaju sledeče:

Reelne cene leta 1905	72
6'9% povišek leta 1906	5
<hr/>	
reelne cene za leto 1906	77
najmanj 6'9% povišek za leto 1907	5'31
<hr/>	
fiktivne cene za leto 1907	82'31

Leta 1907. bi torej moral kazati Index-Number že 82'31, ako bi izviral oni povišek cen od 6'9% v letu 1906 iz prirodnega gospodarskega razvoja in ako bi se premoženje posameznikov leta 1906. ne pomnožilo le nominalno za 6'9%, marveč ako bi bil ta povišek le izraz prirodnega in trajnega razvoja gospodarstva. Ker je pa bil skok leta 1906 nenaraven, se je pokazala že l. 1907. korektura; Index-Number je kazal samo 80.

Naj omenim, predno nadaljujem, da obstoja vrhutega v sedanjem proizvodjalnem načinu stremljenje po vedno večji produkciji. Torej nele to, da je moralo gospodarstvo leta 1906. plačati za isto množino blaga 6'9% več nego prejšnje leto, ampak ga je kupilo še mnogo večjo količino, moralo se je pa tudi pripraviti, da ga bo prihodnje leto kupovalo še več in dražje.

Videli smo, da že leto 1907. ni moglo z istim skokom zasledovati zvišanja cen, ampak je nekoliko opešalo. Poglejmo si še, koliko bi moral kazati Index-Nuber za leto 1908., ako bi bil razvoj leta 1906. normalen in ako bi odgovarjal naravnemu napredovanju gospodarstva.

Reelne cene leta 1905	72
6'9% povišek leta 1906	5
<hr/>	
reelne cene za leto 1906	77
najmanj 6'9% povišek leta 1907	5'31
<hr/>	
fiktivne cene leta 1907	82'31
6'9% povišek leta 1908	5'68
<hr/>	
fiktivne cene leta 1908	87'99

Na podlagi tega računa bi moral kazati Index-Number 87'99, a v resnici je padel na 73, torej 14'99 manj. Razlika med liktivnimi in reelnimi cenami je bila leta 1907. le nekaj čez 2 jednoti, je znašala za leto 1908. že čez 15 jednot. Iz te velike razlike moramo sklepati na preobrat na gospodarskem polju, ki se je odigral v dobi od 1906. do 1908. In res po razmeroma jako kratki, a zato

toliko višji konjunkturi, ki se je pričela leta 1904. in ki je dosegla sredi leta 1907. svoj vrhunec, je sledila že koncem tega leta — kriza. Konstatirajmo:

Kakor moremo sklepati iz številčk Index-Number-a, so cene najvažnejših gospodarskih predmetov leta 1906. znatno poskočile in sicer za toliko, da jim prirodni razvoj gospodarstva, oz. pomnožena množina denarnih sredstev ene skupine v gospodarstvu ni mogla slediti niti od daleč.

V času visokih cen morajo proizvajalci skupiti za svoje izdelke večje svote nego tedaj, ko morajo prodajati ceneje. Dobički proizvajalcev onih gospodarskih predmetov, ki služijo za podlago pri določitvi Index-Number-a, so odvisni povečini od cen produktov in od visokosti mezde. Kajti podjetniki premogokopov, rudokopov itd., t. j. onih, ki proizvajajo premog, železo itd., rabijo v svojem obratu navadno jako malo surovin, katere bi si morali še le nabaviti po tekočih cenah, ampak za njihov dobiček so odločilne — kakor že rečeno — dve okolnosti; namreč: koliko izkupijo za svoje produkte in koliko morajo plačati delavcem. — Videli smo, da so poskočile cene najvažnejših gospodarskih predmetov leta 1906. za 69%. Producenti so skupili — pod pogojem, da so prodali leta 1906. ravno toliko blaga, kolikor leta 1905. — 69% več nego pretečeno leto. Če so plačali delavcem ravno toliko, kakor pretečeno leto, tedaj mora iti ta plus (69%) na račun dobička — seveda tudi to pod predpogojem, da se niso izpremenili drugi proizvajalni, prometni in trgovski činitelji toliko, da bi odločilno vplivali na visokost dobička.

Dokazati bi tedaj morali, da se v l. 1906. niso povečali stroški za delavce, oz. proizvajalni stroški sploh za 69%. — Radi nedostatka statističnega materijala je ta dokaz nemogoč. Pač pa se lahko sklepa na visokost proizvajalnih stroškov iz drugih okolnosti. Znano je sicer, da rastejo mezde delavcev od desetletja do desetletja, da še celo od leta do leta. S tem pa ni še rečeno, da bi moral podjetnik izdati za proizvodnjo ravno iste množine produkta vedno več, ampak dognano je znanstveno, da se vedno manjšajo troški za proizvodnjo posamezne jednote, in sicer vsled boljšega, obširnega in popolnejšega strojevja. Zato stane danes proizvodnjo jedne jednote n. pr. 100 kg železa v kljub višjim mezdám mnogo manj kakor pred n. pr. 5 leti. Na splošno se opaža povsod, kjer se rabijo stroji, kon-

stantno relativno zmanjšanje produktivnih stroškov.

Radi tega moramo biti mnenja, da gre na račun dobička proizvajalcev vsaj znaten del 69%nega povejška cen, po katerih so se prodajali najvažnejši gospodarski predmeti glasom Index-Number-a leta 1906.

Z ozirom na številke Index-Number-a smo upravičeni trditi:

1.) cene se znatno izpreminjajo, sedaj rastejo, potem pa padajo, enkrat rapidno, drugokrat le polagoma; in 2.) s tem, da se cene naenkrat rapidno dvignejo, presežejo daleč faktično pomnožitev denarja, ki bi bila potrebna za pokritje pomnoženega dobička.

Doslej sicer še nismo dokazali, da se denarna moč gospodarstva ne more pomnožiti v ravno taki meri in z ravno tako hitrostjo, kakor dobiček, in je tudi — kakor rečeno, — ta statistični dokaz nemogoč, a navesti hočem pozneje činjenice, ki so v tem oziru merodajne.

Povrnimo se k razlagi krize, katero povzroči dobiček, ki ima tendenco hitreje rasti nego množina denarja, ki bi bila potrebna za njegovo kritje. Leta 1906. so poskočile cene predmetov, upoštevanih v Index-Number-u, za 69%. Gospodarska moč prebivalstva je pa poskočila za neznatne odstotke, gotovo pa ne za toliko odstotkov. Vsekakor pa zahtevajo proizvajalci od konzumentov, da jih popolnoma zadovoljijo ter da jim plačajo blago po ceni, kakor so jo prodali. Kje pa vzamejo konsumenti to večjo svoto, ki je potrebna v popolno zadovoljitev producentov, ako se jim ni pomnožila v tem času tudi njihova gospodarska moč za ravno toliko odstotkov? Konsumentom ne preostaja drugega, nego si izposoditi ono večjo svoto. Izposojenje si moramo v našem slučaju predstavljati le na ta način, da zaključijo konzumenti tekoče obratno leto, to je v našem slučaju leto 1906., z dolgom nasproti proizvajalcem. Plačajo jim samo del tega, kar so kupili; ali pa izplačajo proizvajalce, pa se zadolže drugje. Ta dolg se da pri sedanjem gospodarskem sistemu vsaj kolikor toliko konstatirati in sicer na izkazih zavoda, ki izdaja bankovce, to je pri nas v Avstriji na izkazih Avstro-Ogrske banke. Ta banka je eskomptirala menice za sledeče zneske:

Leta 1904	saldo dne 31/12	511	milij. kron	
" 1905	" " "	641	" "	
" 1906	" " 31/10	802	" "	
" 1907	" " "	865	" "	
" 1908	" " "	741	" "	
" 1909	" " 31/12	688	" "	*)

Neprimerno visoko se je povspel saldo eskomptiranja leta 1906. Prej smo konstatirali, da so poskočile cene ravno to leto za največ odstotkov (po Index-Number-u) in ž njimi tudi dobički. Sedaj je rešena zagonetka, kako je neki možno, da so konzumenti v stanu plačati proizvajalcem tako visoke cene, v ktere so vračunani veliki dobički, in da izdajo mnogo več denarja, nego pravzaprav prezentira množina vsakokrat nakupljenih produktov. In v ravno tej možnosti tiči kal krize. (Ni sicer ta okolnost edina, ki omogočuje krizo, pa je najvažnejša.) Zavod, ki izdaja bankovce, daja konsumentom posojila, ker jim ne zadostuje, če hočejo plačati vse blago, ona svota, katero so jim dali proizvajalci tekom produkcije, plus ono svoto, za katero se je pomnožila tekom obratnega leta gospodarska moč.

Naj omenim, da eskomptirani zneski pri bančnem zavodu ne služijo edino-le konsumentom v pokritje dobičkov proizvajalcem, ampak tudi v druge namene. Konstatacija, koliko pripade na ta račun, koliko na prejšnji, bi bilo jako važna, žal, da se to ne da zasledovati.

Vrnimo se k statistiki eskomptiranja menic. Leta 1906. je napravila svota vseh eskomptiranih menic nenavaden korak in radi tega so začeli konzumenti obratno leta 1907. z velikimi dolgovi napram centralnemu zavodu. Kakor smo prej konstatirali, so leta 1907. šle cene sicer ne v istem tempu, kakor prej, a vendar vedno navzgor; tako vidimo tudi, da je najvišji saldo eskomptiranja v letu 1907. večji kakor oni l. 1906., kar je tudi naravno. Kajti radi višjih cen so morali kupovalci eskomptirati menice še v večjih svotah, posebno pa zato, ker jim je že pretečenega leta primanjlo denarja, da bi zadostili prodajalce.

Vendar tudi ta razvoj mora imeti svoje meje in res vidimo, da se je moralo izpremniti razmerje med prodajalci in odjemalci, kakor tudi razvoj eskomptiranja menic. Leta 1906. je poskočil

*) (Vporabil sem saldo-eskompt različnih dnevov posameznih let, ker je saldo teh dnevov najvišji v celem dotičnem letu).

največji eskomptni saldo za 160 milijonov kron nad onega iz leta 1905., a leta 1907. je poskočil le za 60 milijonov kron. Iz tega se vidi, da odjemalci niso bili več voljni plačati prodajalcem relativno vedno enako rastočih cen. In zasledujmo še eno leto dalje: Leta 1908. odjemalci niso bili več voljni plačati prodajalcem relativno vedno enako rastočih cen. In zasledujmo še eno leto dalje: Leta 1908. je znašal največji eskomptni saldo 741 milj. kron, t. j. 124 milijonov manj, nego pretečeno leto. Ravno tako, kakor so preje odjemalci hiteli izposojevati si vedno višje zneske, da bi prodajalcem mogli nuditi višje cene za njihove produkte, tako so sedaj leta 1908. znižali svoje zahteve napram bančnemu zavodu in ž njimi so se znižale tudi cene blaga, t. j. dobiček, katerega so imeli prej prodajalci — proizvajalci. Vse to je razvidno iz Index-Numbers-a.

Povzemimo še enkrat ravnokar opisani razvitek v par besedah: Od leta 1905. do 1907. rastejo cene in ž njimi so dobički vedno večji — to imenujemo konjunkturo; leta 1907. dosežejo svoj vrhunec; sledi suho leto 1908.; cene padejo, dobički se zmanjšajo ali pa celo izginejo, tako da morajo proizvajalci-prodajalci ceneje prodajati, nego jih stane proizvajanje. Ta preobrat imenujemo gospodarsko krizo.

(Konec prihodnjič).

Gradivo.

Iz življenja kranjskega literata.

Priobčil dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

Vrnivši se začetkom l. 1843. v Ljubljano je Kordeš najbrž takoj poizkušal tamkaj dobiti kakšno literarno službo. Vleklo ga je nazaj h »Carniolii«, ki jo je bil Blazniku prodal in ki jo je za njim še vedno urejeval Franz Hermann v. Hermannsthal. A ta list se je nahajal prejkone v slabem položaju, ker se je njega peti letnik končal že s koncem aprila 1843. V drugi polovici tega leta »Carniolia« sploh ni izhajala, Šele s 1. januarjem 1844 je

stopila s šestim letnikom nanovo v življenje, sicer brez navedbe urednika, a jako verjetno je, da jo je bil oživil baš Kordeš. Da je bil on urednik tega zadnjega letnika »Carniolie«, se razvidi iz te okoliščine, da je bil za list pridobil od drja. Crobatha Goldensteinove slike kranjskih narodnih noš, ki jih je imel imenovani ljubljanski odvetnik iz Korytkove zapuščine. K tem slikam je pisal Kordeš, počenši od 1. do 27. številke, pojasnjajoč tekst s slovenskimi izrazi za posamezne dele obleke. Tudi sicer je napisal Kordeš za ta letnik »Carniolie« marsikateri članek. Kakor imamo pravico domnevati, da je Kordeš zadnji letnik tega kranjskega nemškega lista že v prvi polovici leta zopet urejeval, tako zagotovo vemo, da mu je bil v drugi polovici ne samo urednik, ampak tudi — lastnik. Ko je namreč »Carniolia« s koncem l. 1844. definitivno prenehala, je v njeni zadnji številki (105) izšla naslednja »izjava« Blaznikova: »Ker z današnjim listom Carniolia preneha izhajati, si podpisani založnik dovoljuje v svrhu izoginitve vseh nespornostim izjaviti cenjenemu občinstvu: da je bil od začetka drugega tečaja 1844 gospod Kordeš urednik in edini izdajatelj Carniolie, da torej podpisanec izza onega časa ni imel druge udeležbe pri listu, kakor da je za dogovorjeno vsoto oskrboval njega tisek in s to pogodbo odklonil od sebe vsako kakršnokoli obveznost.«

Z začetkom prihodnjega (1845.) leta je dobil Kordeš končno stalno sebi primerno službo. Ljubljanski založnik Kleinmayer mu je izročil uredništvo uradne »Laibacher Zeitung« in njene literarne priloge »Illyrisches Blatt«. Njegovo ime sicer ni stalo na čelu nobenega lista, ker takratna cenzura pri uradnih listih tega najbrž ni dovoljevala. Tudi člankov ni podpisoval; sicer pa je obstajala zlasti vsebina »Laibacherice« povečini iz ponatiskov novic, vzeti iz centralnih uradnih in oficioznih organov. V »Ilirskem listu« se semtertja vendar najde njegovo ime. Tako je n. pr. v številki 27. literarne priloge l. 1844. s polnim imenom popisal znano slavnost 25letnega županovanja ljubljanskega župana Hradeckega na strelišču in v popisu natisnil svojo nemško pesem na čast slavljenca, ki se je pri svečanosti prednašala obenem z znano Prešernovo slovensko slavilko.

V tej anonimni vladni senci je životaril Kordeš do marčevih dni l. 1848. Samo v »Ilirskem listu« je smel z imenom pisati nedolžne novelice in obširna poročila o ljubljanskih nemških gledaliških predstavah ter peti priložnostne pesmi v čast raznim,

v Ljubljano zašlim nemškimi obskurnimi umetnikom, igralcem, pevcem in sviračem. O kakšni slovenski predstavi v Ljubljani še ni bilo sluha ne duha. A po deželi so se že začeli oglašati plahi koraki slovenske Talije. V zimi 1847/48 so priredili novomeški diletanti neko slovensko predstavo. Tako na skrivnem in brez vseh poročil. Pogumnejši so bili Vipavci. Dne 23. febr. 1848 je poslal Kordešu neki M. iz vipavskega Št. Vida dopis, ki ga je Kordeš objavil v 18. številki »Ilirskega lista«: »Linhartovo dvo-dejansko komedijo ‚Shupanova Mizka‘ so uprizorili preteklo nedeljo v Vipavi drugič ob veliki udeležbi gledalcev; za prihodnjič so nam obljubili gospodje diletanti, ki so igrali tudi že več Kotzebuejevih iger, uprizoriti igro ‚Matizhek se sheni‘.« Kordeš je natisnil ta dopis brez vsake opombe od svoje strani.

V tem je izbruhnila na Dunaju marčna revolucija. V prihodnji številki »Ilirskega lista« z dne 18. marca je natisnil Kordeš na prvem mestu z debelimi črkami pesem nekega Augusta Dorfa, začenjajočo se:

„Deutschland! Deutschland! deine Eichen
Hielten Stand zu jeder Frist;
Endlich einmal soll sich zeigen,
Ob du ähnlich ihnen bist.“

A v prihodnji številki istega lista z dne 21. marca se je Kordeš prvič podpisal pod list kot njega urednik in priobčil v njej iz »Wandererja« Franklovo slavilko v čast dunajski vseučiliški mladini. V sledeči številki z dne 24. marca je ponatisnil iz »Gegenwart« grofa Karla Vetterja »Gruss an Anastasius Grün«. V nadaljnji številki z dne 1. aprila je sam s polnim imenom povil: »Märzveilchen. Dargebracht dem berühmten Freiheits-sänger Krains, Anastasius Grün«, kjer pravi:

„Den Censoren . . .

Ist die plumpe Hand erlahmet — und der Röthel brach entzwei,
Uns're Fesseln sind gefallen und das deutsche Wort ist frei.“

Tu se je Kordeš še nekoliko čutil za Nemca. A obenem se je ob navdušenju za nemško svobodo začela v njem oglašati tudi že slovenska narodnost. Jako značilno za psihologijo takratnih slovenskih narodnjakov je v isti številki (27.) odprl predal »Signale der Gegenwart« in precej v prvem pisal: »Čehi so zahtevali in od cesarja že zagotovilo dobili, da smejo vsa mesta v svoji deželi namestiti z d o m a č i n i, v prošnji Hrvatov stoji tudi ta točka na vidnem mestu. Kaj naj to pomeni za K r a n j -

s k o? Čehi so Slovani, Hrvati so Slovani. — Ali se ne bi Kranjci kot nič manj vrli Slovani v tem oziru imenovanima rodovoma pridružili in postali tretji v zvezi? Kaj?« A vkljub temu je dopustil, da je v 29. šte. z dne 8. apr. neki Del Cott grozil pred Rusi in proslavljal Nemčijo:

„Mein deutsches Vaterland! jetzt sammle deine Sinne,
Der Augenblick ist da, so gross, entscheidend gross, —
Schon morgen kannst du steh'n auf deines Weltruhms Zinne,
Schon morgen kann Dir dräu'n der nordische Koloss.“

V šte. 30. se je Kordeš s svojih »Signalih« zgražal nad papežem, češ, da blagoslavlja bandera italijanskih upornikov, ki gredo v boj »zoper apostolsko veličanstvo« (našega cesarja), in je pisal: »Ich enthalte mich eines bestimmten Urtheils, aber centnerschwer fällt es mir und gewiss jedem biedern Deutschen auf die Brust, wenn er hierüber nachdenkt.«

Že Apih je konstatiral v svoji znani monografiji,¹⁾ kako je v takratnih Slovencih poleg splošnega navdušenja za zedinjeno Nemčijo v neki nejasni slogi čisto mirno tlelo slovensko narodno čuvstvo. V tem oziru je Kordeš klasičen primer. Diferenciacijo je prinesel v ta čuvstveni kaos boj za zastave. V 31. šte. je objavil »Ilirski list« dopis iz Kamnika, da je tam dne 12. apr. narodna straža med streljanjem topičev in godbo, ob entuziastičnem petju cesarske pesmi na Malem gradu razobesila — »die deutsche Fahne«. Že dne 5. apr. pa bi bila morala tudi ljubljanska narodna straža na gradu razviti zastavo. Tu pa ni šlo tako lahko z nemško trobojnico. Slovenska mladina kranjskega glavnega mesta je bila namreč že toliko zavedna, da je zahtevala tudi slovensko zastavo. Iz tega je nastala afera, v kateri se je imenovalo tudi Kordeševo ime. Eden izmed slovenskih mladih entuziastov je priobčil dne 9. apr. v uradni — »Wiener Zeitung« dopis iz Ljubljane, v katerem je izvajal: Sebična politika, ki je ločila narode, da je mogla gospodovati nad njimi, je povzročila v vseh provincah nepopravljivo pogibelj, v nobeni pa večje nego na Kranjskem. Slovensko ljudstvo je ponižala na stališče živinčeta, ki hvaležno sprejema krmu iz roke poganjača, kateri ga poljubno gomi, rabi in uživa. Birokratsko uradništvo, ki si ni nikjer nakopalo tolikega sovraštva ljudstva kakor tukaj, je bilo tej politiki poslušno orodje in je že v kali dušilo vsak

¹⁾ Slovenci in 1818. leto. V Lj. 1888, str. 74.

duševni gubljal narodnega stremljenja, naj je imel še tako nedolžno in plemenito tendenco. In če so ti nečloveški služabniki prokletega malika dosegli svoj sramotni namen, so dobivali obilno plačo v hitrem avanziranju, zvenečih naslovih itd. Tako je bilo na Kranjskem in tako je še sedaj. Ko je z večno spominskim aktom ljubezni dobrotni monarh svojim podložnikom daroval svobodo, gotovo niso bila srca nobenega naroda polna iskrenejše hvale kakor srca Slovencev. Zakaj odslej jim bo dovoljeno, govoriti njih jezik, čitati ga, razumeti in v njem peti njih pesmi. Svojemu patriotičnemu mišljenju so hoteli dati duška s tem, da se nameravali v Ljubljani razobesiti domorodno zastavo poleg avstrijske. Dvorni svetnik, grof Hohenwart, podpiran od tujih protinarodnih življev, je nasprotoval; ob njegovih aristokratsko-birokatičnih besedah se je razbila lepa namera. Uredništvo *illirskoga lista*, ki je predolgo teptalo domorodne interese z nogami in ki uporablja pridevnik *Illirisk'* kot ironijo, ni hotelo prinesiti tozadevnega, v humanem duhu pisanega članka. Naj bi se že namestila mesta, zasedena od nevrednežev, z možmi, ki ljudstvo razumejo in v njega duhu delati hočejo, preden se razlije z nesrečo preteči oblak.«¹⁾

Z ozirom na ta dopis je prinesla »Ljubljančanka« dva odgovora v soboto dne 15. aprila. V prvem je odgovarjal komandant ljubljanske narodne straže Jos. Sühnl, da je sestavek v »Dunajčanki« samo izrodek mladostne nepremišljenosti. Dne 5. apr. da so se bili res zbrali člani narodne straže v mestni posvetovalnici. Med zborovanjem je bil naenkrat odpoklican županove posle oskrbujoči svetnik Guttman iz dvorane, kamor se je skoro nato vrnil z nekim mladeničem, odposlancem nekih mladih ljudi. Ta je predlagal, da naj se na gradu poleg avstrijske zastave razobesi tudi narodna kranjska. Ker je bil na drugi dan napovedan deželni zbor in se je bilo bati, da bi se kmetje ne vznemirili, ako bi videli nad mestom zastavo, so bili vsi zato, da se naj razobešanje opusti. Dvor. svetnik Hohenwart, sam član nar. straže, je rekel, da nosimo narodno zastavo vsi v prsih. Zato se trobojnica takrat še ni razobesila, pač pa dva dni pozneje, ko je nar. straža razvila na gradu veliko nemško trobojnico z narodnimi barvami v srčni sredini. — K temu odgovoru je pristavil urednik Kordeš od

¹⁾ Abend-Beilage zur Wiener Zeitung, 1848, Nr. 9. — Tega dopisa ni poznal Apih, menda ker so eksemplari s to številko skrajno redki.

svoje strani, da se mu pač ni treba braniti zaradi očitanja: da je domovinske interese že dolgo z nogami teptal, in nadaljuje: Moje neprestano literarno delovanje od l. 1838. pa do danes (s presledkom samo treh let) in priznanje mojih rojakov na celem Kranjskem me tako glasno priporočata kot čisto narodnega Kranjca, da sem pripravljen sprejeti v list zavrnitev te moje izjave od vsakega poštenjaka. V ostalem morem pa reči, da ni bil kmalu kdo večji mučenik za slovanske narodne interese na Kranjskem kakor jaz, »da mir unter der horriblen Censurgeissel des vorrigen Chefs unserer Landesstelle auf dessen ausdrücklichen Befehl sogar ganz unschuldige, in allen andern Blättern veröffentlichte Berichte über die slavische Beseda in Wien, so wie alle mir hierüber aus Wien direct zugekommenen Correspondenzen, ja sogar Theaterberichte über das Gefallen der slavischen Nationallieder auf unserer Bühne vom Censor unerbitlich gestrichen werden mussten!!!«

Absolutistična, germanizatorična vlada predmarca je bila strmoglavljena. Kakor na Dunaju in po vsej Avstriji so se tudi po Kranjskem prirejale demonstracije proti starim birokratom v obliki mačje godbe. Zoper te ekscese je objavil dr. Bleiweis članek v »Ilirskem listu« pod naslovom »Katzenmuzik — oder Theatermusik?« Na to vprašanje odgovarja voditelj Slovencev: Jaz mislim, da gledališka godba. Ne gleda na to, da so mačje godbe nedostojen pocesni škandal, one so tudi slaba, že obrabljena šala, ki od daleč post festum šepa za dunajskimi burkami. In potem, kako je to, da se sedaj, ko se sliši toliko rezonirati zoper vse, kar je nemško, da se vprav pri tem škandalu, ki je tudi izposojen od »pomahalne nemške glave«, ne dela izjema? Bolj na mestu bi bilo sedaj, prirediti predstavo slovenskih pesmi v obliki koncerta, ali pa uprizoriti kakšne slovenske komedije, za kar nam v resnici ne manjka moči. Ljubljancanom bi se s tem napravili prijetni večeri, kakor se je to storilo v pretekli zimi v Novem mestu in v Vipavi s toliko pohvalo. Bil je čas, ko smo si takih predstav živo želeli — pa vse naše hrepenenje in prizadevanje je bilo brezuspešno; bil je celo zločin hoteti ostvariti tako željo po javni produkciji domorodnih pesmi. Ta čas je — hvala bogu! — sedaj minul. Sedaj smemo peti naše lepe pesmi; zakaj se torej ne priredi koncert, uprizori kakšna igra? Gospoda stanovi bodo v to gotovo radovoljno prepustili gledališče, in ako se bržčas obilni dohodki obrnejo za kakšen koristen namen, se

bosta obenem dosegla dva namena. — K tem Bleiweisovim besedam je pripomnil urednik Kordeš: »Podpisanec bi vedel veliko povedati o tem (preganjanju slovenske besede v javnosti od strani vladnih organov), sed exempla sunt odiosa. On sam je nameraval v vsej resnobi organizirati kranjsko igralsko skupino in je dal že v ta namen pokranjčiti dve Kotzebuejevi igri na zelo srečen in naroden način; pa kako so ga odpravili, ko je prišel na višjem mestu z načrtom na dan!!! Bog sveti, da so ga po taki prošnji še pustili na svobodi.«

Dne 13. maja 1848 je javil Kordešev »Ilirski list«, da se je v Vipavi zopet igrala slovenska komedija in sicer Garrick-Smoletov »Varh«. ¹⁾

Dne 20. aprila se je ustanovilo dunajsko politično društvo »Slovenija«, dne 25. aprila ljubljanski »Slovenski zbor«, ²⁾ ki je pričel ostvarjati Bleiweisov predlog glede slovenskih javnih prireditev. Dne 10. marca je naznanil Bleiweis v »Novicah«, da se bodo pod vodstvom »slov. zbora« v ljubljanskem gledališču uprizarjale slovenske pesmi in igre. V isti številki »Novic« je javil tajnik tega društva Malavašič, da se bo v korist dijakov igrala dne 30. maja po njem nalašč v ta namen spisana igra »Nekedaj in zdaj«. V tej igri je Malavašič najbrž hotel pokazati triumf slovenske stvari nad prejšnjim nemčujočim sistemom na Kranjskem. Toda ta igra se ni predstavljala. Vzroka se je najbrž doteknil Bleiweis v »Novicah« dne 31. maja, ko je pisal, da je namen ljubljanskega slov. zbora jezikoslovje, ne pa politika. Malavašič je bil nekoliko užaljen in je priobčil dne 23. maja v »Ilirskem listu« izjavo, v kateri pravi, da so ga najnovejši razvitek stvari in vedno ostrejša razmere v naši domovini nagnile, da je že naznanjeno igro »Nekedaj in zdaj« odtegnil uprizoritvi, to tembolj, ker je slovenski zbor po dvojni naznanitvi igre v javnih listih protestiral, da bi se igrala ta veseloigra v njegovem imenu. Da pa ostane zvest svoji obljudi, naznanja, da bo še tekom istega meseca končal in pustil uprizoriti narodnim razmeram primerno igro s petjem pod naslovom »Edinost«. Obenem javlja, da iz subjektivnih razlogov izstopa iz slovenskega zbora. Nova igra je bila po vsej verjetnosti sestavljena v Nemcem prijaznejšem spravljivem tonu, kakor kaže njen naslov.

¹⁾ O vseh teh predstavah ne vé nič Trstonjakova sicer skrbno sestavljena monografija »Slovensko gledališče. V Lj. 1892.«

²⁾ Apih, o. c. 119, 133.

A tudi ta druga obljubljená Malovašičeva igra se ni igrala. Pri prvi besedi slovenskega zbora dne 30. maja so se pele samo pesmi, pri drugi dne 19. junija istotako, šele 8. julija je slov. zbor uprizoril prvo dramatično predstavo in sicer Linhartovo »Županovo Micko«. O prvem koncertu je poročal Kordeš v svojem listu dne 3. junija med drugim: »Res je sicer, da nas rojene Slovane na poseben način očarjajo čudovito lepe narodne melodije ž njih mehkim, prožnim slovanskim besedilom, katerih javno uprizarjanje je bilo pred marčnimi dnevi strogo prepovedano; res pa je tudi, da je treba iskati vzroka ogromni pohvali najprej v posrečenem proizvajanju vrlih, visokonadarjenih slovanskih diletantov, ki so končno smeli v materinem jeziku deklamirati in javno peti otožno lepe melodije domače zemlje«. — O dramatični predstavi dne 8. julija je pisal v uvodu svojega poročila Kordeš v »Mlirskem listu« pod naslovom »Slavisches Theater in Laibach«: »K-a-j?? slo-slovansko — kakor se reče: čisto slovansko gledališče v Ljubljani, v glavnem mestu Kranjske!? — Nemogoče! Nezaslišano! tako bo mogoče vzkliknil kakšen kitast sonačelnik kakšnega sedaj imaginarnega dvornega urada na Dunaju, ako mu pride ta list pred oči. Da, gospod, slovansko, popolnoma slovansko gledališče, in ljubljanski grad se ne maje od zgražanja, azurni nebesni svod je še vedno tako sinji, in blisek plašečega panslavizma še vedno ni treščil hreščeč in vničuječ dolí na našo pokojno, mirno deželo. — Resnično! samo s škripanjem zob more človek misliti, da so se trpeli že več let v Pragi, Lvovu, Zagrebu in (če se ne motim) tudi v Zadru stalni slovanski odri, v Ljubljani pa se niti diletanti niso smeli predrzniti, prositi za uprizoritev kakšne slovanske igre: v zadnjih letih nismo smeli niti v gledaliških kritikah omeniti, da se je semterja vložena slovanska pesem pela in aplavdirala! — Samo na Kranjskem, ki je — enako oddaljeno od plazečega servilizma kakor od anarhičnih simpatij — izza preobrata državnih razmer z jasnim pogledom spoznalo, da je predvsem potrebna mirna preudarnost — samo na Kranjskem, ki se je pri vsem vretju kroginkrog doslej morebiti najbolj častno vedlo, so hoteli izvestni visoko nošeni vohunski nosovi na vsak način vohati ognjišče strašečega fantoma: p a n s l a v i z m a. Odtod tolikoletno zaslužnjevanje vsakega pravega povzdiga našega materinega jezika, odtod zatiranje njega nadaljnje izobrazbe, čemur je morala neobhodno slediti stagnacija naše lepe domo-

vinske književnosti, in tako se je sušila vsaka mlada, sveža, nadepolna vejica takoj v kali preden je začela brsteti! O, leta 1841—1848 se v tem oziru posebno odlikujejo!»

To in tako Kordeševo zavzemanje za slovenščino je dr. Bleiweis javno pohvalil, pišoč o njem v »Novicah« dne 11. oktobra: »... gosp. Kordež, vrednik nemških Ljubljanskih Novic... se je lepo vnel za našo slovensko narodnost.«

Dne 22. nov. je priredil slovenski zbor predstavo »Tatu v mlinu« ter »Čeha in Nemca«. O uprizoritvi je Kordeš zopet pisal z navdušenjem dne 25. novembra: »Predstava je bila sprejeta z vsestransko najživahnejšo pohvalo, in težko bodo prostori našega gledališča kmalu zopet v vseh delih tako odmevali od pohvale, kakor ob tem večeru; dokaz, da je Ljubljana v resnici slovansko mesto.«

Dne 28. nov. 1848 je Kordeš prvi sprožil idejo stalnega slovenskega gledališča. Storil je to v članku »Slovenisches NationalTheater«. ¹⁾ V njem je izvajal: Časi, ko je bila ideja ljudskega izobraževanja potom gledaliških predstav na Kranjskem strogo prepovedana, so hvala bogu minili. Čehi, Ogri, Hrvati in tudi avstrijski Poljaki so bili srečnejši. Imeli so narodne odre in jih smeli imeti, medtem ko se je v ljublj. stanovskem gledališču dovoljevalo v zadnjih letih samo z veliko težavo kvečjemu proizvajanje kakšnih slovanskih pesmic, a o entuziastični pohvali, ki so jo doživljale, se ni smelo pisati. Ta hlapčevski, narodnosti sovražni čas je minul. Ker pa pri splošnem napredku slovenskega jezika ne sme poleg literature zaostajati dramatična umetnost, je postal tudi narodni oder potreben, kakor ga že dolgo imajo naši slovanski bratje v imenovanih deželah. Slovensko narodno gledališče, ki ga bo narod brezdvomno z veseljem pozdravil in sprejel, pa potrebuje stalnih domorodnih igralcev, ki naj se izključno posvete umetnosti. Diletantje so samo za začetek. Naj se rodoljubi s tem predmetom pečajo. Saj ni treba takoj misliti na stavbo narodnega gledališča, za enkrat se bo moglo igrati skupaj z nemškimi igralci. Pisec je uverjen, da se bo ta njegova ideja prej ali slej realizirala.

Konkretnih predlogov za ostvaritev te ideje Kordeš tapot še ni stavil. Izkušal pa je tudi zunaj slovenskega zbora pospeševati slovensko dramatično umetnost v Ljubljani. Toda poizkus se ni

¹⁾ Illyrisches Blatt, 1848, štev. 9.

obnesel dobro. V zgoraj citirani številki »Ilir. lista« je objavil »zanimivo benefično naznanilo«. V njem je ljubljanskemu občinstvu javljal, da bo igrala nemška igralka Albertina Grosse dne 2. dec. ob svoji benefici poleg nemške Bauernfeldove »Gross-jährig« tudi novo slovensko veseloigro s petjem »Zmešnjava čez zmešnjavo«, ki jo je po Kotzebuejevi »Die Zerstreuten« priredil Jos. Babnigg. Sodelovali bodo igralki na ljubo čisto novi diletantje. — Da ta prireditev ni imela nobene osti zoper dramatično prizadevanje slov. zbora, se razvidi iz tega, da so »Novice« prihodnji dan vabile k posetu uprizoritve: »Prihodnjo saboto je spet nova slovenska igra v Ljubljanskim gledišču napovedana. Gosp. Kordeš, ki se je za domorodne reči lepo vnel, jo je na noge spravil; gosp. Babnik jo je svobodno iz nemškiga prestavil in našim sedanjim okoljšinam primeril... Pa bo le gledišče spet polno!«

A ta Babniggova prireditev je vodilne slov. kroge tako razočarala, da je iz uprizoritve nastala naravnost afera. Poročilo o predstavi je napisal v »Novice« sam dr. Bleiweis dne 6. decembra. V njem pravi, da je z velikim veseljem šel v gledališče, pa žalostnega srca in nejevoljen ga je zapustil. »S takimi nespodobnimi igrami, ki še Nestrojevo klafanje stokrat prekosijo, se ne pomaga slovenski reči na noge, marveč jo pahne v brezno nazaj... Nam le to v glavo ne gré, kako de gosp. Kordež, ki je že marsiktero dobro glediščno kritiko pisal, ni koj spoznal, de se taka komedija ne sme na gledišču prikazati... Igre slovenskiga društva niso clo v nobeni zvezi s takimi in enakimi komedijami.« Bleiweis pravi, da bi si skoraj prejšnjo cenzuro želel nazaj.

Proti tej igri je nastopilo tudi slovensko društvo z oficialno izjavo v »Ilir. listu« dne 12. decembra: Društvo je že takoj v začetku posvetilo dram. umetnosti kot sredstvu narodnega razvoja obilo pozornosti. Prirejalo je predstave in navajalo prelagatelje, da bi prirejali zlasti slovanske igre, dokler se tudi na tem polju ne zbudé samostojni talentje. Z veseljem je začulo, da hoče tudi neka druga diletantska družba neodvisno od društva prirediti slovensko predstavo. Res se je dne 4. t. m. igrala »Zmešnjava čez zmešnjavo«. Društvo ne mara niti od daleč kritizirati uprizoritve, toda kot ustanovitelj in prirodni zaščitnik razcvetajočega se slovenskega gledališča čuti svojo dolžnost, javno obsoditi povsem ponesrečeni igrokaz, ki je »pogrešen v osnovi, podel in polten v izvedbi, trivialen in poln napak v je-

ziku.« Končno se Babnigg sumniči, da je hotel tozadevno delovanje društva spraviti v slabo ime. — V isti številki odgovarja društvu pisec Babnigg in pravi, da društvo ni navedlo niti enega dokaza za svoje trditve. Laži, jezuitsko pobožnjaštvo in cepec niso dokazi. Izstopa iz društva. — Urednik Kordeš se v svoji sodbi pridružuje Babniggu in trdi, da je igra prirejena natančno po Kotzebuejevih »Die Zerstreuten«, ki so se v nemškem jeziku igrali že večkrat še pod prejšnjo cenzuro. Trivialnosti in umažanosti, ki se je o njih že več dni pred predstavo govorilo po mestu, je on zastonj iskal v igri. »Zgrbančene tricijalke« je večina tako razumela, kakor treba. Samo »svinja« je trivialen izraz, a iz kmetiških ust razumljiv. Tudi jeziku ni nihče nameraval delati sile. Šlo je samo za to, da se priredi Slovincem zabaven večer.

Odslej ta Kordešova diletantska družba ni več nastopila. V prihodnjem letu 1849. je priredilo tri slovenske predstave slovensko društvo samo.

(Konec prih.)

Pregledi in referati.

Slovstvo.

Iz slovenskega slovstva.

V času, ko tarnajo uredniki naših leposlovnih listov, da nimajo dovolj primerne in dobre beletrije in ko naša Matica s trudom nabira ono originalno leposlovje, ki je pri nji potrebno, da se ohrani tradicionalna pestrost in mnogovrstnost publikacij in da se število članov vzdrži na primerni višini — v tem času torej, ki je blagoslovljen tudi s tem, da ima več kritikov, ko pisatelj, nas je podjeten založnik presenetil, in še celo prijetno, s tem, da je začel izdajati kar celo „biblioteko spisov pisateljev sedanje dobe“. Njegov mnogoobetajoči — recimo „cirkular“ (o njem bo več govora niže) — sicer ne pove jasno, ali so v to zbirko določeni tudi prevodi „pisateljev sedanje do-

be;“ lepe nade pa nam zbuja s tem, da je zbirko otvoril z domačim pisateljem, novo močjo, od katerega obljublja kar tri knjige naenkrat. Prva je že izšla¹⁾. V nji je izdal mlad pisatelj, ki se je dotlej „uril“ v provincialnem kalendarju starega tipa in v kolonah provincialnega časopisja, štirinajst, deloma že objavljenih, črtic in novel. Vkljub tej razdrobljenosti pa spaja vse te črtice enoten ton, ki izhaja iz istega izvora; knjiga sama je samo prvi del trilogije „Naša vas“. S tem sta ji fundament in obliče določena; končno sodbo o tem prvem delu pa bomo ravno vsled tega lahko izrekli šele tedaj,

¹⁾ Anton Novačan. Naša vas. I. del. (Biblioteka pisateljev sedanje dobe. I. zvezek). V Ljubljani 1912. Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. — Cena 3 K.

ko bodo vse tri knjige v naših rokah. Kaj ga je priganjalo k spisovanju in opisovanju „naše vasi“, pove pisatelj kar v začetku, v posvetilnem pismu dragemu prijatelju. Prekipevajoče bogastvo mlade duše, ki hodi „s tisoč naklepi, željami, sanjami tisoč in več“, ona latentna potencia mladega človeka, ki preprostega slovenskega fanta prisili, da zavriska iz polnih prs, impulzivnost, ki ga prepodi po vsej škali od najintimnejše nežnosti do največje surovosti, iz teh virov je priklopela „naša vas“. Taka impulzivnost želi pri pisatelju, ki ima širše obzorje, seveda tudi širšega delokroga. Toda Novačan, ki je sanjal ne samo o našem svetu (za katerega bi ne bila dovolj en Samson in ena oslova čeljust), ampak tudi „o prokleti jugoslovanski beračiji“, se je za sedaj ustavil doma v naši vasi, pa si jo ogledal in jo preštudiral, da spozna in pokaže ta najprimitivnejši večji javni element, iz katerega je sestavljen naš „svet“. V prvi skici „Naša vas“ je opisal na kratko zgodovino naše vasi, ob enem nekak program svojega literarnega dela. To je dolga panorama slik, grobo nametanih na popir; par stoletij naslika pisatelj na nekotikih straneh, mestoma po znanih vzorih, drugje zopet s samostojno koncepcijo in zadivljajočo virtuoznostjo. Tako je iz kombinacije tujega (posebno v obliki) in lastnega nastala kompozicija, ki kaže prekipevajoče bogastvo problemov in sujetov, na njih pa samostojno in smelo gesto pisca, ki bi mu storil krivico, če bi ga klasificiral kot „mного obetajočega začetnika“. Ta prva „škica“ je program, ob katerem se človek boji, da je pisec v njem povedal vse, kar je vedel o naši vasi, po katerem se s skrbjo loti sledečih škie in skeptično razmišlja, ali ni pisec že prvi škici prve knjige toliko potrošil, da ne bo več gradiva za dvojce nadaljnih. Ta skrb pa je ob prvi knjigi neupravičena. Nova-

čan je v svoji vasi — kjer ga ne zanimajo samo ljudje, ampak tudi priroda — našel dovolj gradiva. Najbolj so ga zanimale revolucionarne nature, „široko, kmetsko veličanstvo“, ateisti in spokorniki, mladi ženin in stara kmečka grča. Pokazal je del tega, jako pester in živ, kako „živijo naše vasi. Pijejo in kolnejo, grešijo in molijo po svoje, in Bog ima svoje dopadenje nad njimi“. Ima ga tudi Novačan, a pri tem preprostem „dopadenju“ ni ostal. Kar prva črtica za programsko „Našo vasjo“ — „Misel“, kaže, da gre njegovo opazovanje dalje in globlje. Ni mu samo za to, da bi pokazal, kaka je naša vas danes in kateri so elementi njenega postanka, mnogo bolj mu je pri srcu vse ono mnogoobrazno gibanje n o v i h sil, ki se pojavljajo v naših vaseh in ki jim določajo bodočnost. To je njegova velika skrb, ki zveni že v uvodu, v posvetilnem pismu.

S to prvo knjigo sta založnika zelo srečno začela zbirko „pisateljev sedanje dobe“. Če se bo Novačan enkrat ugnal, bo našel svoj štil in postal po pravici „pisatelj sedanje dobe“. Njegova sočna impulzivnost je protest proti nepodnemu fatalizmu naše dobe; njegovo bistro opazovanje in samostojno izražanje pa mu bo že počasi pomoglo do tega, da se bo otresel vsega, kar se danes na njem še precej očitno opaža kot tuje, načetano, literarno. Da njegovo zanimanje za „našo vas“ ni niti folkloška kaprica, niti literarna manira, to se na njegovem delu opazi jasno dovolj. In to nam je lahko zagotovilo in jamstvo njegove pisateljske bodočnosti.

Še par besed na naslov založnikov. V svojem oglasu pravita, da ne bosta „ščedila ne stroškov ne truda, da tudi v knjižnotehničnem oziru najskrbneje opremiva posamezne zvezke te biblioteke“ in obljubljata „krasno opremo“. Človek

je po teh besedah precej razočaran, če si pogleda sliko (Antona Koželja?) na ovitku. Taka slika na ovitku ima pomen in zmisel samo za knjigotržca (reklama v izložbenem oknu!) in za drugega nikogar. V tem slučaju pa bi morala biti boljša. — Ob enem s to knjigo smo dobili Slovenci še eno knjigotržno novost. Nemci pravijo tej stvari „Waschzettel“, mi za njo nimamo besede (in nam tega ne bo niti žal). Za tiste kupce in ljubitelje knjig, ki te vrste — ne ravno čiste in dostojne! — knjigotrške reklame ne poznajo, nekoliko pojasnila. Založnik priloži vsakemu recenzijškemu eksemplaru, ki ga pošlje kakemu uredništvu, „Waschzettel“, list na katerem je že natisnjena „ocena“ v recenzijo poslanega dela; založnik jo napiše ali sam, ali pa mu jo napiše kak njegov literaren uslužbenec. Urednik postavi knjigo v svojo biblioteko, Waschzettel pa pošlje v tiskarno. Tako izide ocena, o kateri misli publika, da je samostojna, pa je le založnikova reklama. Tako se je zgodilo — pri nas menda prvokrat! — tudi ob času, ko je izšla ta knjiga. Pri nas pa tega res ne potrebujemo. Saj mora biti že poseben literaren bacek, kdor se ne začudi, ko čita na en dan kar v treh, štirih listih doslovn enake pohvalne ocene istega dela. Mnogo tudi ne morejo koristiti, ker je pri nas kontrola zelo lahka in lahko kar s prstom pokažemo na vsak slučaj take založniške samohvale. Poleg tega pa ta dva založnika takih praktik v resnici ne potrebuje; naj jih prepustita Pesku in njegovemu „Ilustrovanemu tedniku“! In če že mislita, da ne gre brez Waschzettlov, — vsaj onim knjigam, ki so določene za recenzenta „Vede“, jih naj ne prilagata!

* * *

Precej sorodna po svoji vsebini je Novačanovi knjigi Ganglo-

va*). Tudi Gangl je začel opisovati svoje rojake; ta knjiga je prva. Posvečena je „Prijateljem mladosti, tovarišem veselja, bratom dela in naporov“. Človek, ki ne pozna „belih rojakov“ drugače kot iz knjige, vzame Ganglovo knjigo z zanimanjem v roke, da bi izvedel kaj več o njih. Pa ne izve mnogo, razen tega, da pijo in se ljubijo. Prva povest, „Upanje“, je strašno sentimentalna in sladka; nje genljivost se kaže v celem štilu in celo v takih podrobnostih, kakor je otročje precijozni „kosček“ (str. 19. — Nahajam ga tudi še na str. 59 in 50). Kjer ne gre povest naravno naprej, si Gangl preprosto pomaga: „Razmere pa so hotele...“ in te nedolžne „razmere“ zakrivijo vso nesrečo. Kako očividno šablonsko zgrajene in umetno skombinirane so njegove peripetije, to se vidi posebno na strani 190—1. Človek se pri čitanju ne more iznebiti raznih medklicov. „Med dobrimi znanci“ čita, pa se z žalostjo spomija divne Aškerčeve bajke o treh sodih, na str. 91 bere, da „ima veliko moč, kdor ima cvetoča lica in je tenak in gibek v ledjih“, pa se spomni Feliciena Ropsa in njegove skice „Diaboli virtus in lombis“ — na str. 115 bere Ganglov opis od trtne uši opustošenega vinograda in maje z glavo: Ali Gangl res misli, da je trtna uš kak črv, li „preluknja“ trs kakor jabolko ali les? Vmes je dovolj tragike, ki je tako neverjetna, da je smešna; prim. samo „starko“ na str. 68 in 73 ali na str. 134 tisti famozni konec „Mare“, sicer najboljše stvari v celi zbirki. Janez Dolec se vrne nenadoma iz Amerike in zakolje brata Marka, ki ga zasači pri svoji ženi. Še tisto noč se javi orožnikom. Pa ne pove, kakor bi se spodobilo, „brata sem zaklal“, ampak z viso-

*) Beli rojaki. Spisal Engelbert Gangl. I. Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1911. 224 str. — Cena 2 K 50 v., vez. 3 K, po pošti 26 v. več.

kega koturna zadeklamira in za-
poje: „Jaz sem, Janez Dolec! V
rokah imam še nož, ki je vroč od
bratove krvi“. Neokusno banalnost,
ki je brez primere, je zagrešil na
str. 223. Ali ne čuti, da „manšete“
(ovratniki, kravate, ruče in onuče
in take stvari) nikakor ne gredo v
simbolično sliko, v kateri se „skozi
čipkasto odelo... sveti belota ki-
pečih prsi“! (Takah le belih in ki-
pečih prsi in grudi je v tej knjigi
skoro več ko v sultanovem hare-
mu!) Ganglova dikcija je gladka in
tekoča, a nepristna, malo njegova.
Kako bi sicer pri njem njegov oče
rekel grobarju Božakovcu stavek,
ki se da kar zapisati v štiri vrste
sanjavo sentimentalne kitiče:

Pri sosedu
svetem Roku,
mi izkoplješ
dom tesan!“

I. t. d. i. t. d. Knjiga nosi številko
„I.“ Pa je popolnoma dovolj, na-
daljevanja ni treba! Ali moramo
res imeti toliko literature, ki je li-
teratura samo „à faute de mieux“?

Vežani izvodi so vezani —
zaradi „belih“ rojakov — v belo
platno, najbolj nepraktična barva,
ki jo je bilo mogoče izbrati. —
Na naslovni strani je pokazala tis-
karna svoj tiskarski znak, ki pa je
tak, da je o njem škoda govoriti.
Dovolj je, če s prstom pokažemo
nanj.

Jož. A. Glonar.

Današnji dan ruske poezije.

Pod tem naslovom je napisal
v julijski številki „Ruske misli“ Va-
lerij Brjusov pregled modernih
ruskih poetov, ki so v pretekli zimi
izdali po kakšno knjigo. Ta kri-
tični obzor je toliko bolj zanimiv,
ker je Brjusov sam danes brez-
dvomno vodilna moč na ruskem
Parnasu. On in njegova najnovejša
zbirka verzov „Zrcalo senc“ bi mo-
rala praznoprav stati na čelu tega
obzora. Brjusov je za rusko poezijo

tako velikega pomena, kakor sta za
zapradoevropsko Dehmel in
Verhaeren; najbrže pa še več-
jega: zakaj tadva sta pri vsej njeni
velikosti še vedno dionizijska tipa,
pionirja novih cest in argonavta
novih zemelj za kraljestvo poezije,
ki sta ga našla ob svojem nastopu
premajhnega. Onadva sta morda
poslednja velika modernista, zastop-
nika stremjenja, ki je šlo v po-
drobnosti, v ekskluzivnosti, v apart-
nosti v obliki in vsebini z name-
nom, da pridobi poeziji nov obseg.
V Brjusovu se čutijo ta moderna,
takorekoč specialistična stremjenja
samo še v osnovi, v njegovi mo-
gočni bazi, na kateri se dviga liki
orjaška apolinična postava, da za-
okroži preko poetičnega obzorja
zopet mavrico — klasične umet-
nosti. Dosedaj v divjem bakalanu
roječi svetlobni žarki se stekajo
razčiščeni, jasnejši in jarkejši v no-
vo harmonijo. Napoveduje se nam
doba novoklasičizma. In
Brjusov je prvi njegov glasnik. On
je tudi tako mnogostranski, kakor
so bili klasiki v vseh dobah. Naj
nam referira o svojih tovariših,
današnjih ruskih poetih! Tukaj se-
veda samo v jako okrajšanem eks-
cerptu.

Prvo mesto med letošnjimi pe-
sniškimi zborniki ruskimi gre knjigi
„Cor ardens“ Vjačeslava Ivanova,
ki je izšla v dveh zvezkih. Ivanov
je poet z docela samostojnim ver-
zom, malce suhim, a vedno lepo in
strogo zvenečim, poet, ki si je izde-
lal svoj lastni slovar in svojo lastno
sintakso. Ta slovar in sintaksa sta
nekoliko različna od vsakdanje go-
vorice, a povsem odgovarjata pes-
nikovim idejam. Ivanov je došel
do zaokroženega svetovnega nazora,
ki bi se dal približno označiti kot
religiozni estetizem. Cikel sonetov
in kancon „Ljubezen in Smrt“,
otvarjajoč letos izišlo drugo knjigo,
je znamenit po dovršenosti stiha, po
smeli točnosti podob, po dognano-
sti misli in spada med najboljše

pesniške umotvore, odkrivajoče večno bližino smrti in strasti. Nekatere gazele so vzorci tega žanra. Prepevi starih ruskih „duhovnih stihov“ Ivanova dosežajo oni višek stilizacije, ko posnemki, združivši v sebi vse značilno in bistveno vzorcev, postajajo njih uzori, zatemnjujoč predlogo. Najbolj oddaljena od vsake šablone in pogojnosti je knjiga „Cor ardens“, delo resničnega poeta. A značilna za današnji dan ni. Ne samo zato, ker spada njen avtor vsled svoje starosti in delavnosti med včerajšnje pesnike, ampak ker stoji njegova poezija zunaj časa. Ivanov živi tako zelo v svetovnih vprašanjih, da včasih pozabljaš, da je naš vrstnik; njegovi stihii bi mogli biti tudi iz XII. ali XVII. veka. — Na drugem mestu se mora imenovati Aleksander Blok. On ni samo jarko izražena individualnost, sloveča na celi vrsti dovolj popularnih knjig, on je živ pesnik, ki misli in čuti za druge, za svoje sodobnike, objasnjujoč jim to, kar preživljajo sami. Letos je izdal knjigo „Nočne ure“ in drugi ter tretji del svojih zbranih pesmi. Posebno silen je dojem poslednjega zvezka, ki je izšel pod naslovom „Snežna noč“. V njem je izrazil Blok v nervoznih, za njega značilnih stihih menjajočega se ritma ypor strasti, ki neodoljivo vleče dušo v to, kar sama pozna kot pogubo — od prejšnjih idealov v snežno brezno. In čuti se mučno čuvstvo radosti, ki ga dodeluje zavest svojega propada in pogube... Žal, da se isto kakor o Bloku ne more reči o nekdanjem „kralju dekadentov“ Konstantinu B a l j m o n t u. Res je, da vsebuje njegova najnovejša knjiga „Odsev zor“ mnogo več lepih in muzikaličnih stikov nego njegovi 3—4 prejšnji zborniki. Vendar kakšne nove etape v Baljmontovem ustvarjanju tudi ta knjiga ne pomeni. Pesnik je pravo nasprotje Bloka: manjka mu živosti, ostaja

vedno isti in se ponavlja. — Nič novega nam ni dal tudi J. Baltrušajtis v svoji novi zbirki „Gorska steza“. Nič nam ne ve v njej povedati, kar bi nam še ne bil razodel v prejšnji svoji knjigi „Pozemski koraki“. — Odločen korak naprej pa je napravil N. Gumiljev u svoji tretji zbirki verzov „Tuje nebo“. Na prejšnji način hladni, a vedno premišljeni stihii Gumiljeva zapuščajo v nas vtisek dela umetnika, nadarjenega, ljubečega umetnost, veččega vseh tajn njene tehnike. Gumiljev ni ne učitelj, ne propovednik, pomen njegovih verzov leži veliko bolj v tem, k a k o on pripoveduje, nego v tem, kaj nam ima povedati. Ljubiti moraš stih sam in samo umetnost besede, da vzljubiš poezijo Gumiljeva. V pričujoči knjigi obdeluje predmete, ki se jih prej ni dotikal, uspešno se poslužujoč metrov, v katerih poprej ni pisal. Zanimive so njegove „abesinske pesmi“, zanimiva njegova psihološka analiza občutji ženske, katere duša je „poželjivo odprta samomedni muziki stih“. — K že znanim pesnikom spada tudi S. R a f a l o v i č, čeprav nastopa sedaj šele z drugo knjigo verzov pod naslovom „Speculum animae“. Po njegovem zamislu bi naj to bila knjiga o prvotnih „likih življenja“: naslovi posameznih pesmi se glase: Nežnost, Zalost, Ponos, Vera, Zavist itd. Da bi našel za te večne teme simbole, dajajoče jim popolnen izraz in obenem odkrivajoče v njih nekaj novega, kar bi opravičevalo poeta, da se je drznil še enkrat revidirati najbistvenejša svojstva človeške duše — bi moral razpolagati poet s titanskimi tvornimi silami, moral bi biti Goethe ali Verhaeren... Zato naj se Rafalovič ne sramuje svojega popolnega neuspeha... To so knjige pesnikov starejšega pokolenja. Med njimi samo Ivanov nastopa kot nčitelj. Drugi imajo več ali manj

lepih verzov, a novih razodetij nam ne prinašajo. Njih stihli so — literatura, kažoča sorazmerno visok nivo obče ruske duševne kulture, niso pa postaje na poti pridobivanja novih zemelj umetnosti.

Med najnovejšimi je mnogo Baljmontovih, Blokovi (in Brjusovljevi) epigonov. Vendar eksistira tudi skupina takih, ki hočejo na vsak način povedati „novo besedo“, hoditi po poti, po kateri pred njimi še nihče ni šel v Rusiji. To so takozvani „ego-futuristi“. Poleg zveščičev v verzi izdajajo tednik „Peterburgskij Glašataj“, v katerem ostro kritikujejo vso sodobno umetnost. Ruski dnevni tisek se rad norčuje iz njih ponosnih bizarnosti v poeziji in življenju. Pustivši v strani te njih navade, se mora reči, da smatrajo za svojo nalogo: dati izraza duši sodobnega človeka, prebivalca vele mesta, ene izmed svetovnih kozmopolitičnih prestolic. Ruski futurizem se nekoliko razloči od italijanskega, v čigar glavi stoji F. A. Marinetti. Milje njegove poezije je drugi, nego oni, ki smo ga bili prejeli iz rok romantikov in ki se je doslej smatral za edino poetičen: ne morje in skale, ne spomladansko cvetje in tišina zahajajočega solnca, tudi ne tragizem in protirečja Verhaernovega mesta, ampak „rumeni salon iz sivega javorja“, „buduar našmin-kane Nelly“, „chalet (utica) brezov, majhen kakor igračka“, „motorni limuzin“, „kočija kurtizanke“ itd. Izpreminja se slovar, zakaj novo razmerje do sveta in življenja zahteva tudi novih besed. Trije futuristi so nastopili letos s posebnimi brošurami verzov. Igor Severjanin, njihov poglavar, je izdal svoji brošuri 33 in 34, Georgij Ivanov „prvo knjigo“ — „Odpavanje na otok Citero“, Graal-Areljskij „Sinji azur“. Brez ozira na futuristično „šolo“ se kaže Severjanin kot pravi poet, čigar poezija zadobiva vedno bolj završene in stroge kon-

ture. Krepih, izvernih stihov je polno v njegovih zbirkah; on ima tudi svoj lastni ritem. V pesnih njegovih se oglašča svojevrstna duša, v kateri se nežna otožnost krasno spleta s skeptično ironijo človeka, ki bi hotel, a ne more verovati idealu... Severjanin je pesnik; da se dnevno časopisje tolikokrat norčuje iz njega, je krivo njegovo strastno iskanje novosti, pri čemer se mu včasih jezik vendar malo preveč zaleti. — Nekaj obeta tudi Georgij Ivanov, vendar se danes nahaja še povsem pod vplivom svojih predhodnikov, zlasti M. Kuzmina. — Še „mlajša“ je knjiga Graala-Areljskega, ki pobira stopinje za Severjaninom — Semtertja se najde kaka sveža vrstica v „pesmih deklet“ Pavla Kokovina, ki je z nekaterimi tovariši slovesno odšel iz kroga futuristov in vstopil v „Ceh poetov“.

„Ceh poetov“ ima čisto druga prizadevanja: strogost pri oblikovanju stika, pazljivost pri izbiri besed, neprestano kontroliranje fantazije potom razuma — to so značilne črte te družine. Najznatnejša knjiga tega kroga je „Večer“ Ane Ahmatove. Poetika obvladuje z veliko popolnostjo stih in zna zapirati v kratke, iz dveh-treh kitic obstoječe pesmice ostre psihološke doživljaje. — Manj priprostosti in življenske neposrednosti je v stihih Zenkeviča „Divji porfir“. On poje „himne materiji“, opeva „magnet“, „ples magneine igle“, „zemljo“, „vode“ itd. Človek bi pozdravil mladega poeta, ki bi poizkusil pridobiti za poezije predmete znanstva, ki bi se mu posrečilo, z metodo umetnosti obdelati vprašanja, ki se doslej smatrajo za izključno domeno umstvenega preiskovanja. A da bi tako ustvarjanje imelo svoj pomen, bi se poet ne smel zadovoljiti s samim ponavljanjem znanstvenih podatkov, ampak bi moral dati nekaj svojega, novega. Pesnik oborožen z znanstvom

bi moral s silo svoje tvorne intuicije kazati pot naprej, dajati novo sintezo onkraj mej, ob katerih se mora ustavljati znanstvenik. To pa presega sile M. Zenkeviča. — V. N a r b u t hoče v svoji „Aleluji“ na vsak način izdelati neki pristno ruski slog, a je zelo prisiljen. Njemu kakor Zenkeviču manjka lahkega vzleta resnične, svobodno lijoče se poezije.

Spretno in lepo so narejene zamišljene „Skitske črepine“ gospe K u z m i n e - K a r a v a j e v e. Spomini o prošlosti se družijo z vtiski sedanosti v markantnih verzih. Avtorica je še mlada. Vobče se mora reči, da člani „Ceha poetov“ slabih verzov sploh ne pišejo, poslužujejo se celo vseh pridobitev naše „nove poezije“. Vendar: pri vsem njihovem stremljenju po elementarnosti jim pretita — umerjenost in akuratsnost.

Dosedaj razbrani avtorji so ali vsaj obetajo postati pesniške individualnosti. V ostali veliki čredi ruskih stihotvorcev ima malokdo tako svoje in značilne črte, da bi se mogel že od daleč razločiti od drugih. To so ljudje splošne višine. In splošna višina ruskega verza stoji dandanes precej visoko. Nauki, ki so jih izdajali koncem preteklega stoletja takozvani simbolisti in dekadenti, so postali splošna posest. Čitaj verze navadnega meščanskega žurnala ali artističnega lista, povsod se pesniki trudijo, da odgovarja mera vsebini, da stih gladko teče, da so rime čiste in ne preveč ogoljene, predmeti ne banalni, prispodobe ne obrabljene. Večina se je naučila pisati čisto prilicne verze, seveda pravih pesnikov števila s tem ni pomnožila. — Najprijetnejši vtisk še dela izmed teh pesnikov psevdonim „a Marie“. ki je pravkar izdal zbirko „Lirika“. Čuti se vpliv dobrih izvirnikov, med njimi Verhaerna in Lerbergha. V knjigi je mnogo vrlo lepih pesmic, zanimivih rim in točnih podob, a

pesnikova slika ne vstaja iz verzov razločno, njegov svetovni nazor se razteka, kakor da bi bil slabo sestavljen iz delov, ki se ne ujemajo. — Spretno stihe piše tudi A. B i s k v svoji novi knjigi „Razsuti biseri“; ako stoji „a Marie“ povsem pod vplivom francoskih pesnikov, tiči Bisk ves v nemških, ki jih tudi jako umetniško prevaja. — Gospa Č u m a č e n k o („Stihi“) obstoji sploh iz samih odmevov, enkrat iz Baljmonta, potem Feta, potem zopet drugih. Vsa ta posnemanja so napisana jako dobro. — I. E r e n b u r g v svojih zadnjih dveh knjigah ni držal obljub, ki jih je dajal s prvo. „Živim“ je kričljiva in nepromišljena knjiga. „Lopuhi“ pa vsebujejo precejšnje število ljubkih verzov, vmes so nekateri naravnost puškinskega sloga, v formi Onjgina: slike iz sodobne resničnosti, ne brez vkusa. A sami odlomki. — Gospa Stolica („Lada“) je prisiljena kakor napudrana Rusija, koketira s „pristnimi“ ruskimi besedami in quasi-slovansko mitologijo. — Gospa C v e t a j e v a („Čarobna svetiljka“) se bavi samo s svojim ozkointimnim življenjem. To je seveda postranska stvar, ko bi vsaj ne bila tako ohlapna v obliki. Pet šest dobrih pesnic tone v valovih čisto albumske robe, ki bo zanimala samo njene znance. — Gusev in Kokovcev izdajata že slednji svojo drugo knjigo, a njuni fiziognomiji sta še vedno nejasni. Kokovcev piše o „drznih Wikingih, ki razpenijo pohlepne valove“ — po romantični šabloni. Gusev govori o stepi, vrtovih, smrekah, brezah... Sami verzi, ne poezija. — T a r d o v a verzi v „Popotniku“ so pravilni, ne brez zmisla, avtorju niso tuja sodobna literarna vprašanja, pač pa izvirnost in sila. Vrsta teh „literarnih delavcev“, ki znajo pisati tudi verze, se dá zaključiti z L. V a s i l j e v s k i m in P. P o t e m k i n o m („Stihi“ in Žeravec“). Poslednji ni bil brez nadar-

jenosti, pa se je razfrčkal v teden-ski službi pri šaljivem listu „Satirikon“. Sedaj ga je samo še cenen dovtip in cenena spretnost v verzifikaciji. — G. Vjatkin, ki je izdal v Tomsku tretjo izdajo svojih stihov „Pod severnim solncem“, se še vedno ni naučil pisati verzov. Danes, ko se na Ruskem tako lično markira gladka poezija, izgledajo Vjatkinove provincialne banalnosti kot nameravane. Pri stari vsakdanjosti, neoblizani od novih eksperimentov, ostajata tudi Vera Rudič („Četrti zbornik stihov“) in N. Giljarovskaja („Stihi“).

Med začetniki pripada prvo mesto N. Kljujevu. Njegova prva zbirka „Sum smrek“ je izšla z uvodom izpod peresa Valerija Brjusova. Sedaj je na svetlobi že druga knjiga pod naslovom „Bratske pesmi“. Marsikaj je še v njem začetniškega, a nekatere njegove stvari so že sedaj vzorec resnične religiozne poezije, redke v Rusiji. Kar se je v starih časih posrečilo samo kolektivnemu ustvarjanju sektantov, to se izraža sedaj pogosto v Kljujevu kot izvor individualnega oduševljenja v stihu, ki je neredko dovršen, po navadi pa vsaj narejen od spretno in umetniške roke. — Zanimanje zasluži tudi Pavel Rodimov („Psalmi polj“) zaradi neposrednega občutka prirode, opazovalnega daru in semtertja celo humorja. Čista lirika se mu pogosto posreči. Iz njegovih „Pridig starca Nikanora pod jablano“ se dá morebiti sklepati, da pojde njegova pot med beletriste. Med ostalimi začetniki ne vem, koga bi še izločil. Eni pišejo spretno, drugi slabo, vsi pa gredo po tujih sledovih. Kot značilna črta večine bi se mogla omeniti okoliščina, da ima ves pesniški naraščaj neko nagnenje do vsakdanjih predmetov, do malenkosti življenja, v katerih se trudijo najti poezijo. Zubovskij („Iz mestnega okna“) se nahaja

povsem v ujetništvu M. Kuzmina, čeprav se včasih rad postavi s kakšno svojo rimo. — Vsevolod Kudrjumov („Azra“) koketira z dekadenco prešlih dni. — Čajanova „Ljolina knjižica“ je pač ljubka šala, družega nič, s poezijo nima dosti opraviti. A. A. Kondratjev je izdal s svojim uvodom verze dveh začetnikov Aleksandra Kongeja in Mihaila Dolinova; on trdi, da sta pesnika. V teh verzih sicer še ne... Ravnotako priporoča kritik Ajhenvald z uvodom verze gospe Fejge Kohanove („Moja duša“). Vendar obsega tudi ta knjižica same prepeve neizmerno starih predmetov, prepisanih na čisto. Na podlagi tega gradiva se še ne more soditi o resnici. — Še manj besed zasluži Nikolaj Mezko („Pesmi“), ki mu ni napisal uvoda nihče drugi, nego — K. R. (veliki knez Konstantin). Drugi, ki so tudi izdali letos svoje „pesmi“, se naj samo imenujejo: Natalija Gruško, N. Korobicina, Modest Družinin, I. Annenkov, N. Šuljgovskij, Mihail Halperin, Lev Zilov, Jona Brehničev, Anatol Burnakin.

Iz navedenih 50 knjig verzov, letos izišlih na Ruskem, je dragocena samo zbirka Vjačeslava Ivanova. Kakor poprej so dobre nove izdaje starih Blokovih del. Lepa je tudi knjiga N. Gumiljeva. Igor Severjanin vzbuja nado, da se razvije v silnega, samostojnega pesnika. Spretno pišejo verze člani „Čeha poetov“, in med njimi je najzanimivejša A. Ahmatova. Izredni in nenavadni sta bili obe knjigi N. Kljujeva. Iz Zhenkoviča, Erenburga, G. Ivanova, Rodimova se morebiti razvijejo pesniki, morebiti ne. Splošni nivo ruske pesniške tehnike se je v zadnjih 20 letih zelo povzdignil. Ruski stih je dosegel novo višino, pridobil si nove možnosti. Pričakuje se veliki poet, ki bo znal porabiti

ta mogočna sredstva, da ž njimi ustvari svetovna dela. Izdelovanje novega ruskega stiha, to je bila

najbrže naloga malih sil ruske poezije današnjega dne.

I. P.

Politika.

Leto 1917. in bodočnost našega gospodarstva.

O industrijalizaciji na Slovenskem smo že izpregovorili besedico na tem mestu*) in jo še bomo. V tej zvezi se nam pa zdi tudi veleaktualen razvoj sosedne hrvatske, — aktualen toliko iz narodnogospodarskih, kolikor iz narodnopolitičnih ozirrov. Zato priobčujemo v daljšem izvlečku razpravo Juraja pl. Tomičiča, priobčeno pod gorenjim naslovom v „Agrarmer Tagblatt“-u (štev. 21., 22., 25. in 26. tek. letnika). —

Politična borba med Hrvatsko in Ogrsko je v prvi vrsti gospodarska borba, zato je največjega pomena, da se vsa sporna narodnogospodarska vprašanja pojasnijo tudi širšim plastem naroda in ne le onim, ki so na njih naravnost zainteresirane. Hrvatska bo le tedaj mogla obstati v tej borbi z Ogrsko, če bo gospodarsko in kulturno močna. Zmisel za narodnogospodarska vprašanja je pa zelo nizek. Hrvatska ima najboljšo prirodno gospodarsko lego; na eni strani meji ob agrarno Ogrsko, na drugi ob industrijalno Avstrijo, leži ob morju, tej glavni svetovni gospodarski (prometni) žili, in straži na vходу na Balkan, — pa vendar gledamo apatični, kako si Avstrija in Ogrska iščeta preko nas potov za svojo gospodarsko ekspanzijo. Ekonomsko važna vprašanja pa se ne dajo rešiti kar čez noč, marveč rabijo sistema proučenja. „Politika v Hrvatski je

previsoka, ni enotna, ne pozna delitve dela. Vsaka nova krivica nas najde nepripravljene, narodna obramba, narodna prosveta in gospodarska organizacija so prepuščene bolj delu in iniciativi osamljenih posameznikov. Kako pa je to delo in ta iniciativa pri kakovosti in naziranjih naše sedanje inteligence, to že čuti marsikateri med nami“ . . . Hrvatska je agrarna država. Vendar jej je prevejana in smotrena tarifna politika z onkraj Drave prirezala krila, da se ne more niti skromno udeležiti na svetovnem gospodarstvu. Naše edino narodno zavetje nam ostane kmečka produkcija, živinoreja in bogati lesovi. Razmere hrvatskega kmeta se pa slabšajo od dne do dne: Zadruga, — gospodarska institucija, za katero nas zavidajo veliki narodi — je v razpadu, vaški proletarijat se množi, izseljevanje se veča od dne do dne. Kmet, najzdravejše jedro naroda, mora iz domovine, na njegovo mesto prihaja tujec, ki ume s svojo solidno gospodarsko izobrazbo izkoriščati zapuščeno grudo. V Slavoniji že nahajamo močne madjarske in nemške kolonije, ki se trudijo s sistemnim izpodrivanjem domačega elementa. Če pomislimo, da je Slavonija naša najbogatejša žitnica in zakladnica lesu, nas mora ta pojav navdati z resno skrbjo . . .

V ilustracijo kmetijske produkcije dežele navedimo nekoliko statističnih podatkov. Vrednost kmetijskih produktov je znašala

v l. 1910 . . .	383 mil. K
v l. 1909 . . .	392 „ „
v l. 1908 . . .	381 „ „

*) Glej: „Veda“, II., str. 181. et sequ.

v enakih letih je znašala vrednost živinorejskih produktov 71.67,65 mil. K. Gozdi pokrivajo 1.530.000 ha zemlje ter je hrvatski izvoz stavbenega in hrastovega lesu zelo živahen. Žal nimamo pregledne statistike o trgovskem prometu (o razmerah trgovine in industrije). Kr. statistična centrala v Pešti je obdelala ta material kumulativno z Ogrsko, kr. hrvatska centrala v Zagrebu pa teh podatkov sploh ni zbirala. Kakor zahtevamo čistih računov v svojih finančnih odnosjih z Ogrsko, tako bomo energično zahtevali čistih računov tudi tu.

L. 1917. se bo obnavljala negotoba med Avstrijo in Ogrsko. To leto utegne postati usodepolnega pomena, če ne bomo dotlej spoznali svoje gospodarske moči in slabosti in če ne bomo vedeli, na kaj naj polagamo največjo važnost...

V Ogrski nahajamo stranke, ki bi rade l. 1917. dosegle popolno carinsko ločitev z Avstrijo. To so one blesteče imperialistične težnje

z onostran Drave, ki bi se rade udomačile tudi pri nas. V njih vidim največjo nevarnost za Hrvatsko. Hrvatska je agrarna dežela, je torej navezana na bolj industrijalno Avstrijo, kamor more izvažati svoje produkte. V Ogrsko nima kaj izvažati, ker je ogrska sama agrarna. Hrvatska še nerazvita industrija ne bo mogla v slučaju carinske ločitve vzdržati konkurence z Ogrsko, ker ščitijo ogrsko industrijo, kolikor je je, visoka zaščitna carina, državne subvencije, odpisi davkov, izvozne premije. Zato se tudi ogrski industrijalci tako navdušujejo za carinsko ločitev, dočim pri agrarcih ni takega navdušenja. Po statističnih podatkih za l. 1910. znaša uvoz v Ogrsko 1852 mil. K, od tega odpade na Avstrijo 75%, t. j. 1394 mil. Ogrski izvoz je znašal tega leta 1716 mil. K, od tega v Avstrijo 74%, t. j. 1279 mil. K. Avstrijski uvoz v Ogrsko dokazuje že na prvi pogled veliko premoč avstrijske industrije. L. 1910. je Avstrija izvažala (oz. uvažala) na Ogrsko:

predilnega blaga	v vrednosti	194 mil. K
volne	" "	146 " "
strojev in sestavin	" "	88 " "
železnine	" "	73 " "
usnja	" "	68 " "
oblačil	" "	47 " "
premoga	" "	42 " "
usnjatih izdelkov	" "	37 " "
bombaževine	" "	36 " "
svile	" "	30 " "
perila	" "	27 " "
čipk	" "	23 " "
papirja	" "	21 " "

To so sami industrijski izdelki, med njimi najvažnejši predilni in manufakturni, ki znašajo sami svoto 505

mil. K. Ogrska pa je izvažala (oz. uvažala) v Avstrijo:

žita	v vrednosti	256 mil. K
moke	" "	220 " "
goveda	" "	177 " "
svinj	" "	97 " "
sladkorja	" "	50 " "
stavbenega lesu	" "	47 " "
vina	" "	40 " "
masti	" "	36 " "

konj	v vrednosti	36 mil. K
jaje	" "	36 " "
perutnine	" "	34 " "

T. j. Ogrska je uvažala v Avstrijo skoraj same kmetijske produkte. Dočim se pa uvoz iz Avstrije na Ogrsko dviguje, pada uvoz Ogrske v Avstrijo. Opazamo, da je inozemska trgovina Ogrske l. 1910. pasivna za 136 mil. K. Samo moke je izvažala Ogrska l. 1910. za 45 mil. K manj nego l. 1909. Kakšna bo ta bilanca po morebitni carinski ločitvi, si moremo misliti.

Če se oziramo na te številke, se pa moramo z začudenjem vprašati, kaj Ogrska pravzaprav name-rava s carinsko ločitvijo?

Z eno besedo: Ogrska hoče povzdigniti svojo industrijo, t. j. svojo industrijsko produkcijo in izvoz. Zato Hrvatska ne sme imeti svoje industrije, svojega gospodarstvenega razvoja. Hrvatska naj bi bila dežela, kjer bi rasle surovine za ogrsko industrijo, in še več, kjer bi ogrska industrija gospodovala brez konkurence. Ali z drugimi besedami: Hrvatska bi morala postati ogrska gospodarska in narodna kolonija, plen ogrske gospodarske ekspanzije. Zato se naj Hrvatje le izseljujejo, dokler jih je preveč . . .

Kaj naj torej Hrvatska počne? Politično vprašanje, je li Hrvatska zvezana z Ogrsko s carinsko zvezo (unijo), ali pa jej je carinsko priključena, je najvažnejše politično vprašanje. Vsekakor bodo Ogrji zastopali poslednje stališče, Hrvati pa prvo. L. 1917. nas bodo seveda morali najti tudi v tem oziru pripravljeni, kajti Hrvatska se bo morala, če noče gospodarsko propasti, energično udeležiti carinske nagodbe med Avstrijo in Ogrsko, udeležiti se je samostojno. Državnopravno smo zvezani z Ogrsko, gospodarski pa gravitiramo v Avstrijo. V tem nasprotju leži kal vsega našega

nazadovanja, — in to nasprotje je treba rešiti.

Povzeli smo glavne misli Tomičičeve razprave, ker je članek po svojem zmislu napisan tudi za nas Slovence: V nagodbenem vprašanju med Avstrijo in Ogrsko je dober kos slovenskega in jugoslovanskega političnega in gospodarstvenega vprašanja. Mi smo do 75% agraren narod, kar pa pri nas ni kmetijsko, se nahaja v obrtništvu in svobodnih poklicih; trgovine imamo malo, industrije skoraj nič. Ta gospodarski značaj našega naroda nam predpisuje gospodarsko politiko sedanjosti, pa nam stavi tudi zahteve, kje se mora pričeti delo za naš ugoden gospodarski razvoj za bodočnost. Tako znanstveno izsledovanje bo dalo vodilne smeri, potem bomo mogli razvideti, je li naše dosedanje stališče napram nagodbi z Ogrsko pravo ali ne, in kakšno naj bi bilo. Problem l. 1917. slovenske inteligence sicer ne zanima, ker jej je preveč od rok in ker je slovenska inteligenca polna čisto nesocialnega in nepolitičnega duha in brez vsake spoznanjske in delovne energije. Tu sicer ni mesto za filipike in jeremijade, pač pa naj bo današnji posnetek Tomičičevega članka predgovor za anketo o jugoslovanskem vprašanju, ki jo bo uvedla „Veda“ v svojem tretjem letniku. V tej anketi bomo morali govoriti o jezikoslovnem in splošno kulturnem zbližanju s Srbo-Hrvati, nič manj pa o gospodarskem zbližanju in o skupnih nalogah slovenske in jugoslovanske organizacije in gospodarske (tarifne in nagodbene) politike. L. 1917. je neprecenljive važnosti za ves slovanski jug, tako tudi za slovenskega kmeta, pa tudi neprecenljive politične važnosti: To leto mora dualizem dobiti smrtni udarec. Bi moral.

Naše priprave za to leto seveda niso take... Ali če hočemo, da bo vse neizmislno trialistično besedičenje, ki je postalo moda po bosenski aneksiji, dobilo vsaj od daleč tisto vsebino, ki bi jo moralo imeti in ki je življenjsko načelo Jugoslovanstva, bo treba, da se naša domača javnost vendar zave, kje moramo iskati vsebino svoji politiki naroda, ki je več, ko politika strank in strankarjev. Danes pa je po krivdi slovenske oficialne politike jugoslovanski program še vedno lepa fraza.

Sicer pa kaže sedanji sistem na Hrvaškem, kakor tudi njegovo odobravanje na Dunaju, da je Avstrija proti svojemu interesu voljna prepustiti Ogrom Hrvatsko v plen ne le splošno politično, ampak tudi gospodarsko-politično. To je vsekakor slabo znamenje za l. 1917., ker kaže, da na Dunaju tudi takrat ne bo dovolj odporne moči proti Pešti. Videti hočemo, kako se bodo stvari razvijale, in ali bo bodočnost res prinesla dualistični politiki veliki „ljubavni dar“ v politično in gospodarsko škodo kmetijskemu jugoslovanskemu narodu obeh državnih polovic.

V. K.

† Anatole Leroy-Beaulieu.

Šola političnih znanosti v Parizu žaluje. Umril je njen ravnatelj, slavni publicist Anatole Leroy-Beaulieu. Njegova knjiga o Rusiji in Rusih mu je pridobila svetovno slavo. Vse življenje so mu bili Slovani važen predmet proučevanja. Ljubil je slovanstvo, z vso svojo gorečo dušo je zasledoval slovanski pokret. Latinec, ki je iskal v Slovanih nekaj sorodnega, kongenialnega.

V svoji mladosti je bil umetniški kritik, bavil se je z lepo književnostjo. Pozneje je presedlal in postal eden najbolj znanih političnih pisateljev Francije. Posvetil se je

proučevanju raznih verstev. Bojeval se je proti „doktrinam srda“, ki so bile po njegovem mnenju: antisemitizem, antiprotetantizem in antiklerikalizem. Iz dna svojega srca je sovražil vse fanatike. Bil je verujoč kristijan; iskal je vsem verstvom skupne točke, kakor pravi Eichthal v *Revue des sciences politiques*, iskal je to, kar jih združuje in ne razdružuje.

Preiskujoč zgodovinski razvoj verstev, se ni udingjal nobenemu izmed njih. Nikdar se ni čutil kak poslušalec žaljen v svojem verskem čutu, tak fin takt je odlikoval Leroy-Beaulieu-a pri presojevanju verskih vprašanj.

Težko si moremo predstavljati pariške „Sole“ brez njega. Starčeva glava z orlovim nosom, te ostre pa vendar resnobno-ljudomile značilne poteze so se morale zariti v spomin vsakega, ki je z njim kedaj občeval. V njegovih besedah in gestah je bila pogosto ona mehka, distingvirana resignacija starosti.

Anatole Leroy-Beaulieu je z veliko ljubeznivostjo sprejemal vsakega Slovenca, ki se je oglasil pri njem. Zadeva avstrijskih Slovanov mu je bila srčna stvar. Radi tega je naša dolžnost, da se ga toplo in hvaležno spominjamo.

B. V.

Dr. Karel Slanc: Avstrijski Jugoslovani in morje. Politično-sociološka knjižnica, zvezek 2. Gorica 1912., str. 104.

Predgovor k temu spisu, ki ga bomo najbrž za desetletja mnogo citirali, ker so v njem izražene misli, polne sugestivne sile in evolucionističnega pomena, je napisal Vladimir Knaflič. Naglašja, da Slančev zgodovinski materializem ne filozofira, ne konstruira, ampak samo konstatira. To je gotovo silna, pozitivna črta, ako povdarjamo vedno to, kar je. Vendar ne bi trdil, da je češki realizem istoveten s tem Slančevim zgodovinskim ma-

terializmom. Rekel bi vendar, da je ta Slančeva smer predvsem Marxovega kova. Lepo povdarja, da je volja naš osebni problem. Če je ne bo, ostane Slanc, kakor pravi Knaflič, falsus vates kljub vsem latentnim slovenskim zmožnostim. Res je, da je problem volje uprav slovenski problem. Kdor nekoliko seže v praktično življenje, se takoj prepriča, kako malo prave istinite volje je med nami. Ako pa povdarjamo pomen individualne volje, potem je veljavnost zgodovinskega materializma že precej zožena.

Ni dvoma, da so pesnikove besede :

„Meni se hoče širokih ravnin
in svobodnega obzorja,
meni se hoče mogočnih višin,
vladajočih zemlje in morja“

pravi vodilni motiv celega spisa. Pri Slancu se čuti instinktivno to duševno razpoloženje. Siva teorija je samo nekaj privesek. Prava publicistična žila se pri Slancu pojavi pred vsem, kadar govori o naših dvomih, o vsem tem, kar je zamujeno in o tem, kar oznanja bodočnost.

Slanc je starosta med našimi publicisti. Prijel je za pero ob času, ki še ni bilo današnje diferenciranja v letih po taborski dobi. Ostal je nepopoljšljiv optimist in za ta optimizem mu moramo biti jako hvaležni.

Slovenci smo postali vsled nemške vzgoje formalni sistemati. Kdor pozna na primer angleško literaturo politično-socialnih esejev, ve, da je pri njih silno malo sistematične razporeditve, tem več pa zdravega jedra in zdravih misli. Kdor se loti spisa z merilom nemške znanstvene sistematike, bo najbrž razočaran. Kdor pa stremi za tem, da najde realne silne misli, ta pa naj le vzame to knjigo v roke. V prvi polovici knjige je menda preveč teoretiziranja, preveč socialno-materialističnega gradiva, čim-

bolj pa se dotika Slanc perečih domačih zadev, brž ko nam zaveje nasproti politična sapa in aktualnost, kaže se ves Slančev temperament, njegova pisateljska živahnost.

Slanc je odločen Jugoslovan. Preozke so mu slovenske meje, z vso vervo kaže na jug, na širšo zemljo preko Sotle in Kolpe. Zanimivo je tudi, kako govori vsperedno o Slovencih in Dalmatincih, dobro vedoč, da bodo gospodarski stiki med Slovenci in dalmatinskimi Srbo-Hrvati temeljito izpremenili smer naše sedanje gospodarske politike.

Bridko se pisatelj pritožuje, da še nimamo svojih gospodarskih zgodovinarjev, ki bi nam predočili gospodarsko preteklost naše rase. To, kar nam podaja Slanc v tem oziru, so fragmenti. Vendar vzbujajo že fragmenti pozornost. Poleg Ogleja je gospodarska zgodovina Dubrovnika, ki posebno vzbuja Slančevo pozornost. Nanizal je celo vrsto opazk, kjer je izrazil veliki pomen dobre, zdrave rase. Stari Dubrovčani so bili taki eugenetiki, ki so umevali, kakega velikega pomena je rasa in fizično zdravje za državo.

V vznešenih besedah hvali avtor znanosti, imenuje ojačenje ved največji dogodek in pravi, da so vede postale velika sila vesoljnega življenja. One prestvarjajo vse življenje in postajajo vir lepšega in boljšega žitja. Ta velika pesen znanosti bi morala izzveneti v vprašanje, kako bi naj one prispevale k rešitvi našega jugoslovanskega in jadranskega problema.

Poučno in zanimivo je, kako stališče zavzema Slanc nasproti konkretnim vprašanjem javnega življenja. Priporoča Jugoslovanom, da še moramo učiti in delati kakor Čehi, da pridobimo vsa sredstva za delo v kapitalističnem gospodarstvu. Povdarja, da bi ne bili škodljivi verski boji, ako bi bili

Slovenci večji narod, kateremu se ne bi bilo treba tako silno braniti pred potujčenjem.

Povsem praktično vprašanje je ono glede našega približanja Dalmatincem. To so problemi največje važnosti, ki stremijo za tem, da se čim ožje strnejo vse socialne sile ob avstrijski Adriji.

Slovenski partikularisti bodo pisano gledali Slanca, ki govori o obstoječem provincializmu in ki govori o dialektu, ki loči nas Slovence od dalmatinskih in drugih Hrvatov.

Naš avtor je strogo avstrijskega mišljenja. Neumnosti naj ne delamo s škiljenjem preko meje. Iredenta ne smemo nikdar biti. Pod nikakim pogojem pa tudi ne smemo trpeti, da gledajo Italijani preko morja. V takih stvareh ne smemo biti nonšalantni. Mi moramo biti s kratka — „austriacanti“, kakor pravijo Lahi.

Slančeva knjiga je polna optimizma. Globoko veruje v življenjske sile avstrijskih Jugoslovanov. Mnogo so trpeli v preteklosti. To je bila sicer šola trpljenja, pa pljuskanje jadranskega morja, sveži morsk vzduh, vsa naša nepopisna narava, polna energije in daljnih perspektiv, vse to nam čara pred oči lepše življenjske možnosti. Morje je ta čarovnik, ki naj skupno z našim smotrenim hotenjem ustvari lepše predpogoje narodnega obstanka. In burno trepetajoče srce tega organizma bodočnosti bodi Trst, avstrijskih Jugoslovanov glavno mesto. To je notranji zmisel toplih, srčnih Slančevih besed.

Italijanski Trst ?

Dodatno k današnjemu uvodniku podajamo za tiste, ki niso večči italijanščine, da bi si prečitali Vivantejev spis, nekoliko njegovih misli. Ob ogromni množini idej in podatkov, nakopičenih v spisu, ta skromni izvleček seveda ne more biti izčrpen.

Spis ima namen, — kakor pravi avtor, — pričeti nekaj, kar se v Italiji še ni storilo: Razpravljati o iredentizmu „brez retorične kuge in psevdoliterarne lues“. Bridek je takoj v začetnem očitku, ko kar ab ovo odklanja iredentizem Nice, Korzike, Malte in Tičina ter loči retorična siamska dvojčka „Trento-Trieste“, češ, da ne spadata skupaj ne zgodovinsko, ne narodopisno, ne gospodarsko, ne psihološko. Ostane torej še Trst, Istra, Gorica in vzhodna (v smeri od Italije sem) Furlanija, vse to neločljivo od Trsta. Glej, to je iredentismo adriatico. Pa še ne ves. Strategija in taktika iredente zahteva z retoriko in literaturo še Reko, Hrvaško, magari Kotor . . . Kadar govoriš o jadranskem iredentizmu „Julije“¹⁾, govoriš o najdelikatnejšem, govoriš o razmerju med Avstrijo in Italijo; pa ne le o sodobnem razmerju obeh držav, Italije in današnjega centralističnega dualizma, marveč o državnem redu, kakšen bo jutri: Govoriš o razmerju zedinjene Italije napram mnogorodni politični enoti, ki obsega tudi nekaj Italijanov, pa narode od vzhodnih Alp, Karpatov, Donave in Save, ki slabeje ali močnejše vsi težijo k jadranski obali; govoriš o raznih problemih alianc in dogovorov o Balkanu, o bodoči jugoslovanski enoti... Spis hoče biti „una esibizione di dati e di fatti“ (umevno, da sedanjim Italijanom ni prav prijeten . . .). Pisatelj dobro pozna svoje profetstvo in to tudi pove). Če bi mi prostor dopuščal, bi priobčil na tem mestu mesto referata

¹⁾ Giulia — vzhodna (Slovencev se dotikajoča) Furlanija, v širšem zmyslu pa tudi vse pokrajine od Rimanj in Proseka, Trst, Kras, južni del Goriške, ter furlanska provinca Italije z provincialnim glavnim mestom Videm (Udine).

²⁾ Terrano antipatico a molte mentalità, ma certo men lubrico e forse anche meno pericoloso per gli italiani del' altro, in cui si farebbe scivolare, ponendovela, la questione giuliana (Pref. VI).

prevod celega spisa. Komaj je očrtal meje jadranskega iredentizma, citira pisatelja Ruggero Bonghi, češ, „misli, da Slovani nimajo pravice bivati tu, je smešno; zahtevati, da naj zamenjajo svojo narodnost za to pravico, je absurdno.“ Če zahtevajo to Italijani v imenu kulture in če je Gumplovicz pred 30 leti pisal, da je višja kultura faktor, ki asimilira nekulturne narode, — je imel prav; v teoriji sicer. Pa za Slovence in Hrvate ta izrek že pred 30 leti ni veljal, odtlej pa še . . . ohime, come si muta! (Joj, kolika izprememba!)

Tržaška zgodovina kaže odpor proti združenju z italijanskimi deželami in žilavo težnost k alpskemu državnemu organizmu. Kranjska, notranja Istra, tržaško ozemlje, Koroška in celo Spodnja Štajerska imajo svoje gospodarsko težišče v Trstu. Tržaški mestni svet je že l. 1518. imenoval v spomenici na cesarja Maksimilijana I. Trst „Antemurale ad provinciam Carnioliae, . . . emporium Carsiae, Carniolae, Styriae et Austriae“. Trst je tekmeč Benetk. Ker je v tesni zvezi z zaledjem, sam se pa močni beneški republiki ne more ubraniti, se poda dvakrat prostovoljno pod avstrijsko oblast. Njegov pomen za avstrijsko trgovino z orientom, za balkanski trg in za prehodno trgovino Avstrije je neprecenljiv. Slovenski pritok osvežuje njegovo prebivalstvo. Kulturna in socialna razlika med trgovci in slovenskimi prisiljenci povzroča, da se poslednji asimilira prvemu. Trst je velik požiralnik Slovenstva. Vkljub temu živi do l. 1848. v mestu zavest mednarodnosti. Od tega leta naprej se pa asimilirani Slovenc prične zavedati svoje — — — italijanske narodnosti. Od te dobe do l. 1890. je laška asimilacija v visoki konjunkturi. Sedaj se polagoma omejuje.)

1) Glej tudi: V. K.: „Vseučilišče v Trstu“, Spomenica slovenski javnosti. Gorica 1912. Str. 32. Cena 30 vin.

Od l. 1850. naprej se širi v Trstu z laško narodno idejo obenem misel skupnosti in družbe z „materjo Italijo“. Vendar se mnogi italijanski znanstveni avtorji izrekajo že tačas proti taki združitvi, drugi se pa navdušeno zavzemajo zanjo. Mejna progla med Avstrijo in Italijo bodi Brunneck — Soča — Trst, nekateri zahtevajo celo Vrhnika — Ljubljana — (Postojna) — Snežnik — Učka gora. V poznejših letih se širi nekov meglen separatizem ali iredentizem vedno huje. Stalni obiski med Trstom in Benetkami, tajno zarotništvo s fantastično primesjo zacvete. Časopisje bolj ali manj odkrito namigava na edinstvo in povdvarja čisto italijanstvo Trsta. Tako se začne tržaška ideologija, da Slovencev v Trstu sploh ni. Krajevne politične razmere, nasprotje med radikalnimi nacionalci (liberalci) in vladinovci, nezdravi absolutizem, boj za mestni statut mnogo podpira separatistično stremljenje, pa tudi avstrijska vlada. Fantastično zarotništvo, ki najde svoj vrhunec v Oberdanku, obsega misel mladine. Avstrija preskrbi tržaškim Italijanom mučenike z raznimi operetnimi veleizdajskimi procesi (Gradec 1910).

V tretjem poglavju preiskuje avtor zgodovino narodnostnega razmerja Trsta in Primorske in opozarja na zgodovinsko laž, da Slovencev v Istri, Trstu in ostalem Primorju ni bilo, marveč da so Pazin, Pulj, Trst in Gorica stara slovenska mesta s tisočletnim „nižjim“ slovenskim prebivalstvom. Naštevava naš napredek ljudi, gospodarstva, organizacije, časopisja, šolstva, opozarja na CMD, Matico, Mohorjevo družbo, Stražo, hrvatsko CMD, obsoja ljudsko štetje po občevalnem jeziku. (Ker se je avtor obračal tudi na slovenske izvestitelje, se čudim, da ne navaja Sokolstva!) Tržaške Slovence ceni na 60.000, goriške na 9800 do 10.000; opozarja na škodljivost potvorjenega štetja, ki pači resnico in škoduje

Italijanom samim, pa tudi opozarja na vrednost, ki jo ima za italijanstvo Trsta priseljevanje iz kraljevine. Enako jasno govori o Pazinu, o Liburniji, Istri, Dalmaciji ter o laškem in našem vseučiliškem vprašanju, ne pozablja pa niti na kmetijski kolonat na Goriškem, niti na število uslužbencev državnih železnic in drugih uradov v Trstu, ne pozabi poudariti važnost proletarcev v tem boju dveh narodov, in pa na slovensko vodstvo: Srednji sloj. S tem posredno opozarja nas na vrednost izobražene in energične inteligence.

Četrto poglavje je posvečeno raziskovanju gospodarskega pomena Trsta. Bridko za iredento, kar dokazuje Vivante: Edinstvena Italija nasprotuje italijanstvu tržaške trgovine... Italija ne more biti nikdar zaveznik Ilirije, ker ima ravno nasprotno gospodarsko in zemljepisno lego in nasprotno gospodarske inte-

rese. Pa tudi naša država je - - slepa. Napredujoča industrijalizacija slovenskega zaledja bo ustavila slovenski pritok, kar je dobro za Italijane. Nove boje bo pa rodilo nastajajoče jugoslovansko edinstvo, ki bo zahtevalo s političnim tudi gospodarsko slovenski Trst. Avstrija ne vidi jugoslovanskega vprašanja, dasi so nanj opozarjali že l. 1848. Cavour, Valussi, Friderik Viljem IV. Nastaja tudi jugoslovanska iredenta. Od njene kakovosti in njenih uspehov bo odvisna narodnost Trsta, usoda tržaškega in primorskega Italijanstva in usoda - - Avstrije.

Pripomnim: Ni ga kmalu spisa, iz katerega bi se mogel Slovenec naučiti toliko, kolikor mu nudi italijanski Vivantejev spis o jadranskem iredentizmu. Habent sua fata libelli: Ta spis naj bi opozarjal Italijane, pa opozarja nas. Naj bi nas ne opozarjal zaman.

V. K.

Pravo.

Hoetzel: Strany v rakouském řízení správním. (Stranke v avstrijskem upravnem postopanju.) Knihovna Správnih obzoru. Svazek 3. Praha 1911.

Dočim zaostaja državnopravna literatura v češkem jeziku, je opaziti, da se med Čehi neguje upravno pravo z velikim znanstvenim uspehom. Zlasti pravniki, ki jih šola praksa češkega deželnega odbora, prednačijo v tem oziru. Upravno pravo je žal danes še precej nerazvita disciplina, in radi tega je delo, kakoršno je pričujoče Hoetzlovo, naravnost metodijski in stvarni kažipot.

To, kar podaja Hoetzel, je pravzaprav nekaj upravni proces. Tako, kakor ima civilno in kazensko pravo svoj proces, naj tudi upravno pravo razvija načela svojega last-

nega procesa. Proučevati ta načela in prevsem fiksirati pojem in položaj stranke v upravnem procesu, je naloga njegovega spisa.

Hoetzlova metoda je strogo pozitivno-pravna. Razsodbe upravne in državne sodišča mu nudijo neznansko mnogo važnega gradiva. Seve mora pri raznih prilikah zasledovati nedoslednost najvišjih javnopravnih sodišč. Pa vendar se vidi v teh razsodbah, posebno, ako jih razvršča tako spretna roka, kakor je Hoetzlova, kako kuje in pripravlja praktično življenje v mnogem oziru novo pravno pojmovanje.

Jako instruktiven je zgodovinski uvod. Tu vidimo, kako se je prosvetljeni absolutizem in predmarčeva država že vspela do skrbno izvednih upravnih oblik. Že staro avstrijsko javno pravo je poznalo pojem stranke.

Kritično proučuje Hoetzel vso nemško literaturo o tem predmetu in izreka, da se ne strinja z onimi opredelitvami, ki so se doslej udomačile. Po njegovem mnenju je stranka v upravnem procesu pravni subjekt. Upravne zadeve, ki se ga tičejo, morajo biti predložene višji inštanci (str. 83). Nositelji procesnih pravic so torej pravni subjekti. Javnopravne korporacije, nikakor pa njih organi, so subjekti procesnih pravic.

Značilno je, kolikokrat se avtor dotika občnih javnopravnih problemov. Mnogokrat so avtorjevi nazori precej radikalni. Pravi, da stremlje pravni razvoj za tem, da se premosti prepad, ki je danes po nepotrebnem med javnim in zasebnim pravom. Javno pravo izgublja po avtorjevem mnenju vedno bolj značaj vzvišenosti, ki mu je sedaj še lasten. Upravičenec in zavezanec naj si bosta enakovredna kakor pri civilnopravnih razmerjih. To so nazori, ki so si v strokovni literaturi literaturi zapadnih držav že priborili veliko veljavo.

Obširno razpravlja avtor o jedno- in dvostranski upravni justici. V prvem slučaju ima upravni urad odpraviti interesno kolizijo med dvema pravnima subjektoma, v drugem pa stoji poedinec nasproti javni oblasti. Važna so procesualna vprašanja glede strankine sukcesije.

Stranka mora biti legitimirana, da se smatra za subjekt upravnega postopanja. Vidimo torej, da je to okvir celotnega upravnopravnega procesa, ki nam ga podaja avtor. Pripisuje stranki naravnost funkcijo ohranitelja pravnega reda.

Tudi javni organi nastopajo mnogokrat kakor stranka. Avtor misli, da so mnoge zmete povzročene vsled tega, ker se ne razlikuje med avtoritativnim in ostalim delovanjem javne uprave. Sklicuje se na mejo med *actes d'autorité* i *actes de gestion*. V poslednjem slučaju

ni javnopravni subjekt lastnik imperija, ne ukazuje, ne prepoveduje in ne vlada. Dostaviti je, da v francoski literaturi zgoraj označena razlika ni obče priznana.

Gradivo, ki ga je obdelal Hoetzel, nudi precej težkoč. Pa ta spis ni važen samo za teoretika, ampak je pač namenjen tudi praksi. To ni knjiga, ki si jo prečitamo enkrat, da jo postavimo na veke na polico. Problemi in pozitivna vprašanja, ki se jih je dotaknil avtor, so tako aktualna in praktična, da bo postal ta spis gotovo važna pridobitev upravnega nauka in obnem upravnega prakse.

Vladimir Mažuranić: Hrvatski pravno-povjestni izvori i naša liepa književnost. Ljetopis jugoslavenske akademije. 26. zvezak. Zagreb 1912.

Pravi član jugoslavenske akademije, Vladimir Mažuranić, sin velikega pesnika in bana, je čital dne 20. aprila v zagrebški akademiji razpravo pod gorenjim naslovom. Znanstvenik, ki je posvetil svoje življenje veliki nalogi sestaviti Jugoslovanom hrvatski zgodovinsko-pravni slovar, kakoršnega nima noben drugi slovanski narod, kaže v tem sijajnem akademičnem govoru ne samo znanje strokovnega jezikoslovca in pravnika, nego istočasno tudi izredno gibčnost visokogradjenega kulturnega in socialnega zgodovinarja in ves čar finega esejista, ki mu je na razpolago povsem individualen jezik.

Taka vsestranska individualnost je bila od nekaj lastnost Mažuranićev. Ni imena v hrvatski kulturni zgodovini, ki bi bilo tako tradicionalno, ni rodbine, ki bi bila dala toliko svojeobraznih ljudi. Brat slavnega Ivana Mažuranića je napisal prvo hrvatsko knjigo o Bosni, „Pogled na Bosno“. Kaj pomenja Ivan Mažuranić za hrvatsko zgodovino devetnajstega sto-

letja, pač ni treba še posebej omeniti. Njegov sin Vladimir se ni izneveril tradicijam svoje rodbine.

Pred očmi je sinu Vladimirju vedno vzvišena očetova postava. Spominja se v svojem govoru mladosti, ko se je šetal s svojim očetom po zagrebškem gorskem zaledju. In pri taki priliki, opazivši starinske ruševine sredi lepe pokrajine, mu je rekel oče: „Ali čuvaj se, sine, jedne obmane: lahkomisljena je utjeha, koju slušamo često: narod vstaje“. Ko se je vrnil sin čez mnogo let nazaj, je bilo tam vse pušo in samotno, kakor da je priroda pritrdila očetovim besedam. Ti očetovi razgovori so mu bili povod, da se je posvetil pravni zgodovini svojega naroda.

Mažuranićev govor je niz pestro in zanimivo razvrščenih idej, vtisa in premišljanj, ki jih spaja kljub mnogoličnosti vendar neka glavna misel. Pravno življenje narodov je v najožjem stiku z lepo književnostjo in z vsemi kulturnimi vrednotami. V pravnih spomenikih se najde nebroj vezi z narodno psiho, ki se kaže v pesni in v vseh drugih pojavih duševnega življenja.

Početkom svojega govora podaja Mažuranić nekaj kratek pregled zgodovinskih činjenic, tikajočih se selitve Hrvatov v svojo današnje domovino. Vprašanje kako so prišli Hrvati v svojo novo domovino na jugu, skuša Mažuranić rešiti, primerjajoč selitev Hrvatov z ono drugih narodov. Ta narodna zajednica je izpostavljena največjim nasprotstvom, obdana je od štirih kultur, razdeljena na tri, štiri veropovedanja. Kdor ima pred očmi ta strašni naval tujih življev na hrvatsko državo, se ne more dovolj čuditi, da se je ta državni organizem ohranil toliko časa in da se njegovo ozemlje ni skrčilo tekom stoletji. Beneškim načrtom si podvreči interesno sfero Adrije, je Hrvatska dolgo nasprotovala, in ne brez uspeha. Adrija je bila mnogo

časa Benetkam „mare amaro“. Oni del svojega govora, ki se bavi z državno preteklostjo Hrvatske, zaključuje Mažuranić z besedami svojega očeta, ki so še vedno aktualne: „Jaoh onome, koji moguše u iskrnjem svojem steći brata, a nehtjede pa steče neprijatelja“.

Mažuranić išče vezi med pravno zgodovino in lepo književnostjo tudi v govorništvu in pesništvu. V hrvatskem saborskem govorništvu, v političnih govorih kakega Nikole II. bana Zrinjskega, je najti malo gradiva, ki bi služilo v proučevanje pravne terminologije. Potem se pa vpraša, kako je razmerje med široko razumevano pravno zgodovino in pesništvom. Pesništvo ima svoj vpliv na zgodovino. Ako se je pesnik lotil kakega zgodovinskega predmeta in učinil, da je ta postal popularen, potem se tem preje ogreva zgodovinar in pravniški zgodovinar za tako snov. Pa tudi more pesnik črpati iz pravne zgodovine. Kako slikovati in polni pesniške verze so n. pr. pravni običaji pred sodnijo. Spominjajmo se raznih oblik prisege. Pravna zgodovina je v tem pogledu polna pesniških epizod in momentov. Posebni pravni običaji srednjega veka nam nudijo neznansko mnogo romantične in globoke psihologije, v kateri je mnogo demonskega.

Govor je poln življenjskih resnic in simboličnih sentenc, ki pričajo o visoki duševni kulturi govornikovi. Slovenci, ki nimamo nikake akademije, skoraj nikakih znanstvenih tradicij, si moremo biti svesti, da je to velika vrzel, ker nam nedostaje kulturne tradicionalnosti, ki si jo moramo še le ustvariti.

Die Macht des Besitzers.
Von Dr. Albert Graf Coronini-Cronberg. Wien. Manz 1911. str. 15.

V tej kratki razpravi preiskuje grof Coronini značaj posesti. Ne priznava, da je posest niti nekaj

dejanjskega, niti da je ona pravo. Zdi se, da se tu ponavlja isti problem v izpremenjeni obliki kakor v javnem pravu, in vendar je razlika izdatna. V javnem pravu je to pred vsem vprašanje metode; faktično razmerje zahteva socialni način proučavanja, strogo pravna razmerja pa morajo biti proučavana potom izključno pravne metode. Avtor imenuje posest pravno urejeni dejanski položaj, kajti pravne določbe urejajo posestne razmere. Brezdvomno je, da ima nauk o posesti precej sociološke primesi, kajti on temelji, kakor pravi avtor, v človeškem pristanju, kjer ni zakona, ne prava. Coronini polemizira proti naziranju, da je znak telesne oblasti (körperliche Gewalt) bližina v prostoru. Avtor imenuje oblast posestnika abstrakten nečuten stvar, ki je odtegnjen čutnemu opažanju. Oblast je pred vsem kategorija javnega prava in danes se čujejo glasovi, ki želijo, da bi se izločil ta pojem

iz prava občje, ker je strogo faktičnega značaja. Skušaja se tudi eliminirati psihološki moment iz pravne teorije, ker se smatra vse psihološke pojave za akte nepravne značaja, ki se protivijo načelom pravnega formalizma. Coronini imenuje oblast posestnika konečni izid psihičnih razmerij. Izročitev imenuje simbol in jo razlaga povsem sociološko. Ni nič drugega ko današnja oblika nekdanjega ropa. Tudi zaščita posesti ima svoj početek v nasilstvu. Ne razumemo, zakaj bi vendar ne ostali pri faktičnem pojmovanju posesti, ko je celi predmet naravnost preobložen s prvki sociološkega razmotrivanja, na granici dveh diametralno nasprotnih metod. Avtorju moramo biti hvaležni, da nas je seznanil na tak prikupljiv način s svojim naziranjem o tem zanimivem predmetu in pojasnil obenem teoretske nauke z nekaterimi živimi primerami.

B. V.

Jezikoslovje.

† Dr. Karel Štrekelj.

7. julija t. l. je umrl v Gradcu starosta slovenskih znanstvenikov dr. Karel Štrekelj, profesor slavistike na graškem vseučilišču in eden najtemeljitejših slovenskih jezikoslovnih delavcev, nabiralec remek-dela „Slovenske narodne pesni“. Z njim je mlada slovenska znanost izgubila eno svojih najznamenitejših osebnosti.

Za danes se omejujemo na to kratko notico. Iz poklicanega peresa pa se nam pripravlja o tem velmožu vredna posmrtnica, ki jo objavimo v prihodnji številki. Časten mu spomin!

Die sprachliche Urverwandschaft der Indogermanen, Semiten und Indianer. Von Johann Topolovšek. Wien, Kommissionsverlag von Heinrich Kirsch. 7. 1912. 8. 132 str.

Pisatelj pravi v predgovoru, da podaja v tej knjigi občinstvu svoje nazore o sorodstvu omenjenih plemen; po trudapolnem 25letnem preiskavanju te težavne tvarine je izsledil te nazore; ne sklada se z mnenjem, ki je doslej veljalo med učenjaki o tem predmetu. Primerno bi bilo, da bi bil rabil izraz „Indoeuropäer“ namesto „Indogermanen“, ker je ta izraz preözek. Pravi, da ima primerjajoče jezikoslovje nalogo poleg teoretične smeri preiskavanja rešiti tudi narodno-psihološki problem in pokazati človeštvu glaso-

slovni razvoj od početka do ustanovljenja visoko razvitih kulturnih jezikov in človeštvo privedi do zavesti, da veže razne narode od preteklosti do sedaj ozka bratovska vez.

Najpoprej govori pisatelj o enotnem početku človeškega rodu, o sorodnosti Baskov s Iberi, ki so sorodniki današnjih Slovanov, potem govori o sorodstvu Semitov s Slovani, o sorodstvu Feničanov s Hebrejci, o jezikih Indijancev navaja dosedanje nazore učenjakov o tem predmetu, označi Indijance za sorodnike Semitov, Kočuvance za sorodnike semito-indogermanskega plemena in pravi, da je sredozemsko pleme prvotno središče vseh plemen in narodov. V 12 točkah izreka potem svojo končno sodbo, iz katerih navedemo поблиže 5. in 7. do 12. točko.

5. V predzgodovinskem času je bivalo v Evropi enotno prebivalstvo, ki se je potem delilo v severni in južni oddelek; k severnemu pripadajo predniki današnjih Germanov in Keltov, k južnemu predniki današnjih Slovanov in Baskov.

7. Jezik prednikov južne skupine se je v polnem obsegu ohranil pri Slovencih.

8. Današnji Slovani in Baski so v najožjem stiku s Semiti. 9. Slovani, Semiti in Indijci so bili dolgo v ozkem stiku. 10. Turanci, Hamiti (Zamorci) imajo isto jezikovno snov kakor južna skupina. 11. Severna skupina je ostala najdalje v Evropi. Prišel pa je čas, da se je tudi ona obrnila na jug in vzhod in da se je tam pomešala s sorodniki, ko so se bili poprej naselili. 12. Današnji semitski Indijanci se etnologično in antropologično ne smejo staviti na enako stopnjo z današnjimi Indoevropci, ker so se po svojih preselitvah glede življenjskih razmer močno oddaljili od prvotne narave. Jezikovno tvarino so si ohranili, slovnicna se je pa izpremenila.

Zadovoljujemo se za sedaj s tem, da navedemo vsebino tega zanimivega dela, v podrobno ocenjevanje tega, ali so nazorji pravilni ali ne, se je težko spuščati.

Na zadnji strani naznanja pisatelj, da izda v kratkem še ta-le dela. 1.) Semitisch und Indogermanisch; 2.) Die Armara-Sprache in ihrem Zusammenhange mit den Sprachen der alten Welt; 3.) Die sprachliche Verwandtschaft der Bortokuden mit den Sprachen der alten Welt. —

Dr. K. Glaser.

Gospodarstvo.

Frédéric Bastiat : Blagostasnost u narodnom gospodarstvu. (Harmonies économiques.) Pohrvatio: Milan Krešić. Zagreb 1912. Komisijska naklada knjižare „Ćirilometodskih zidara“, str. 432, cena 4 K.

Marljivi hrvatski narodnogospodarski pisatelj Milan Krešić je svojim prevodom Grimala, Charlota, Yves-Guyota in dr. pridružil največjega, prevod znanih Bastiatovih

„Harmonies“. V predgovoru obžaluje prevajalec oni veliki nedostatek, ki mori tudi slovensko učečo se inteligenco. Le malokatera izjema obvlada poleg nemščine še francoščino ali angleščino, dasi so ravno v teh jezikih pisali in učili klasiki narodnogospodarske vede. Sicer nočem jemati izredno razviti nemški narodnogospodarski znanosti njenega v svetu znanega in priznanega pomena, pa vendar bi

mi ne smeli proučevati izključno le nemških avtorjev, kakor Stein, Roscher itd. Nemci sami prevajajo nemške, francoske, pa tudi italijanske klasike na svoj jezik. Isto vrši Hrvatom Milan Krešič z zavestnim namenom, podati hrvatskim vseučiliščnikom in vsem, ki se zanimajo za obširno in sila zanimivo gospodarsko vedo, klasična dela te vede v hrvaščini. Slovenskim učencem te vede nujno priporočamo, naj sežejo tudi po hrvatskih delih politične ekonomije, tako po izvirnih (Dr. Lorkovića „Počela politične ekonomije“ in dr.), kakor po Krešičevih prevodih francoskih klasikov, ker je to za študij vede same kakor posebno za študij vede v enem naših jugoslovanskih narečji načelne važnosti.

Bastiat je znan s svojim energičnim nastopom toliko proti protekcionizmu, kolikor proti komunizmu. Bil je oster, energičen pristaš Cobdena in „Anti-Corn-Law-League, oster borec za „libre échange“ (svobodno trgovino), nič manj hud nasprotnik komunističnemu socializmu Proudhona, katerega je napadal v ostrih, še sedaj mnogo prebiranih polemikah. Izmed njegovih mnogih spisov se najbolj odlikuje pričujoče delo, ki pa žal ni dokončano. L. 1850. je izšel (pričujoči) prvi del. Po njegovi smrti 24./12. 1850. so našli še nekaj dodatnih poglavij. Zanimivo je — prevajalec tega ne omenja — da je narodno-gospodarski znanstvenik Carey dolžil Bastiata plagiatstva na svojih Principles of political economy. Bastiat je to na kratko zanikal, toda pismu iz Rima, dvanajst dni pred smrtjo, se pozna, da ni imel več dušne moči za jasen in stvaren odgovor. Zato je to vprašanje ostalo nerešeno z dokazi, javnost se je pa navadila pripisovati Bastiatu neskrajšano avtorstvo, kar je z ozirom na njegova prejšnja dela tudi verjetno.

Bastiatovo teoretsko,“ rekel bi „gospodarsko - filozofsko“ prepriča-

nje je: Družabna svoboda ne izključuje družabnega blagoglasja, marveč je utemeljuje. Nasprotje med razredi, med lastnino in nemaniči, delom in kapitalom, proizvajalcem in konzumentom, seljakom in meščanom, agrarcem in industrijalcem ni posledica gospodarske svobode, marveč gospodarske nesvobode. Gospodarski, življenjski interesi vseh se medsebojno izpopolnjujejo in so drug drugemu predpogoj. V tej splošni formulaciji je Bastiatov nauk resda napačen, toda mnogo je pripomogel k začasnemu zmagi svobodnega trgovanja nad zaščitništvom, mnogo orožje je dal v roko vsem onim, ki se niso mogli spoprijazniti s strogim, utopičnim komunizmom Proudhona. Njegovi ugovori so dobro služili tudi proti Marxu in „Komunističnemu manifestu“. Ime Bastiat je postalo komunistom nekako strašilo. Lassalle ga imenuje skupaj s Schulze-om „Herr Bastiat-Schulze-Delitsch, der ökonomische Julian“ itd. v najhujšem nasprotju prepričanja.

Važna za nauk o vrednosti je Bastiatova teoretična formulacija: Vrednost leži v uslugi (ne v delu, koristi, tvarnosti, redkosti itd.). Sodobna politična ekonomija je eklektična. V toliko prihaja v upoštevanje tudi Bastiatov nauk o vrednosti. Absolutno gospodarsko svobodo pa zametujemo, ker jej ne priznavamo onih zmožnosti, kakor Bastiat, pač pa priznavamo gospodarsko svobodo sicer za vladajoči gospodarski princip, toda utesjen v meje državne, razredne in skupinske organizacije v varovanje državnega, razrednega in skupinskega interesa, in si želimo osvoboditve od monopolov. Razvijajoče se svetovno gospodarstvo sicer že kaže mnogo smeri za svetovno izenačenje in posplošenje ali ravnotežje interesov in moči, toda dokler bo človek človek, bo v manj ali bolj humanem zmislu homo homini lupus in mednarodno občestvo

pravnih držav nam sicer more biti načelo pokreta in napredka, činjenica pa le iztežka in po dolgi razvojni dobi.

Vsakomur, ki se zanima za vedo politične ekonomije, priporočamo, naj čita Krešičev prevod iz metodoloških vzrokov, kakor smo poprej priporočali iz narodnih, naj se poslužuje hrvatskega prevoda francoskega izvirnika.

Tisk „Hrvatske tiskarne DD“ je dober, papir gladek, platnice pa bi mogle biti lepše. Knjigo krasi sodoben jeklorez „Frédéric Bastiat“.

V. K.

Teoretični socializem in socialno vprašanje.

Kaj je merodajno za presojo stranke, program ali praksa? Dokler je program res načelo prakse, pač program. Toda kaj tedaj, če se program in praksa več ne krijeta ali si celo nasprotujeta? Po čem sodiš n. pr. francoske radikalce, po čem slovenske naprednjake, radikalce, klerikalce, socialiste, po čem strankarje drugih narodov? Sveto pismo, ta stara knjiga židovskih modrijanov, pravi, da jih boste spoznali po njih delih....

Ta kratek debatni uvod k polemiki Rostohar-Brunčko-jaz. To pa zato, ker imam danes povedati nekaj malega o važnem spisu o socialnem vprašanju in socializmu iz peresa dr. Franca Oppenheimerja.*)

Nesporno, občeznano dejstvo je sodobna kriza marksizma. Dasi so se pa o tej krizi pisali debeli filozofski folianti, je vendar vprašanje ostalo čisto enostavno. Marksizem ima namreč v sebi polno resnic, toda tudi polno neresnic in

nepopolnosti. V sistemni celoti torej ni resničen in išče sedaj korekturo, išče resnico, hoče spraviti svoje nedostatke v sklad s celoto dejstvenosti, spoznanja in vplivanja v življenju. Ker je znanstven. Marx je namreč zgradil prvi znanstveni sociološki sistem. Zato je imel uspeh. Kesneje je pa vsaki pravi znanosti imanentna tendenca razvila kritiko same sebe: Premise niso resnične, analiza je pomanjkljiva, ergo so sklepi napačni. „Revizionizem“ je na to rekel: Dobro. Priznajmo zgodovinsko vrednost Marxove analize, porabimo, kar je v njej dobrega, vse drugo pa na smetišče in na njegovo mesto novo spoznanje in ž njim novo prakso. Zato je danes toliko govora o Kantu in Marxu, o dušeslovju v gospodarstvu, o narodni solidarnosti v mednarodnosti, o organizatoričnem pomenu države, o desorganizaciji, o panparlamentarizmu, zato je danes toliko novih bogoiskalcev, individualistov, sindikalcev s svojim mitom, energoatletov in ne vem kaj še vse. Staro vprašanje pa še ostaja v naprej nerešeno: Kaj je torej s socializmom? Odgovor nam pa postaja vedno nujnejši, ker čutimo vsi, da se kriza spoznanja mora približati kmalu svojemu koncu, zato pa tudi postajamo v nagonu spoznanja vedno nestrpnjejši.

V svojem spisu dokazuje Oppenheimer — naj že dobi besedo avtor sam — resničnost 16 tez, katere je postavil na čelo svojemu spisu:

1). Marxov vrednostni nauk temelji na nepopolni indukciji dejstev, zato razloži činjenico „vrednost“ le deloma in čisto odreče, kadar raziskuje ostala dejstva.

2). Nepopolna indukcija dejstev se najjasneje vidi v popolnem preziranju monopolne vrednosti.

3). Marxov nadvrednostni nauk temelji na quaternio terminorum. Podvojeni terminus medius je pojem „delovna moč“.

*) Dr. Franz Oppenheimer, die soziale Frage und der Sozialismus, eine kritische Auseinandersetzung mit der marxistischen Theorie. Jena, Gustav Fischer, 1912.

4). Marxov dokaz za zakon o kapitalistični akumulaciji je „vthotapljen“.

5). Trditev o reprodukciji rezervne armade in o razmerju s kapitalom nasprotuje dejstvu pomeščanja prebivalstva.

6). Marxov dokaz za tendenco kapitalističnega razvoja v poljedelstvu temelji na dvojni quaternio terminorum. Dvojna termini medij sta pojma „razlastitev“ in „kmet“.

7). Kautskega dokazovanje za isti zakon je dvojno vthotapljenje, ker enači Kautsky najprej hipotečno lastnino z zemljiško lastnino in potem hipotečno posredovalstvo s hipotečno lastnino.

Tu prično avtorjeve pozitivne trditve:

8). Absolutna immanentna vrednost produktov ne temelji na v njih poosobljenem delovnem času, marveč na vrednosti dela, ki ga vsebujejo.

9). Kjer ni monopolov, t. j. v resnično svobodni konkurenci, tam tudi ni nadvrednosti.

10.) Nadvrednost nastaje povsod, kjer obstoji monopol, t. j. monopolno ramerje med kontrahenti, toda le tam.

11.) Družabna nadvrednost (zemljiška renta in kapitalov dobiček [profit]) je posledica družabnega razredno - monopolnega razmerja razmerja med razredom kapitalista in proletarca.

12.) Ta razredni monopol se konstituira z monopoliziranjem zemlje; pravna oblika tega monopoliziranja je veleposestništvo.

13). Ta razredni monopol so ustvarile izvenekonomske potence, namreč vojaška in umstvena premoč.

14). Kjer obstoji ta monopol, imamo svobodno prometno gospodarstvo z enostransko padajočim pritiskom, torej trumoma odseljivanje poljedelskega proletariata, torej kapitalizem.

15). Kapitalizem torej ni redovita faza v družabnem razvoju, marveč je le posledica izvenekonomskega motečega vpliva.

16). Zadostna notranja kolonizacija more zlomiti zemljiški monopol in tako izruvat korenine kapitalizma.

Na prvi pogled je jasno, da tu navedene teze ne pomenijo sicer nič več in nič manj, nego to, kar je ves svet že očitaval marksizmu, le povzeto in predelano v eno samo teorijo. Pa tudi nič več in nič manj, kakor končni teoretični konec marksizma in novo zgradbo socializma, — seveda, če se posreči vse te teze d o k a z a t i. Vsekakor ima pisatelj k temu mnogo dobre volje, ki je radikalni socialisti po navadi nimajo, kar jim pove Oppenheimer v fini obliki, polni lepih komplimentov s skrito ostjo, v odprtem pismu na gospoda Kautskega; pismo nadomestuje predgovor knjigi.

Oppenheimer se trudi že dolgo vrsto let, da bi našel poleg dokaza za nedostatnost marksizma še dokaz za uporabljivost nekterih njegovih sestavin in za upravičenje novega sociološkega sistema liberalnega socializma, kakor ga imenuje. Vsekakor so njegova izvajanja ne le zanimiva, ampak tudi zelo važna, ker zavisi od trdnosti njegove zgradbe eventualni prevrat državnega, ekonomskega in političnega življenja velikega sveta. V tretjem letniku „Vede“ bom skušal podati natančno sliko sistema liberalnega socializma, za danes pa naj k navedenemu zadostuje sodba, da je edino na Oppenheimerjevi poti mogoča rešitev krize marksizma, in sicer ne le v teoretičnem, ampak tudi v političnem zmislu. Kake važnosti je to novo spoznanje za Slovence, to dokazati si pridržujemo zajedno z obrazloženjem sistema liberalnega socializma. Zaenkrat je važen rezultat avtorjevih izvajanj: Vse narodno

gospodarstvo se mora obrniti na notranjo kolonizacijo, socializacijo obenem s svobodno konkurenco, demokratično reformo države in prava in vzgojno izboljšanje človeštva; revolucije so le vrhunci v razvoju, ki je in ostane najvažnejši faktor napredka. Ta razvoj pa zahteva danes sodelovanje vseh razredov in slojev na gori navedenem programu uresničenja vsega, kar imata dobrega v sebi liberalizem in socializem, in v uničenju vsega slabega, ki je najti v obeh sistemih.

V. K.

Gospodarska strokovna literatura na Slovenskem

ni bogve kaj razvita. Zato moramo z veseljem pozdravljati vsak nov pojav te vrste. Radi registriramo,

da se je „Kmetijska knjižnica“ c. kr. kmetijske družbe kranjske povečala zopet za nov, svoj dvanajsti spis,* ki je delo c. kr. vinarskega nadzornika za Kranjsko, g. Bohuslava Skalického. Strokovne ocene v „Vedi“ ne moremo prinesiti, radi pa priporočamo knjižico in knjižnico vsakomur, ki se praktično bavi s kmetijstvom. Taka dela so potrebna, če hočemo kedaj poplemeniti svojo kmetijsko industrijo in jej omogočiti zadržno razpečevanje na velikem mednarodnem trgu.

V. K.

*) Bohuslav Skalický: „Pridelovanje in razpečevanje namiznega grozdja ter vzgoja trt na špalirju. Izdala in založila c. kr. kmetijska družba za Kranjsko. Ljubljana 1912. Str. 64 s 41. podobami. Cena 50 v vnaprej.

Publicistika.

Die Brücke (Most).

(Poizkus svetovne organizacije intelektualnega dela).

V mnogih strokah je mednarodna in meddržavna organizacija dosegla velike uspehe, le še intelektualnemu delu je nedostajala širokopotezna kozmopolitična črta. Tako se je na primer gospodarstvo svetovno organiziralo, proizvajanje in konzum, delodajalstvo in delavstvo skuša vedno bolj priti medseboj v stik potom smotrene organizacije; ti stiki segajo preko državnih mej. Znanost, oziroma to, kar bi imenovali poznanje važnih stvari, je po svojem bistvu najprimernejša, da bi postala nekako mednarodno občilo. Tu pogrešamo one vezi, ki bi spajale nešteto de-

lavcev, one organizacije, ki bi razbremenjala in olajšala trud drugim.

Nemci in sicer tokrat južni Nemci so predkratim v Monakovem ustvarili zavod, ki so mu dali ime „Most“ (die Brücke) in ki mu je namen organizacija duševnega dela. Veliki smoter se naj realizira na mednarodni podlagi. Ustanovniki pravijo, da je doslej nešteto otokov znanstvenosti brez medsebojne zveze: Posameznega delavca smatrajo za otok sredi morja, ki mu manjka prepotrebne vezi z vrstniki, kar bi mu bilo v podporo in bi mu olajšalo njegovo delo. Intelektualni delavci se naj medseboj podpirajo, drug naj bo drugemu v zaslonbo. Pa Most naj ne posreduje samo med posamezniki, ampak tudi zavodi, muzeji, knjižnicami in društvi,

sploh med vsemi onimi činitelji, ki delujejo v službi kulture in civilizacije. Odslej naj se ne trosijo po nepotrebnem energije, naj se ne izgubi zaman toliko brezplodnega dela, ki bi se moglo uporabiti v koristne svrhe.

Najlažje si predočimo cilje „Mosta“, ako govorimo o institucijah, ki jih naj to društvo oživotvori: 1) zbirko naslovov, ki naj obsega naslove vseh živečih duševnih delavcev, bodisi da so to posamezniki ali korporacije. 2) ustvari se naj arhiv „Mosta“, ki bodi nekaka vseobsegajoča svetovna enciklopedija. Delo te enciklopedije bodi svetovni slovar, svetovni katalog muzejev i. t. d. Nadalje se naj ustanovi muzej za organizacijsko tehniko v najširšem pomenu besede, to je muzej, ki naj vse združi, kar se je doslej ustvarilo na vseh poljih človeške delavnosti, izmislilo in izkusilo v svrhu, da bi se intelektualno delo pospeševalo in olajšalo. In sedaj pride to, na kar je polagati največjo važnost. Posamezni znanstveni delavec je mnogokrat pri svojem delu v veliki nepriliki, ker ne ve, kam se naj obrne, da bi dobil verodostojne informacije, ki si jih sam ne more preskrbeti. „Most“ bodi „die Auskunftstelle der Auskunftsstellen“; kolikokrat je znanstvenik v dvomih, ali se naj loti kakega predmeta, ker se boji, da je že kdo drug obdelal isto snov. V tem oziru naj „Most“ posreduje potrebne informacije. Most naj postane centrala in tako rekoč visoka šola organizacije in iz njega se naj razvije nekako obče parlamentarno zastopstvo duševnih delavcev vseh strok. To je zares ponosen velik program, in ako bi bil izvršen, bi to pomenjalo silno vzrast znanstvene produkcije, ker bilo delo znatno olajšano in bi odložilo vse polno obtežujočega, mehanično delo zahtevajočega balasta.

V brošurici, ki jo je izdal „Most“, razlaga Ostwald, eden izmed ustanoviteljev „Mosta“, svoje misli o tej organizaciji organizatorjev. Pri tej priliki pa Ostwald konstatira marsikatero lepo občevaljavno resnico, ki si jo treba zabeležiti. Posebno pri nas Slovencih, še prav posebno pa pri drugih Jugoslovanih, se silno podcenjuje pomen organizatorja in njegovega položaja v občni ekonomiki. Ostwald razlikuje med iznajditelji in organizatorji. Prvi so si ustvarili miselno jasnost glede obstoječih potreb. Navadno pa oni ne zamorejo novorojeno misel prenesti v živo realnost. To je naloga organizatorja. Ostwald odločno povdarja, da je danes malo takih, ki umevajo pomen organizatorja. Ako to velja za narode s kompliciranejšo mentalnostjo, je to umevanje pač še mnogo manj razvito pri primitivnem narodu, kakoršen so Slovenci. Ostwald imenuje organizatorje najuspešnejše nositelje napredka, postavlja jih skoraj nad iznajditelje. V gospodarstvu in drugih strokah je zavzel organizator že zdavnej mesto, ki mu pritiče, ni se pa še lotil organizacije znanstva. Tu je še mnogo nerazorane ledine. Nikjer ni skrbljeno v znanstvu, da bi se sistematično razdelile obstoječe sile, da bi se onemogočilo, da delavci obdelujejo isto snov. Nikdo ne skrbi, da bi nove stroke bile prepuščene posebno sposobnim raziskovalcem. Tu še čaka organizatorja ogromno delo. Tako znanstveno organizacijo organizatorjev imenuje Ostwald možgane sveta in človeštva. Sodelovati na takem grandioznem početju mu pa pomeni krono lastnega življenjskega dela.

Temeljno misel „Mosta“ sta koncipirala v maju 1911 Bühner in Saager v knjigi „Die Organisation der geistigen Arbeit durch die Brücke“. Delitev in združitev dela v svoji spojitvi, to je prvi zmisel organizacije.

Znanstevnik bo moral vedno bolj upoštevati tiste vire, ki jih nudi časopisje. Dnevnik je ogromna zakladnica stavbenih kamenov. Pa vse to je raztreseno in skoraj izgubljeno, ako se ne najde roka, ki vse to zbere po enotnem vidiku. Globoke so besede, ki jih je napisal v *Dokumente des Fortschrittes* l. 1911 Erich Lilienthal: *Die Hauptarbeit der Gegenwart war Wissen schaffen, die Hauptarbeit der Zukunft ist das Wissen und noch mehr das Können zu ordnen.*

Nicht der Vielwissende, sondern der viel Überblickende ist derjenige, dessen die Zeit bedarf.“ Tak arhiv izrezkov iz časnikov, ki se tiče kakega izvestnega problema, bo pač v bodoče sijajen pripomoček znanstveniku. Tak arhiv godbeno-zgodovinske vsebine ima „Most“ že v lasti. To je Kellerov godbeni arhiv. Pisatelj Oton Keller je zbral tekom trideset let poročila o vseh premierah godbenih komadov, kakor tudi umetniške biografije, slike in bibliografije. Na tak način je nastala ogromna zbirka, ki obsega silno dragoceno gradivo. Na podoben način bi se moglo zbrati gradivo drugih strok. „Most“ bi pa postal osrednja centrala za vse to gradivo, tu bi se vse to stekalo, kar bi se drugače izgubilo ali ostalo nedostopno.

„Most“ ima pa tudi še druge naloge povsem tehničnega značaja. Uvedejo se naj lastni formati za tiskovine in odpravi se naj vsa ta povsem nepotrebna raznoličnost formatov. Vstvariijo se naj takozvani svetovni formati. Na tak način bi bilo mogoče prištediti neznansko mnogo sil in odpravljene bi bile vse težave, ki so v zvezi s to nesistematično mnogoobraznostjo, bodisi pri tiskarskem delu, bodisi v knjižnicah.

Pa tudi tehnične ureditve knjižnic se je lotil „Most“. Vse knjižnice po svetu naj bodo urejene po

enotnem načrtu, in ravnotako tudi knjižnični katalogi. Omogoči se naj enotna registratura knjig po Melvil-Deweyjevem decimalnem sistemu, ki je že vpeljan pri mednarodnem bibliografičnem inštitutu v Bruselju. Vsaka stroka ima jedno številko, na primer 1 filozofija, 3 narodno gospodarstvo in pravo. Vsa veda je razdeljena v deset oddelkov 0—9 in vsak tak oddelek se razdeli zopet v 10 pododdelkov, 5 so na primer prirodne vede, 52 pa astronomija. Na tak način se more torej označiti vsebino vsake knjige, ne da bi bilo potreba se posluževati jezika. Registratura pa naj ne obsega samo opredelbe, kaki stroki pripada knjiga, ampak tudi avtorjevo ime, velikost formata, ime založnika, tiskarja, ceno, založnikovo in tiskarjevo bivališče, kedaj je bila knjiga izdana. To vse naj bo enotno za vse narode. Most je tudi sestavil na podlagi decimalnega sistema nekako sistematiko vseh strok, ki pa seveda še ni popolna.

Tako bo torej „Most“ mogočno gibalo pozitivnega, zdravega mednarodnega zbližanja, ki omogoča, da narodi ne trosijo po nepotrebem svojih sil, pa kljub temu ostane individualnost vsakega naroda nedotaknjena. To je ekonomika duševnega dela.

B. V.

V obrambo in poduk.

Pred letom in dnem ste očitali „Slovanu“, da „hrvati“. Sedaj ste pričeli očitali to i „Vedi“. Sveta jeza popade človeka, če sliši iz ust na videz inteligentnega, šolsko izobraženega človeka ugovor: „Čemu pišete toliko v hrvaščini, jaz je ne razumem!“ Gotovo, da ne razumemo vseh hrvatskih besedi, rad tudi priznam, da je nam težje razumljivih besed nad dvesto, toda zmislj vsakega hrvatskega spisa razume vsak Slovenec, če ni

neopravičljivo len. Taki ljudje so naše največje narodno breme, ker le razjedajo s svojo sofistično kritiko, ne primejo se pa niti najmanjšega pozitivnega dela. Ravno taki ljudje so navadno najnetejši odjemalci in plačniki nemške in laške literature.

Pripomnim le iz svojega načelnega stališča: O jugoslovanski ideji smo dovolj govorili, čas je, da jo začnemo tudi izvrševati. Reviji, kakršna je „Veda“, je pri tem izvrševanju odkazana aktivna vloga. Ni dovolj, da revija o vprašanju razpravlja, ona mora tudi podajati razprave v obeh jezikih, seve tako, da se to ne vrši na škodo slovenščine, pa tudi tako, da se poznanje obeh jezikov zbližuje. Zato ponovno

priporočamo, čitajte tudi v hrvatskem jeziku pisana dela (ne le v „Vedi“!), ker Vam tako čitanje umstveno približuje jezik krvno, gospodarsko, politično in zemljepisno najbližjega jugoslovanskega plemena, tako približevanje pa je delno izvrševanje jugoslovanske ideje. Bodite idealnejši in energičnejši! V vzgled Vam stavim priprosto kmečko ljudstvo svojega domačega kraja v Savinjski dolini, — ono čita Senoo, kakor Jurčiča, Sienkiewiča pa v slovenskem in hrvatskem prevodu; te spise pa dobi v ondi obstoječi knjižnici in povprašuje po njih. Slovenskim inteligentom pa, ki se branijo čitati hrvaščino, ker je ne razumejo, izražam svoje obžalovanje.

V. K.

„Prosvetna knjižnica“, zv. 63 (VII., 3):

Dr. KAREL OZVALD:

SREDNJEŠOLSKA VZGOJA.

Str. 120., cena broš. naročnikom 60 v., v knjigotrštvu 1•60 K.

V kratkem izide prihodnji zvezek.

Politično - sociološka knjižnica, zv. 1.:

VLADIMIR KNAFLIČ:

SOCIALIZEM. Oris teorije.

Str. XII. + 371, cena broš. 4•— K, vez. 5•20 K.

Politično - sociološka knjižnica, zv. 2.:

Dr. KAREL SLANC:

AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI IN MORJE.

— Str. 104., cena 1•— K. —

FERDINAND SEIDL:

MEHANIKA DUŠEVNEGA DELOVANJA.

— Ponatis iz „Vede“. Str. 42. —

VEDA, dvomesečnik za znanost in kulturo.

SOCIALNA MATICA.

Knjižna organizacija.